

2006/3
Brood & Rozen
TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

BROOD & ROZEN 2006/3, jaargang 11

BELGIE-BELGIQUE
P.B.
9000 GENT 1
3/5327

Brood & Rozen ^{2006 / 3}

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
E-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry, Paule Verbruggen

Kernredactie: Rita Calcoen, Piet Creve, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (erfgoedcoördinator Cultuurstad Gent), Gita Deneckere (UGent), Maria De Waele (stafmedewerker Bijlokemuseum/STAM), Marc Hooghe (K.U.Leuven), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Koen Raes (UGent), Bob Reinalda (Radboud Universiteit Amsterdam), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Sylvia Van Peteghem (UGent), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Ludo Bettens, Geert Bonne, Rita Calcoen, Raf Custers, Paul Lootens, Wilfried Lowie, Julie Urbain, Kim Robensyn, Lionel Van Velthem

Tekstverwerking: Viviane Taeckens

Verzending en abonnementen: Viviane Taeckens, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent. Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 19 euro

Bibliotheken en archieven: 19 euro

Organisaties: 38 euro

Buitenland: 40 euro

Los nummer: 6 euro (+ 2 euro portkosten)

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

ISSN: 1370-7477

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw Brood & Rozen-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet verwerking persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-ISG.

Omslagillustratie: mijnwerker in Marcinelle (tekening naar foto, Patricia Rau)

Editio

Bijdragen

Tutti Cadaveri! *Paule Verbruggen* p. 5

Le procès de la catastrophe du Bois du Cazier (1959-1962).
Julie Urbain p. 7

Spaanse mijnwerkers voor en na Marcinelle.
Raf Custers p. 31

Een zoektocht naar diversiteit in Vlaamse archieven.
Sophie Bollen p. 46

Opgemerkt

Marcinelle, Bois du Cazier, etage 715 m.
Een getuigenverslag. *François Lowie* p. 59

Beeld

Fototentoonstelling Walter De Mulder. Land en Gezicht
in Vlaanderen 1960-2000. *Hendrik Ollivier* p. 71

Bronnen

Het archief van Leo Magits. *Rik De Coninck* p. 75

Het archief van Pieter Ursi. *Rik De Coninck* p. 83

Het archief van Polekar. *Rik De Coninck* p. 84

Het inventariseren van mondelinge historische bronnen
in Amsab-ISG. *Bart De Nil* p. 86

Het archief van Michiel Vandenbussche. *Bart De Nil* p. 89

Kabinetsarchieven van Marc Galle. *Bart Hellinck* p. 90

't Apekot. Het archief van Vuile Mong en De Vieze Gasten.
Sofie Vrielynck p. 92

De manuscripten en een brievenboek van Karel Jules
Beerblock (1854-1918). *Sofie Vrielynck* p. 94

Publicaties

Marcinelle. *Willie Verhegghe* p. 96

Marie-Louise De Roeck, Julie Urbain, Paul Lootens,
Tutti Cadaveri. *Le procès de la catastrophe du Bois du
Cazier à Marcinelle*. Paul Lootens p. 98

Jean Louvet & Marie-Louise De Roeck, Bois du Cazier.
Marie-Louise De Roeck p. 104

Recensies

Eric Geerkens, La rationalisation dans l'industrie belge
de l'Entre-deux-guerres. *Conny Devolder* p. 107

Een stuk oude politieke cultuur achteraf bekeken.
Memoires van Wim Geldolf. *Sylvain Libert* p. 113

Reactie

Reactie op de recensie van Bob Reinalda in
Brood & Rozen, 2006/2. *Eric Vanhaute* p. 116

Tutti Cadaveri!

Wie begin augustus in België was heeft zeker in de krant, op tv of radio de vijftigste 'verjaardag' van de mijnramp van Marcinelle gevolgd. De media-aandacht voor dit evenement, ook in Vlaanderen, is niet onterecht. Op 8 augustus 1956 kende België de grootste mijnramp in zijn geschiedenis. Een verkeerd maneuver zette de mijn van Bois du Cazier te Marcinelle bij Charleroi in vuur en vlam; 262 mijnwerkers lieten het leven, onder wie 136 Italianen en 95 Belgen.

Op nationaal vlak onthulde de ramp de diepe crisis waarin het mijnwezen verkeerde. Vooral de Waalse steenkoolmijnen bleken gevaarlijk, gevaarlijker dan de Limburgse, door de moeilijk ontginbare steenkoollagen en de aanwezigheid van mijngas, maar zeker ook door de verouderde infrastructuur. In de naoorlogse economische politiek primeerde het rendement, niet de investeringen in nieuwe installaties en dus ook niet de veiligheid. De ramp leidde wel tot betere veiligheidsvoorschriften. Volgens Jean Puissant en Guénal Vande Vijver versnelde ze ook de integratie van de Italianen en had ze een herwaarder- ing van het verachte beroep van mijnwerker tot gevolg.⁽¹⁾ Op internationaal vlak maakte de ramp een einde aan het Belgisch-Italiaans protocol van 1946 waarbij in ruil voor mankracht (dure) steenkool aan Italië werd geleverd. België moest elders mijnwerkers rekruteren, eerst in Spanje en Griekenland, en later, vanaf 1964, in Turkije en Noord-Afrika. Marcinelle was bovendien de eerste ramp die live gevolgd werd in de media en is daardoor ook sterk in het collectieve geheugen blijven hangen.

Het is niet de bedoeling de geschiedenis van de ramp nog eens te herkauwen; we gaan in dit nummer in op een aantal minder gekende aspecten van de ramp. Zo is het opvallend dat er in de historische bijdragen over Marcinelle nauwelijks aandacht was voor het proces en de eventuele straffen die werden uitgesproken. Het boek *Tutti Cadaveri* van M.-L. De Roeck, Paul Lootens en Julie Urbain dat in mei 2006 verscheen, vult die leemte in het onderzoek in. We vroegen Julie Urbain, historica aan de ULB, een synthese te brengen van het verloop van het proces, de aanklacht(en) en de verschillende

actoren. De andere bijdrage over Marcinelle belicht de migratie van Spaanse mijnwerkers. Raf Custers ontkracht daarin de stelling dat de Spaanse migratie een gevolg was van Marcinelle; de onderhandelingen waren namelijk al een tijd ervoor aan de gang. En dan is er het verhaal van het persoonlijk leed, van de talloze doden en hun weduwen. Maar ook van de overlevenden, de zes mijnwerkers die urenlang vastzaten en op de valreep gered werden. Van een van hen, de Vlaming François Louis, brengen we zijn getuigenis. Enkele weken na het ongeval daalde hij alweer in de mijn af. Zijn zoon Wilfried vertelt dat zijn vader na die 8e augustus nooit meer de oude werd. De aanhef van het doodsprentje van Karel Wuyts, een andere Vlaming die de ramp overleefde en pas in 1993 overleed is sprekend: "*Dank u Heer ... het is voor mij voorbij ... de hel van Marcinelle ...*"

Naar aanleiding van de herdenking zijn tal-rijke publicaties verschenen, zeer uiteenlopend qua opzet. Een aantal wordt in dit nummer voorgesteld: een bundel met gedichten in het Nederlands, Frans en Italiaans, een toneelbewer- king van de ramp - het stuk werd dit jaar in mei opgevoerd door scholieren in Bois du Cazier - en het reeds genoemde *Tutti Cadaveri*, waaraan een vakbondsmilitant, een leraar en een ULB-histo-rica meewerkten.

Voor wie verzadigd is: er is ook een bijdrage van Sophie Bollen over het erfgoed - en dan vooral het archief - van etnisch-culturele min-derheden, een resem artikels over nieuw ver-werkte archieven, een bijdrage over fotograaf Walter De Mulder naar aanleiding van de foto- tentoonstelling in het Amsabmuseum van 23 oktober tot 20 december, waarop u van harte bent uitgenodigd. En laat me u hierbij ook al verwelkomen op de tentoonstelling over Edward Anseele, van 18 november tot 29 december in de Gentse Bank van de Arbeid.

Tot dan!

Paule Verbruggen

Slachtoffers van de ramp te Marcinelle (Uit: Marcinelle, verkocht ten bate van de slachtoffers van Bois-du-Cazier, 1956)

(1) J. PUISSANT & G. VANDE VIJVER, La catastrophe de Marcinelle entre mémoire et histoire. In: *De Rome à Marcinelle: Santé-Sécurité: hier; aujourd'hui et plus encore, demain!* Textes rassemblés par I. Rodomonti et P. Tilly, Bruxelles: Lecri, 2006, p. 117-126.

retenu l'attention. La catastrophe du Bois du Cazier est pourtant l'un des événements les plus marquants pour l'industrie minière belge dans la seconde moitié du 20e siècle. Elle survient à un moment clé de l'histoire de Belgique.

Trois ans plus tard, alors que le pays est plongé dans la crise charbonnière qui annonce la mort définitive de nos sites charbonniers, le procès de Marcinelle commence. Alors que la catastrophe, extrêmement médiatisée, a permis de relancer le débat sur les questions cruciales concernant la gestion de l'industrie charbonnière, comment le procès a-t-il été perçu? Est-ce le jugement des individus ou du système? A-t-on, comme c'est souvent le cas, désigné un bouc émissaire?

Si la catastrophe du Bois du Cazier a fait l'objet de nombreux ouvrages commémoratifs, deux livres font une analyse intéressante de l'événement. Il s'agit de l'ouvrage collectif dirigé par M. Dumoulin et F. Dassetto en 1986⁽¹⁾ qui est le premier à réellement prendre du recul vis-à-vis des événements et de celui, publié presque 20 ans plus tard, en 2003 (aux éditions Labor), de J-L Delaet, A. Forti et F. Groff, *Le Bois du Cazier. Marcinelle*, où la catastrophe n'est évoquée que comme une partie de l'histoire du Bois du Cazier qui ne se limite évidemment pas à l'année 1956. Si dans le second ouvrage cité, un bref article mentionne l'existence du procès, il n'existait aucun écrit consacré au procès de cette catastrophe avant la publication du livre *Tutti Cadaveri*, dédié à l'analyse des enquêtes, du procès et de leurs conséquences.

La littérature ne s'intéresse guère au déroulement d'affaires judiciaires en relation avec des accidents du travail. Les accidents du travail, et surtout dans l'industrie charbonnière où ils sont les plus spectaculaires, ont été abondamment traités mais les poursuites judiciaires ne sont jamais étudiées. Pourtant, il nous semble important de connaître ce qu'il advient des acteurs lorsqu'une catastrophe se produit, comment les différentes parties réagissent à l'événement, quelles sont les influences des différents groupes patronaux ou ouvriers et enfin, quelles sont les stratégies mises en place de part et d'autre.

Le livre *Tutti Cadaveri*, (publié aux éditions Aden en mai 2006) tente de remédier partiellement à cette carence. Dans cet article, nous ne nous attarderons pas sur les détails techniques de l'accident et de la procédure judiciaire. Il semble, en effet, plus intéressant de présenter les différents acteurs du procès et les enjeux d'un tel événement. Nous exposerons également les répercussions du procès dans l'opinion publique.

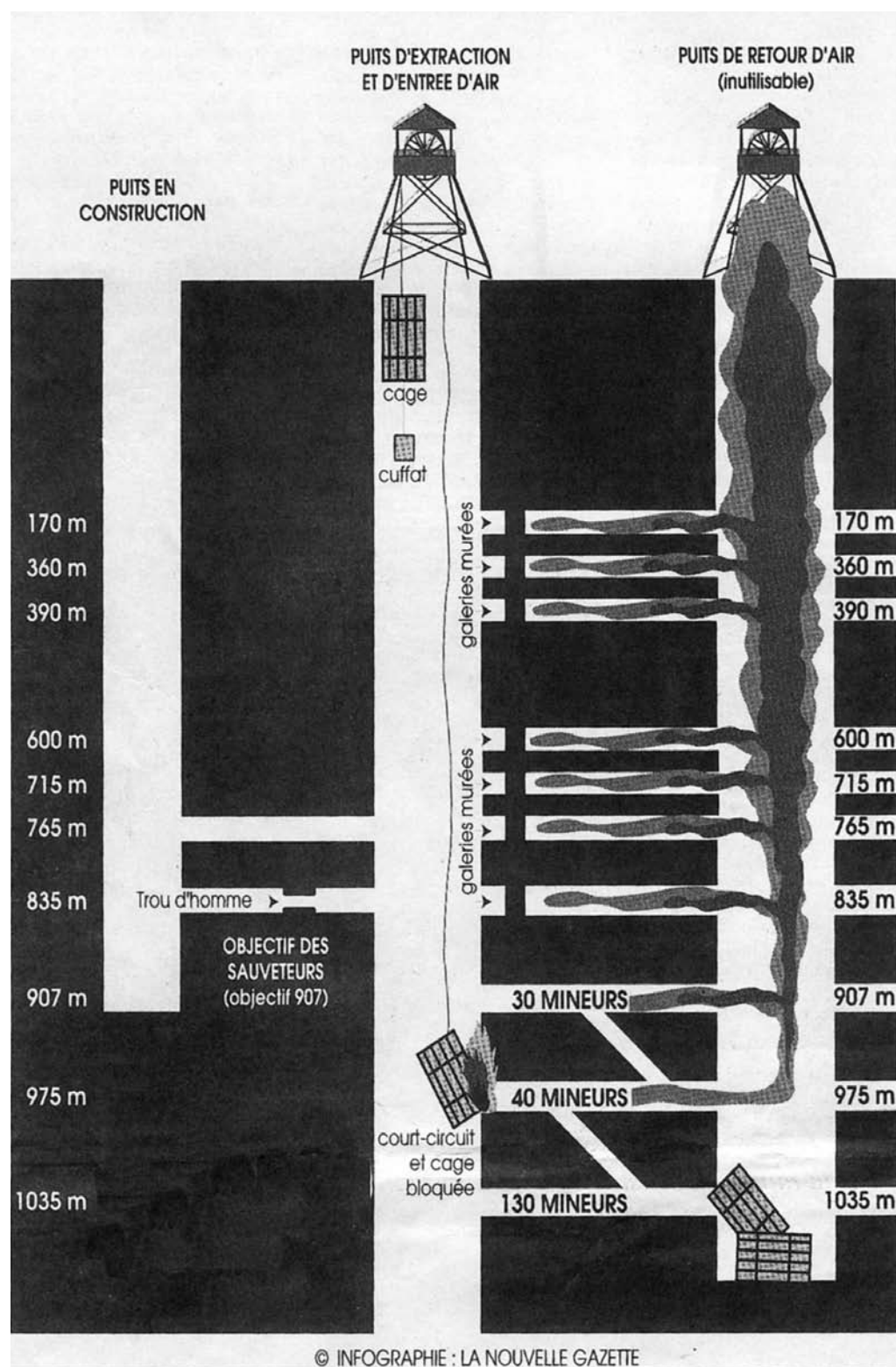
Le contexte historique

Suite à la Seconde Guerre mondiale, la Belgique tente de se reconstruire. Cela s'avère plus facile que prévu puisque l'occupant nazi n'a pas détruit l'appareil industriel belge. Par contre, les infrastructures de nos voisins sont très endommagées. Dès lors, ils ont d'énormes besoins. La Belgique est un de leur principaux fournisseurs de matières premières et notamment de charbon. Le pays fait tourner son industrie, vieillie, à plein

rendement pour répondre à la demande des pays voisins. Cette politique contribuera à la rapide reconstruction du pays, souvent appelée 'le miracle belge'. Pour soutenir cette action, Achille Van Acker, alors Premier ministre, lance la 'Bataille du Charbon', le 12 février 1945. Malgré le statut du mineur (avantages sociaux, financiers et en nature) créé pour attirer de nouvelles recrues dans la mine, et bien que la Belgique se soit servie à la Libération des prisonniers de guerre allemands, le manque de main d'œuvre se fait cruellement sentir. Pour les Belges, le métier de mineur "(...) était le dernier que l'on puisse accepter de supporter".⁽²⁾ En outre, les salaires attrayants dans d'autres secteurs et la sécurité sociale assurée pour tous invitent les ouvriers à se détourner du travail éprouvant de mineur. Afin de pallier ce manque, l'Etat belge conclut, le 20 juin 1946, un traité avec l'Italie. La main-d'œuvre italienne est mise à la disposition de l'industrie charbonnière belge. En échange, la Belgique "(...) s'engage à fournir à un prix avantageux cinq tonnes de charbon par mois pour chaque travailleur italien"⁽³⁾ recruté. Les conditions dans lesquelles sont accueillis les ouvriers italiens sont souvent déplorable. Les logements qui leur sont proposés sont insalubres et les conditions de travail, suite notamment au manque de formation, sont extrêmement précaires.

La rapide reconstruction dont bénéficie le pays occulte une réalité économique peu favorable. L'appareil charbonnier belge est resté vétuste en comparaison de celui des voisins qui ont profité de la reconstruction pour se moderniser. Le prix de revient du charbon belge est très élevé, notamment à cause de la difficulté d'exploitation des gisements, et les prix de vente sont artificiellement bas pour rester concurrentiels.

En outre, les investissements sont détournés vers d'autres secteurs beaucoup plus attractifs. L'entrée en vigueur, en 1951, du traité de la Communauté Européenne du Charbon et de l'Acier (CECA) et avec elle l'ouverture des marchés bouleverse également la vie des bassins charbonniers belges. Pour maintenir les charbonnages belges à flot par rapport aux cinq autres pays de l'union (France, Allemagne, Italie, Pays-Bas et Luxembourg), la Haute Autorité de la CECA et le gouvernement belge mènent une politique de subsides. Malgré cela, les capitaux sont utilisés à mauvais escient et ne sont pas consacrés à la modernisation mais plutôt à l'augmentation du rendement. A partir de 1958, le pays est plongé dans la crise charbonnière due notamment à l'ouverture des marchés européens et à l'arrivée du charbon américain et de nouvelles formes d'énergie comme le gaz et le pétrole. Les fermetures de charbonnages wallons, peu concurrentiels, s'accroissent. Les années 1958 à 1961 sont considérées comme les plus noires qu'aient connues les charbonnages wallons. Les régions de Charleroi et du Centre sont parmi les plus touchées. La catastrophe du Bois du Cazier en 1956, révélateur des carences de l'industrie houillère, ne permettra pas d'éviter le marasme qui s'installe dans le secteur dès 1958.

La catastrophe

Tout commence le 8 août 1956 à huit heures dix du matin. Un ouvrier affolé remonte du fond et annonce à ses supérieurs qu' 'il y a le feu' à l'étage 975 (c'est-à-dire à 975 mètres de profondeur).

Au début du poste du matin, l'extraction a commencé à l'étage 975 et plusieurs cages sont remontées sans le moindre problème. Les deux responsables de cet étage au poste du matin sont Antonio Ianetta, encageur, et son aide, Gaston Vassort, ancien encageur retraité. Lors d'une manœuvre d'encagement, le wagonnet plein, qui doit pousser le wagonnet vide hors de la cage, se bloque. Alors que les deux wagonnets dépassent ainsi chacun de quelques dizaines de centimètres de part et d'autre de la cage, celle-ci démarre sans prévenir. Un grand fracas retentit et d'épaisses fumées se dégagent. Dans leur course, les wagonnets dépassant de la cage arrachent une poutrelle qui heurte violemment les câbles électriques et les conduites d'huile et d'air comprimé posés sur les murs du puits. Les câbles écrasés produisent un arc électrique qui enflamme l'huile s'échappant de la conduite. Ces flammes très puissantes mettent le feu au coffrage en bois et se propagent rapidement. Le feu alimenté par l'huile dégage d'épaisses fumées noires à haute teneur en oxyde de carbone qui asphyxient petit à petit tout le personnel présent au fond de la mine. Pendant ce temps, Ianetta s'enfuit d'un côté tandis que son aide part dans la direction opposée. Ianetta descend ensuite à l'étage 1035 pour y prévenir ses camarades et remonte à la surface, où il alerte Adolphe Calicis, le directeur des travaux. Plusieurs ingénieurs tentent de descendre pour observer l'incendie mais la chaleur et les gaz toxiques empêchent les ingénieurs et les ouvriers, dépourvus de masques à circuit fermé, de descendre. Les sauveteurs de la Centrale de sauvetage de Marcinelle arrivent sur place trois quarts d'heure environ après le début du sinistre. Les jours suivants, ce sont des centrales de sauvetage françaises et allemandes qui viendront au secours des mineurs belges. Cependant, rien n'y fait. L'incendie d'une extrême violence ne peut être maîtrisé et l'oxyde de carbone se propage dans tous les boyaux. Tous les ouvriers sont morts par intoxication à l'oxyde de carbone.

Ce simple incendie de fond fait 262 morts, dont 136 Italiens et 95 Belges. Seules treize personnes sur les 275 descendues au fond ce matin-là seront sauvées: Antonio Ianetta, l'encageur de 975, six personnes qui remonteront par leurs propres moyens directement après le déclenchement de l'incendie et six autres ouvriers ramenés à la surface par les sauveteurs dans le courant de la journée du 8 août.

En plus d'être le plus grave accident minier que la Belgique ait connu, la catastrophe de Marcinelle apparaît comme un révélateur de nombreux dysfonctionnements au niveau national et international.

Tekening van het ongeluk in de mijn in La Nouvelle Gazette van 20/08/1996 (Uit: M.-L. De Rouck, J. Urbain, P. Lootens, Tutti Cadaveri, 2006)

Au niveau national, la catastrophe joue un rôle de révélateur quant aux conditions de travail quotidiennes des ouvriers mineurs. Elle révèle l'absurdité d'une politique de rendement que ne vient soutenir aucun investissement dans des installations nouvelles. Elle met également en évidence le caractère insensé du maintien en vie des concessions vouées à la disparition. *“Tout se passe comme si Marcinelle était une première, comme si, à partir du 8 août 1956, on avait fait une découverte.”*⁽⁴⁾ Les syndicats, choqués par le drame, renforcent leurs revendications. Ils demandent l'amélioration rapide de la sécurité du travail, la réforme des structures de l'industrie houillère et surtout de meilleures conditions de travail pour les mineurs. La catastrophe apparaît également comme un événement médiatique important. C'est la première fois que la télévision couvre un événement au jour le jour. En plein mois d'août, période creuse pour l'actualité, la catastrophe devient l'événement le plus médiatisé du moment. Le drame de Marcinelle débouche également sur un renforcement de la législation en matière de sécurité dans les mines. On interdira par exemple l'usage de l'huile au fond et plusieurs arrêtés royaux légiféreront afin de prévenir autant que possible les incendies souterrains.⁽⁵⁾

Au niveau international, la catastrophe entraîne le blocage des relations italo-belges. L'immigration des travailleurs italiens vers la Belgique est suspendue sur le champ par l'Italie, extrêmement touchée par l'événement. La Belgique se voit contrainte d'entamer des négociations avec d'autres pays pour garantir l'apport de main d'œuvre. Remarquons que même alors que les charbonnages belges se trouvent dans une position peu favorable, révélée à l'opinion par la catastrophe du 8 août, les investissements sont utilisés à l'augmentation du rendement par l'apport de main d'œuvre bon marché et non à la rénovation et la modernisation de l'appareil charbonnier. C'est également suite à la catastrophe que la CECA organise à Luxembourg une conférence intergouvernementale afin d'étudier les moyens d'améliorer les conditions de travail des ouvriers mineurs et de proposer des normes de sécurité.⁽⁶⁾

Cependant, ces signes annonciateurs ne permettront pas au pays d'éviter la crise de 1958.

Les enquêtes

Après la catastrophe de Marcinelle, trois enquêtes sont menées de front. Outre une enquête administrative, une enquête judiciaire est ouverte par la police de Charleroi et le juge d'instruction. Une troisième enquête est également mise sur pied par le gouvernement, qui crée une Commission chargée de comprendre les causes de la catastrophe de Marcinelle.

Même si ces enquêtes ont en apparence une finalité identique, leurs buts sont assez différents. Les enquêtes judiciaires ont essentiellement pour objectif de trouver les responsables éventuels du drame. L'enquête menée par l'Administration des Mines tente quant à elle de déterminer les causes et les responsabilités de la catastrophe, même si des fautes peuvent avoir été commises par ses fonctionnaires. Enfin, l'enquête mise sur pied

Een dode wordt buitengedragen, 09/08/1956 (© Roger Hespel)

par le gouvernement se borne simplement à découvrir les causes de la catastrophe, sans se préoccuper des responsabilités éventuelles.

L'enquête judiciaire est menée par le juge d'instruction en charge de l'affaire qui est aidé dans sa tâche par cinq experts judiciaires. Il s'agit de Maurice Guérin, Inspecteur Général des Mines honoraire et chargé de cours à l'Université de Liège, de Fernand Dacos, professeur à l'Université de Liège, de Lucien Denoël, professeur émérite à l'Université de Liège, du français Gustave Tison, professeur émérite à l'Ecole des Mines de Douai, et de l'allemand Helmut Fritzche, professeur d'Exploitation des Mines à la Haute Ecole d'Aix-la-Chapelle. Ces experts judiciaires ont pour mission de *“suivre l'instruction ouverte à charge de X du chef d'homicide par imprudence dans l'affaire de la catastrophe minière du Charbonnage du Bois du Cazier à Marcinelle, de prendre connaissance des dossiers et de donner leur avis motivé sur les circonstances et causes de la catastrophe et sur les responsabilités éventuellement encourues”*.⁽⁷⁾

Les experts judiciaires rédigent ainsi un rapport critique de celui de l'Administration des mines. Ce rapport est particulièrement négatif vis-à-vis des méthodes utilisées par le charbonnage et insiste sur la vétusté et l'organisation complexe du site. Ils incriminent particulièrement les responsables du charbonnage et leur gestion tant quotidienne qu'au moment du drame.

Redder Angelo Galvan, bijgenaamd 'le renard de Cazier', 10/08/1956 (© Roger Hespel)

Suite à la catastrophe du Bois du Cazier, Roger Lefèvre, directeur divisionnaire du bassin de Charleroi-Namur, lance l'enquête administrative. Il résume dans une lettre adressée au Procureur du Roi le rapport issu de cette enquête et donne son avis sur les responsabilités éventuelles de la catastrophe. Il ne retient aucun coupable. Toute cette histoire est pour lui un concours de circonstances malheureux et personne ne peut en être tenu responsable.⁽⁸⁾ Le directeur divisionnaire, qui sera un des prévenus, a donc pratiquement déjà préparé une défense dans sa lettre au Procureur du Roi. En effet, il décortique point par point les différentes causes de la catastrophe en prenant bien soin à chaque fois de faire ressortir le caractère imprévisible et inévitable de l'accident, disculpant ainsi les dirigeants du charbonnage et les fonctionnaires du Corps des Mines.

L'enquête gouvernementale mise sur pied le 25 août 1956 est composée de vingt-sept personnes qui représentent les diverses organisations patronales et syndicales belges ainsi que les travailleurs italiens, le Bureau international du travail et la haute autorité de la CECA. L'Administration des Mines y est également représentée par cinq de ses fonctionnaires, dont le directeur général des Mines (chef de l'Administration des Mines) et le directeur divisionnaire Roger Lefèvre, également responsable de l'enquête administrative.

Mises à part deux notes de minorité (l'une rédigée par les représentants syndicaux, l'autre par les représentants des travailleurs italiens), l'enquête ne met en cause que des problèmes techniques bien précis liés au charbonnage. Elle ne fera pas ressortir les problèmes indirects dont sont victimes les charbonnages belges. Des questions essentielles comme l'accroissement insensé de la production, le mode d'exploitation vieilli, les travailleurs sans qualification qui ignorent les risques du métier, le système disciplinaire, le problème du manque d'investissement et l'entrée en vigueur des normes de la CECA seront complètement éludées par les membres de la Commission au profit des questions techniques.

De manière générale, l'Administration des Mines et la Commission d'Enquête sont unanimes sur la plupart des hypothèses développées quant aux causes présumées de la catastrophe. Une certaine symbiose semble même s'être opérée entre les deux groupes d'enquêteurs. Les documents laissés par la Commission (procès-verbaux, annexes, ...) et les archives du Corps des Mines montrent que les renseignements et les conclusions d'expertise "*voyageaient*" entre les deux organismes. Ainsi, toutes les annexes, plans, graphiques, tableaux, statistiques utilisés par la Commission se révèlent être des documents préparés par l'Administration des Mines et repris pour l'enquête administrative. On peut en conclure que ces enquêtes ont été menées conjointement et que l'Administration des Mines a influencé les conclusions de la Commission puisque c'est cette administration qui est l'auteur de tous les documents permettant aux membres de la Commission de prendre une décision.

Par contre, les experts judiciaires et les experts de l'Administration s'opposent pratiquement sur tous les points.

De manière générale, selon ces enquêtes, la catastrophe est due principalement à la signalisation trop compliquée et mal renseignée, à une organisation de la remonte et de la descente du charbon mal organisée ainsi qu'au placement de câbles électriques à côté de conduites d'huile dans le puits. L'utilisation de disjoncteurs en mauvais état de marche est également soulignée comme une cause possible de l'accident. Le retard pris par les ingénieurs dans les opérations de sauvetage est retenu par les experts judiciaires comme une des causes déterminantes de l'étendue du désastre. Ces enquêtes constituent la base de toutes les discussions qui se dérouleront pendant les audiences.

Le procès du Bois du Cazier: chronologie

Le 6 mai 1959, la première audience du procès de Marcinelle s'ouvre devant la 7e Chambre du Tribunal Correctionnel de Charleroi dans le grand auditoire de l'Université du Travail, où siégeait le Conseil de Guerre après la Libération. En tenant le procès dans un vaste lieu public, les autorités judiciaires espèrent rencontrer les attentes d'une opinion publique particulièrement intéressée par les débats. Le 1er octobre 1959, après cinq mois de débats, le tribunal carolorégien acquitte tous les prévenus et rejette les plaintes des

Familieleden wachten op nieuws aan de hekkens van de mijn, 13/08/1956 (© Roger Hespel)

parties civiles, se déclarant incompétent pour statuer sur les matières civiles. La presse quotidienne de gauche ainsi que les syndicats sont choqués par le jugement. Le Ministère Public et les avocats des parties civiles décident de faire appel contre les cinq prévenus et les sociétés civilement responsables devant la Cour d'Appel de Bruxelles. Après une quarantaine d'audiences, cette Cour d'Appel condamne Adolphe Calicis, directeur des travaux du charbonnage, à une peine d'emprisonnement de six mois avec sursis pour avoir "(...) par défaut de prévoyance ou de précaution, mais sans intention d'attenter à la personne d'autrui, involontairement causé la mort de 262 personnes (...), {et} porté des coups ou fait des blessures à 6 autres (...)"⁽⁹⁾ La S.A des Charbonnages du Bois du Cazier, civilement responsable de son directeur, est condamnée solidairement aux frais de justice et à une amende de 2000 francs belges.

Pour le reste, la Cour d'Appel considère que le lien de causalité entre les dommages subis par les victimes et les fautes commises par les autres inculpés n'est pas assez évident et les plaintes des parties civiles relatives aux dommages aux biens sont déclarées irrecevables. La condamnation du directeur des travaux apparaît comme celle d'un bouc émissaire tant dans la communauté des ingénieurs que parmi les représentants des ouvriers.

En dernier recours, les parties civiles entament un pourvoi en Cassation. La Cour de

Cassation rend son arrêt le 26 février 1962 et casse l'arrêt de la Cour d'Appel de Bruxelles sur les matières civiles. Selon les magistrats de la Cour de Cassation, les questions de dommages aux biens sont bel et bien recevables. L'affaire est alors renvoyée devant la Cour d'Appel de Liège.⁽¹⁰⁾ Suite à cela, les dirigeants du Bois du Cazier décident de mettre un terme aux actions et règlent à l'amiable les différends avec les parties civiles: chaque partie civile reçoit 3000 francs belges par victime. Les parties civiles acceptent ce dédommagement car il y a peu de chance que la question des dommages aux biens soit reçue par la Cour d'Appel de Liège. De plus, les avocats travaillent sur le dossier gratuitement depuis plusieurs années et "tout le monde était essoufflé".

Les acteurs du procès et leur stratégie

Pour comprendre la démarche des différents acteurs il est important de comprendre quelle en est la base juridique. En Belgique, les accidents du travail sont régis par la loi du 24 décembre 1903 sur la réparation des dommages subis sur le lieu du travail. Elle prévoit la réparation généralisée forfaitaire de tout accident survenu dans le cadre du contrat de travail. Cette loi régit exclusivement les dommages aux personnes (dommages matériels et moraux). Les dommages aux biens (vêtements, bijoux, outils, ...) sont quant à eux réglementés par l'article 1382 du *Code civil* qui établit que "(...) tout fait quelconque de l'homme qui cause à autrui un dommage, oblige celui-ci, par la faute duquel il est arrivé, à le réparer."

⁽¹¹⁾ La seule exception à cette loi est la faute intentionnelle. C'est-à-dire que pour réclamer des indemnités pour réparation des dommages moraux, il est nécessaire de prouver une faute intentionnelle du patron. Ce cas de figure est très rare et très difficile à prouver. Par contre, la loi de 1903 ne s'applique pas lorsque la faute, même la plus légère, est commise par une personne extérieure à l'entreprise, dans le cas qui nous occupe, il s'agit de l'Administration et de la firme chargée des installations électriques (Conelva). Il suffit alors de prouver la faute et le lien avec le dommage subi.

Il y aura donc deux aspects au procès. Au niveau pénal, les juristes tenteront de déterminer si un défaut de prévoyance ou de précaution a été commis par les prévenus, causant ainsi la mort de 262 hommes. Au niveau civil, les avocats des parties civiles tenteront d'obtenir pour leurs clients des indemnités supplémentaires pour les dommages aux biens et des indemnités pour les dommages causés par les éventuels responsables ne faisant pas partie de l'entreprise. Cette option était la seule manière pour les avocats d'obtenir du charbonnage une indemnisation autre que celle déjà octroyée grâce à la loi de 1903.

La défense: administration et ingénieurs

Suite à l'enquête judiciaire cinq personnes sont prévenues dans l'affaire du Bois du Cazier. Il s'agit d'Adolphe Calicis, directeur des travaux au Bois du Cazier, d'Eugène Jacquemyns,

ingénieur en chef du charbonnage, de Roger Lefèvre, directeur divisionnaire du Bassin de Charleroi-Namur, de Philippe Dassargues, ingénieur des mines chargé de la surveillance du Bois du Cazier et enfin de Louis Devleeschauwer, électricien de la société Conelva, chargé du contrôle des installations électriques au Bois du Cazier.

Les prévenus sont défendus par de nombreux avocats réputés. Les avocats Mandron et Biernaux, du barreau de Charleroi, défendent les ingénieurs du charbonnage. Etienne Gutt, du barreau de Bruxelles, défend le contremaître Devleeschauwer. Les avocats Verschelden, conseiller habituel du Ministère des Affaires Economiques, et Simon, professeur à l'Université Libre de Bruxelles et ancien bâtonnier du barreau de Bruxelles, défendent les ingénieurs du Corps des Mines. Quant à Jean Duvieusart, brillant avocat et homme politique, il assure la défense personnelle de Philippe Dassargues. La défense est également conseillée par plusieurs experts, professeurs d'Université ou directeurs de charbonnages.

La S.A. des Charbonnages du Bois du Cazier est civilement responsable de son directeur et de son ingénieur en chef. Les ingénieurs du Corps des Mines sont quant à eux des agents de l'Etat, qui est donc responsable de leurs actes.

En cas d'accident, c'est l'ingénieur du Corps des Mines présent sur place et dont le grade est le plus élevé qui doit intervenir.⁽¹²⁾ Lors de la catastrophe de Marcinelle, c'est donc Roger Lefèvre qui était responsable des actions de sauvetage des ouvriers. A ce titre, le Procureur du Roi et les experts judiciaires l'accusent d'avoir *"pris du retard dans le combat contre l'incendie"*.⁽¹³⁾ L'inspecteur du Bois du Cazier, Dassargues, est également visé par cette accusation. En tant qu'ingénieur du Corps des Mines présent au moment où l'incendie s'est déclaré dans le puits d'extraction, il aurait du prendre immédiatement des mesures pour enrayer efficacement le sinistre. Mais il quittera les lieux pour aller chercher un supérieur! Les experts nommés par le juge d'instruction reprochent également à l'Administration de n'avoir pas fait remarquer à la direction du charbonnage les dangers découlant du placement de câbles électriques non protégés à côté de conduites d'huile dans le puits d'extraction.

Comme nous l'avons vu, les fonctionnaires de l'Administration des Mines connaissent le dossier à la perfection grâce à leur participation aux enquêtes administrative et gouvernementale. On a ainsi vu que Roger Lefèvre, qui coordonne l'enquête de l'Administration, participe également avec quatre collègues à la Commission gouvernementale en tant qu'observateur pour l'Administration des Mines. Or, quelques mois plus tard, il sera inculpé et poursuivi devant le tribunal de Charleroi étant donc à ce moment juge et partie. René Noël, sénateur communiste, a également relevé les analogies entre les deux enquêtes. Le 2 décembre 1959, deux mois après le jugement rendu par le Tribunal de Charleroi, il interpelle au Sénat le Ministre des Affaires Economiques, Jacques Vander Schueren, le Ministre du Travail, Oscar Behogne et le Ministre de la Prévoyance Sociale, Louis Servais. Il conteste l'objectivité de la Commission d'Enquête du fait de l'implication du Corps des Mines et de l'un des prévenus. De plus, R. Noël ajoute que *"la présence de*

ces messieurs dans la commission d'enquête s'imposait d'autant moins que leur condamnation pouvait entraîner pour leur patron, l'Etat, le paiement de dommages et intérêts qui (...) peuvent atteindre près de 100 millions de francs".⁽¹⁴⁾

En ce qui concerne le patronat charbonnier, les personnes qui gèrent l'entreprise au niveau des conseils d'administration, n'ont absolument pas été inquiétées par d'éventuelles poursuites judiciaires puisque même le directeur gérant du charbonnage, Charlot Dethaye, sera mis hors de cause par la Chambre du Conseil. Mais cela ne signifie évidemment pas que les hautes sphères de l'industrie charbonnière ne se sont pas intéressées au procès et à son issue. La Fédération Charbonnière de Belgique (Fédéchar), tout comme l'Administration des Mines, s'intéresse de très près au procès, apparemment dans le but de tirer des enseignements de la défense des ingénieurs du Corps des Mines et du charbonnage.

L'attention de tous les ingénieurs des mines est également tournée vers le procès de Marcinelle, qui va susciter de multiples réactions. Cette attention particulière est liée à la période extrêmement troublée que vit le monde de l'industrie charbonnière au moment du procès. La crise charbonnière qui sévit depuis 1958 ébranle tous les pans du secteur, et même si les ingénieurs des mines ont moins de difficultés à se reconverter que les ouvriers, la disparition rapide des mines signifie également petit à petit la disparition de leur profession. Les ingénieurs ont une place particulière. Ils sont responsables de l'ensemble du charbonnage devant la direction générale, qui les pousse souvent au rendement et ne sont en général que de simples salariés qui doivent exécuter les ordres venus d'en haut. Ainsi, en cas d'accident, ce sont eux qui doivent tout entreprendre afin de sauver le personnel et la mine, et toute la responsabilité des événements leur incombe. Plusieurs procès suivant des accidents charbonniers ont contribué à alourdir le climat dans lequel travaillent les ingénieurs des mines. En 1950, la catastrophe de Mariemont-Bascoup dans le bassin du Centre fait 39 morts. Suite à cette catastrophe, classée sans suite par l'Administration des Mines, un procès est intenté aux ingénieurs du charbonnage. Acquittés en première instance, les ingénieurs de Mariemont seront condamnés en seconde instance. Cette première condamnation est considérée par les ingénieurs comme un coup porté à l'honneur de la profession. Elle marque en outre, selon eux, le début de la dégradation de leurs conditions de travail. Dès 1953, une nouvelle catastrophe au charbonnage du Many dans le bassin liégeois fait 26 morts. Non seulement une enquête judiciaire est en cours et des ingénieurs comparaissent en justice mais en plus une commission d'enquête italo-belge chargée d'étudier l'état des mines en Belgique est mise sur pied le 28 novembre 1953. Les ingénieurs du charbonnage du Many mais aussi deux fonctionnaires de l'Administration des Mines feront l'objet d'une condamnation dans cette affaire. Il semble que l'événement a d'autant plus marqué la communauté des ingénieurs que c'était la première fois qu'un ingénieur de l'Administration des Mines était mis en cause.⁽¹⁵⁾

Dès juin 1956, pour défendre leurs intérêts, les ingénieurs des charbonnages créent leurs propres unions professionnelles, les UPIC (Union Professionnelle d'Ingénieurs

Begravenisstoeten van overleden mijnwerkers, 15 en 18/08/1956 (© Roger Hespel)

de Charbonnages). Cette volonté de défendre la profession contre l'injustice ambiante transparait dans les débats du procès de Marcinelle. On remarque une défense commune aux ingénieurs du charbonnage et à ceux de l'Administration et une grande solidarité. Ce sont surtout des ingénieurs qui viendront à la barre pour défendre les prévenus. Ces hommes sont soit issus de l'administration soit exploitants de charbonnages. Tous confirment les thèses établies par les experts de l'Administration des Mines: les ingénieurs ne sont pas responsables de la pose de conduites d'huile à côté de câbles électriques; ils ne savaient pas à l'époque que l'huile pouvait s'enflammer (!); même si les disjoncteurs avaient fonctionné directement, la catastrophe se serait produite; les mesures de sauvetage ont été réalisées de la meilleure façon qui soit; et enfin, on ne peut rien contre la défaillance humaine d'un ouvrier.

La défense des ingénieurs se base surtout sur l'argumentation technique et l'hypothèse selon laquelle il est impossible de démontrer avec une absolue certitude ce qui s'est réellement passé le 8 août 1956.

L'accusation

Du côté adverse, c'est l'Etat qui poursuit. Le Parquet, représenté par le Procureur du Roi et ses substituts se charge de l'accusation. Il est aidé dans sa tâche par les experts judiciaires nommés par le juge d'instruction.

Parallèlement à l'action publique, de nombreuses personnes se sont portées parties civiles. La plupart sont défendues par un collectif d'avocats constitué à l'initiative du groupe Notre Solidarité, issu de la Résistance. Ce groupement était à l'origine un fonds de solidarité pour le soutien aux familles de prisonniers et d'illégaux, organisé par le Parti Communiste Belge (PCB), qui aida des milliers de familles à supporter la guerre.

Suite à la catastrophe de Marcinelle, Notre Solidarité décide d'apporter son aide aux familles des victimes en soutenant la formation d'un collectif d'avocats ⁽¹⁶⁾, de tendance communiste. L'organisation italienne INCA (Istituto Nazionale Confederale di Assistenza), subsidiée par l'Etat italien mais de tendance communiste, collabore également avec Notre Solidarité pour constituer le collectif. ⁽¹⁷⁾ D'autres organismes se sont associés à l'INCA comme les ACLI (Associazione Cristiana Lavoratori Italiana) issues du syndicat chrétien italien. Cette association est relativement étonnante puisque les ACLI sont nées en Italie en 1944 afin de soustraire les travailleurs à l'influence des communistes. Il est difficile de dire jusqu'à quel point cette initiative faisait partie de la politique du PCB, aucune archive n'étant disponible à ce sujet. L'existence d'un collectif d'avocats n'est même jamais mentionnée dans les articles du *Drapeau Rouge*, organe du parti, concernant le procès. On sait seulement que le groupe Notre Solidarité était devenu après la guerre petit à petit indépendant du parti. ⁽¹⁸⁾

Le collectif rassemble trois avocats de Charleroi, François Collinet, Jean Evaldre, Henri Lebeau; le liégeois Ed. Delaever, avocat chevronné en matière de catastrophes minières, et des avocats du barreau de Bruxelles, Roger Collinet, père de François Collinet, Jacques Moins, Andrée Grandjean et Jean Deguent. Tous sont ou ont été membres du PCB à part Ed. Delaever qui était plutôt de tendance chrétienne. Du côté italien, deux avocats ont pris part au collectif: le sénateur communiste Leo Leone, du barreau de Rome, pour l'INCA et Martino del Rio, avocat auprès de la Cour d'Appel de Rome et député démocrate-chrétien, pour les ACLI. Le collectif s'est également adjoint les services de Max Cosyns, ancien collaborateur du professeur Picard à l'ULB pour la contre-expertise.

D'autres avocats défendent les parties civiles qui ne se sont pas adressées au collectif. Il s'agit d'Yves Nassau et des avocats Dessuter et Culot. Nassau représente le comité exécutif régional de la Centrale Syndicale des Travailleurs des Mines de Belgique (FGTB) qui s'est porté partie civile.⁽¹⁹⁾

De très nombreuses personnes se sont portées parties civiles et proportionnellement, les familles italiennes se sont plus facilement engagées dans des poursuites que les familles belges. Sans doute, les lourdes pertes accusées par les Italiens et les tendances politiques du collectif expliquent-elles en partie cette différence.

Le collectif d'avocats s'est formé dans un but officiel de lutte socio-économique. Les avocats qui le composent se sont associés pour défendre les intérêts des familles d'ouvriers contre les patrons charbonniers et la logique de la fatalité de la mine souvent invoquée pour justifier la mort des mineurs. Le but sous-jacent est également de faire le procès du système et pas seulement de quelques individus.⁽²⁰⁾

La procédure pénale a pour objectif de prouver une responsabilité. Cette mission sera confiée principalement à l'avocat Delaever avec l'aide de l'expert attitré du collectif, Max Cosyns. Cependant, pour obtenir, en plus de la somme forfaitaire octroyée par la loi, une indemnisation supplémentaire, il est nécessaire de prouver une faute quasi intentionnelle de la part des dirigeants du charbonnage. Ce cas de figure étant très rare et très difficile à prouver, l'option de réclamer des indemnisations pour les dommages aux biens semblait, à l'époque, la plus judicieuse afin d'obtenir une éventuelle réparation.⁽²¹⁾ Par contre dans le cas des fonctionnaires de l'Administration des Mines ou de Conelva (firme employant L. Devleeschouwer et chargée de la surveillance de l'installation électrique au Bois du Cazier), il s'agissait uniquement de prouver une faute. Ainsi à Calicis et Jacquemyns, responsables du travail au Bois du Cazier, les parties civiles demandent "(...) *seulement la réparation des dommages causés aux biens corporels ayant appartenus à la victime.*"⁽²²⁾ Par contre, aux agents de l'Administration des Mines, Lefèvre et Dassargues, les parties civiles reprochent d'avoir "(...) *manqué gravement à leur mission de contrôle et de surveillance*"⁽²³⁾ et considèrent que les fonctionnaires sont justiciables du *Code pénal*.

De kisten van de overledenen worden in vrachtwagens geladen, 16/08/1956 (© Roger Hespel)

Bezoek van koningin Elisabeth aan de mijn, 23/08/1956. Die dag wordt duidelijk dat er geen enkele overlevende meer is. (© Roger Hespel)

Les accusations du collectif envers les prévenus sont basées sur les conclusions des experts judiciaires. On reproche principalement quatre choses aux prévenus. Premièrement, l'accusation considère que le système de communication était défectueux ce qui a provoqué l'encagement d'un wagonnet alors que la cage allait démarrer. Ensuite les câbles électriques qui couraient le long du coffrage n'étaient pas protégés par des disjoncteurs en bon état de marche. Troisièmement, des conduites d'huile avait été placées à côté de ces mêmes câbles à haute tension ce qui se révéla être extrêmement dangereux l'huile étant hautement inflammable. Enfin, le Procureur du Roi et le collectif reprochent aux fonctionnaires de l'Administration d'avoir pris un retard considérable dans la lutte contre l'incendie.

Les syndicats

Le rôle de la Fédération Générale des Travailleurs de Belgique (FGTB), syndicat socialiste est ambigu. La Centrale Syndicale des Mineurs (FGTB) s'est portée partie civile lors du procès et interjettera même appel lorsque le verdict du 1er octobre sera rendu. Cependant, il semble que le collectif d'avocats n'ait pas trouvé d'appui auprès de la FGTB puisqu'ils

déclarent que les syndicats ne se sont pas du tout impliqués. Pourtant, le syndicat socialiste s'est intéressé à l'affaire. En effet, *L'Ouvrier Mineur*, mensuel publié par la Centrale Syndicale des Travailleurs des Mines de Belgique, consacre plusieurs articles au procès. Il semble que l'impression selon laquelle les syndicats n'ont pas participé au procès et témoigné leur sympathie à la cause défendue par le collectif, vient de la démarche différente du syndicat. En effet, au contraire du collectif, le syndicat se porte partie civile en son nom et ne permet pas de défendre les particuliers comme le font Notre Solidarité, l'INCA ou les ACLI.

Du côté de la Centrale Syndicale Chrétienne (CSC), la revue *CSC* ou l'hebdomadaire *Au Travail!* ne font pas la moindre allusion au procès. Selon Emile Vandendriessche, délégué de la Centrale des Francs Mineurs (CSC) au sein de la Commission d'Enquête, la CSC préférerait ne pas se mêler du procès. La centrale syndicale considérerait que cela ne faisait pas partie de ses tâches et estimait qu'il valait mieux laisser les ACLI s'en occuper.⁽²⁴⁾

Plusieurs facteurs ont certainement incité le syndicat chrétien à se maintenir en dehors de ce procès et le syndicat socialiste à ne pas soutenir le collectif. Tout d'abord, dans cette période de crise charbonnière, il existait clairement "(...) une unanimité dans le secteur industriel qui transcende les classes autour d'un but ultime (...)" ⁽²⁵⁾: celle de faire fonctionner l'industrie belge à tout prix. Ensuite, le collectif d'avocats était en majorité communiste. Il est donc possible que les dirigeants des organisations ouvrières socialistes ou catholiques n'aient pas eu envie d'être associés à la tendance communiste, surtout en cette période de guerre froide. En outre, le grand nombre de victimes étrangères a sans doute influencé la réaction des syndicats, pour qui les immigrés n'étaient pas pris en compte dans les objectifs de lutte. La CSC possédait un organe chargé de le faire spécifiquement: les ACLI. Les représentants de la FGTB étaient, quant à eux, interdits d'accès aux camps de travailleurs et ce jusqu'à la catastrophe de Marcinelle. La FGTB ne voulait pas non plus créer un organe spécifique pour leur encadrement. Ce n'est que dans les années septante que les organisations ouvrières commenceront une approche spécifique des travailleurs étrangers.

Répercussions dans l'opinion publique

L'analyse de la presse permet de comprendre dans quelle mesure l'opinion publique s'est intéressée au procès. Nous savons que la catastrophe fut un événement médiatique très important. Il s'agit ici de voir si le procès a continué de faire recette. L'analyse porte sur cinq quotidiens nationaux francophones qui sont *La Dernière Heure*, libérale et populaire, *La Libre Belgique*, orientée vers la bourgeoisie catholique, *Le Soir*, plutôt neutre, *Le Peuple*, organe du Parti Socialiste et *Le Drapeau Rouge*, organe du PCB. Nous avons également opté pour l'étude de deux quotidiens régionaux: *La Nouvelle Gazette* (neutre) et *Le Journal de Charleroi* (socialiste).

De manière générale, la presse accorde beaucoup moins d'importance au procès qu'à la catastrophe. Pourtant, la presse régionale semble s'être assez intéressée au procès, du moins au début. Vient ensuite la presse d'extrême gauche et de gauche. Pour la presse neutre ou de droite l'événement ne semble pas important et relativement peu d'articles sont consacrés au procès. *Le Soir*, *La Libre Belgique* et *La Dernière Heure* n'ont pour ainsi dire jamais consacré un gros titre au procès de la catastrophe du Bois du Cazier. On remarque également que l'intérêt porté au procès diminue au fur et à mesure des audiences. Ainsi, en seconde instance, beaucoup de journaux se désintéressent complètement de l'affaire. Les articles deviennent plus petits et beaucoup plus rares. Par contre, comme lors de la première instance, les journaux des partis socialiste et communiste couvrent la seconde instance du procès de façon systématique en lui accordant une place privilégiée.

C'est également à la lecture des journaux que l'on peut se rendre compte de l'intérêt porté par le public et de l'atmosphère du procès. A quelques exceptions près, les audiences se déroulent toujours dans le calme. L'absence du principal témoin des événements, Ianetta, est parfois mentionnée mais personne ne semble y porter beaucoup d'attention. Dans les premiers jours du procès la présence de nombreuses veuves italiennes toutes de noir vêtues marque beaucoup les esprits. Selon les journalistes et d'après certaines photos on peut voir que le grand auditoire de l'Université du Travail de Charleroi est bondé. Au bout de quelques jours, un certain ennui s'installe dans la salle d'audience comme dans la presse. Plus les audiences avancent, plus le procès devient technique et plus la salle se vide de son public, pourtant fort nombreux au départ. Après les témoignages des ouvriers du Bois du Cazier et des témoins de la catastrophe, on assiste en effet à un défilé d'experts et les débats se bornent dès lors aux problèmes techniques, particulièrement difficiles à comprendre pour le profane. Des titres comme "*Toujours des questions techniques au Bois du Cazier*" ⁽²⁶⁾ ou encore "*Le défilé des experts se poursuit*" ⁽²⁷⁾ sont assez significatifs à ce sujet. Pour *Le Drapeau Rouge* et *Le Peuple* le procès est "*(...) asphyxié par les techniciens*" ⁽²⁸⁾ et les débats se perdent dans les méandres de la technicité, occultant les questions telles le problème du rendement, du manque d'investissement ou de la sécurité. Dans un article consacré à l'ambiance du procès, Arthur Gailly illustre l'état d'esprit de la presse en général lorsqu'il écrit que "*le procès intenté aux inculpés se déroule à l'Université du Travail dans l'indifférence générale*". ⁽²⁹⁾

Conclusions

L'intérêt du sujet tenait à la nature même du procès. En effet, il s'agit de connaître les suites de la catastrophe de Marcinelle. Ce drame retentit en Belgique comme l'événement révélateur du déclin charbonnier et des conséquences sociales que cela allait entraîner. La catastrophe est également révélatrice des conditions de travail précaires que subissent les hommes de la 'Bataille du Charbon'. Sur le plan international, cet événement met en

lumière le problème de l'immigration italienne et les conditions de vie des Italiens en Belgique. Il s'agissait donc de découvrir quelles sont les suites d'un tel bouleversement et de comprendre comment les acteurs de Marcinelle se comportent trois ans après le drame et comment ils sont traités par la société.

En juin 1959, trois années après le début d'enquêtes ou les différents groupes qui seront présents lors du procès se sont déjà esquissés, l'opinion publique se réjouit de pouvoir assister à une bagarre judiciaire sans précédent. Etant donné l'ampleur de la catastrophe du Bois du Cazier, et les nombreuses réactions qu'elle avait suscitées, la presse prédit au procès un dénouement quasi théâtral. Cependant, la bataille juridique voit s'affronter les exposés d'ingénieurs et peu résistent à l'ennui qui s'installe dans la salle d'audience. Si bien que, lors du procès en appel quasi aucun quotidien ne suit l'entière des débats. On ne parle d'ailleurs plus du tout de Marcinelle lorsqu'une partie de l'accusation entame un pourvoi en cassation.

Pour les familles des victimes c'est aussi l'occasion d'obtenir une réparation de principe et peut-être un espoir de voir le système condamné. Mais même si le côté humain de la catastrophe est rappelé par les plaidoyers des avocats du collectif de tendance principalement communiste, les questions que se pose l'opinion publique quant à l'avenir des mines et le malaise que ressent la population ouvrière sont entièrement éludés. On assiste à une véritable 'bataille d'experts' qui ne se préoccupent absolument pas des problèmes socio-économiques qui entourent la catastrophe de Marcinelle.

Loin du grand bilan et vecteur de changements que l'on annonçait, le procès s'étouffe de lui-même dans un débat fermé qui ne laisse aucune opportunité de voir émerger de réelles solutions aux graves carences dont souffrent alors les charbonnages belges.

On peut se demander si les questions humaines peuvent émerger lors d'un procès aux dépens des questions techniques. Les tribunaux ne sont pas un espace public où il est possible de développer ses opinions sur telle ou telle question de société. En outre, il faut garder à l'esprit que les procédures judiciaires étaient beaucoup moins médiatisées qu'elles ne le sont actuellement. Il est anachronique de comparer les actions judiciaires de l'époque avec la situation actuelle où chaque partie à la possibilité de s'exprimer librement devant les médias, chose totalement impensable en 1959.

Le jugement annoncé d'un système n'a finalement été que le procès d'un fait divers dramatique.

- (1) F. DASSETTO & M. DUMOULIN, *8 août 1956, Marcinelle*, Louvain-La-Neuve: CIACO, 1986.
- (2) A. BASTENIER, *L'Etat belge face à l'immigration. Les politiques sociales jusqu'en 1980*, Louvain-La-Neuve: Academia, Coll. SYBIDI Papers 10, 1992, p. 16.
- (3) S. JAUMAIN, *Industrialisation et société. La Belgique (1830-1970)*, Paris: Ed. Ellipses, 1998, p. 76.
- (4) F. DASSETTO & M. DUMOULIN, *8 août 1956, Marcinelle* [...], p. 26.
- (5) Cf. les Arrêtés Royaux du 2 décembre 1957 publiés au *Moniteur belge* le 7 décembre 1957 et du 3 novembre 1958 publiés au *Moniteur belge* les 16-17-18- novembre 1958 (in J. STASSEN, R. STERNIT, H. VANKERCKCHOVEN, *Codes des mines, minières et carrières*, Bruxelles: éd. Techniques et scientifiques, 1959, feuillet, LXIII.)
- (6) F. DASSETTO & M. DUMOULIN, *8 août 1956, Marcinelle* [...], p. 163.
- (7) CENFORSOC, Le procès du Bois du Cazier, Archives du collectif d'avocats des parties civiles, Dossier 2, Rapport et conclusions des experts judiciaires, p. 2.
- (8) CENFORSOC, Le procès du Bois du Cazier, Archives du collectif d'avocats des parties civiles, Dossier 2, Lettre du directeur divisionnaire des mines à Monsieur le Procureur du Roi. Administration des Mines, Bassin de Charleroi-Namur. Charbonnages du Bois du Cazier. Catastrophe du 8 août 1956, accident n° 25 ouest n° 182/57.0/644, p. 7 et suiv.
- (9) CENFORSOC, Le procès du Bois du Cazier, Archives du collectif d'avocats des parties civiles, Dossier 11, Arrêt de la Cour d'appel séant à Bruxelles, 13e chambre, siégeant en matière de police correctionnelle du 28 janvier 1961, feuillets 22 à 26.
- (10) CENFORSOC, Le procès du Bois du Cazier, Archives du collectif d'avocats des parties civiles, Dossier 12.
- (11) B.-S. CHLEPNER, *Cent ans d'Histoire sociale en Belgique*, Bruxelles, 4ème édition, 1972, p. 218.
- (12) Archives de l'Etat à Mons (AEM), Fonds du Corps des Mines de Charleroi, carton 345, Communication de l'Ingénieur Principal Divisionnaire des Mines, M. Mignon, concernant l'Arrêt de la Cour d'appel de Bruxelles en date du 28 janvier 1961, p. 2.
- (13) CENFORSOC, Le procès de la catastrophe du Bois du Cazier, Archives du collectif d'avocats des parties civiles, Dossier 1, Ordonnance du 18 mars 1959, p. 3-4.
- (14) Interpellation de René Noël au Ministre des Affaires Economiques et au Ministre du Travail sur les mesures qu'ils comptent prendre en vue d'établir clairement les responsabilités dans la catastrophe de Marcinelle et de réparer les préjudices subis par les familles des victimes. In: *Annales Parlementaires (Sénat)*, 2 décembre 1959, p. 75.
- (15) *Le Drapeau Rouge*, 05/04/1955.
- (16) Interview de François Collinet par Julie Urbain, 13 mars 2003.
- (17) Interview de Jacques Moins par Julie Urbain, 9 avril 2003.
- (18) J. GOTOVITCH, *Du rouge au tricolore. Les communistes belges de 1939 à 1944*, Bruxelles: Éd. Labor, 1992, p. 221.
- (19) *L'Ouvrier Mineur*, (1961)2, p. 7; Centrale Syndicale des Travailleurs des Mines de Belgique, Congrès. Rapport moral, 28 et 29 octobre 1961, p. 188.
- (20) Interview de Jacques Moins par Julie Urbain, 9 avril 2003.
- (21) Interview de Jacques Moins par Julie Urbain, 9 avril 2003.
- (22) CENFORSOC, Le procès de la catastrophe du Bois du Cazier, Archives du collectif d'avocats des parties civiles, Dossier 9, Conclusions des parties civiles en Cour d'Appel de Bruxelles, p. 10.
- (23) CENFORSOC, Le procès de la catastrophe du Bois du Cazier, Archives du collectif d'avocats des parties civiles, Dossier 9, Conclusions des parties civiles en Cour d'Appel de Bruxelles, p. 14.
- (24) Interview de Emile Vandendriessche par Paul Lootens, 22 mars 2004.
- (25) A. BASTENIER, *L'Etat belge face à l'immigration* [...], p. 22.
- (26) *La Dernière Heure*, 05/06/1959, p. 3.
- (27) *La Dernière Heure*, 07-08/06/1959, p. 6.
- (28) *Le Peuple*, 06/05/1959, p. 1.
- (29) *Le Peuple*, 05/06/1959, p. 1.
- Bibliographie sélective**
- Principaux fonds d'archives:
- Archives de l'Administration des Mines, conservées aux Archives Générales du Royaume à Bruxelles
 - Archives du collectif d'avocats des parties civiles du procès du Bois du Cazier, conservées au Centre de Formation Sociale (CENFORSOC) de la FGTB à Charleroi
 - Fonds du Corps des Mines de Charleroi, conservé aux Archives de l'Etat à Mons
 - Archives de la Fédéchar, conservées aux Archives de l'Etat à Hasselt.
- Principales publications:
- *Commission d'enquête chargée de connaître les causes de la catastrophe survenue au Charbonnage du Bois du Cazier le 8 août 1956 à Marcinelle*, Bruxelles, Ministère des Affaires Économiques, juin 1957.
 - BASTENIER, A., *L'Etat belge face à l'immigration. Les politiques sociales jusqu'en 1980*, Louvain-La-Neuve: Academia-Erasme, 1992.
 - BREYER, A., *Règlements et instructions sur la Police des Mines*, 11ème édition, Bruxelles.
 - CHLEPNER, B.-S., *Cent ans d'Histoire sociale en Belgique*, Bruxelles, 4ème édition, 1972.
 - COOPER-RICHET, D., *Le peuple de la nuit. Mines et mineurs en France. XIX et XXème siècles*, Paris: Perrin, 2002.
 - DASSETTO, F. & DUMOULIN, M., (éd.), *8 août 1956, Marcinelle*, Louvain-La-Neuve: CIACO, 1986.
 - DELAET, J.-L., FORTI, A., GROFF, F., *Marcinelle. Le Bois du Cazier*, Bruxelles: Éd. Labor, 2003.
 - DELWICHE, M., GROOF, F., *Les gueules noires*, Bruxelles: Les Éperonniers, 1985.
 - *Journal de l'U.R.T.B* (Union des Revues Techniques Belges), années 1956-1960.
 - DEROECK, M-L., URBAIN, J., LOOTENS, P., *Tutti Cadaveri. Le procès de la catastrophe du Bois du Cazier à Marcinelle*, Bruxelles: Aden, 2006.
 - GOTOVITCH, J., *Du rouge au tricolore: les communistes belges de 1939 à 1944: un aspect de l'histoire de la résistance en Belgique*, Bruxelles: Éd. Labor, 1992.
 - HANNEQUART, Y., *La responsabilité pénale de l'ingénieur*, Liège: Vaillant-Carmann, 1959.
 - JAUMAIN, S., *Industrialisation et société. La Belgique (1830-1970)*, Paris: ed. Ellipses, 1998.
 - KURGAN, G. & PUISSANT, J., *Industrial Relations in the Belgian Coal Industry since the End of the Nineteenth Century*. In: FELDMAN, D. G. & TENFELDE, K., *Workers, Owners, and Politics in Coal Mining: An International Comparison of Industrial Relations*, New York: Saint Martin's Press, 1990.
 - LEBOUTTE, R., *Vie et mort des bassins industriels d'Europe (1750-2000)*, Paris: l'Harmattan, 1997.
 - MORELLI, A., L'appel à la main-d'œuvre italienne pour les charbonnages et sa prise en charge à son arrivée en Belgique dans l'immédiat après-guerre. In: *Revue Belge d'Histoire Contemporaine*, XIX(1988), p. 83-130.
 - POIDEVIN, R. & SPIERENBURG, D., *Histoire de la Communauté Européenne du Charbon et de l'Acier. Une expérience supranationale*, Bruxelles: Bruylant, 1993.
 - VAN LIERDE, J., *Six mois dans l'enfer d'une mine belge. Le Bois du Cazier à Marcinelle avant la catastrophe du 8 août 1956*, Bruxelles: Jeunes Gardes Socialistes, 1956.

FEDERAZIONE CARBONIFERA BELGA

BRUXELLES

SEDE DI MILANO - Piazza S. Ambrogio, 3 - presso CENTRO DI EMIGRAZIONE

OPERAI ITALIANI

Condizioni particolarmente vantaggiose vi sono offerte per il LAVORO SOTTERRANEO nelle

MINIERE BELGHE

SALARI GIORNALIERI (operai adulti)

Questi sono attualmente i salari giornalieri di ogni categoria di lavoratori di fondo miniera:

	Fr. Belga	LIRE
Gruppo X - salario medio	315.95	3.949
" " - salario minimo	284.30	3.554
" IX	270.60	3.383
" VIII	266.60	3.332
" VII	233.65	2.921
" VI	225.40	2.817
" V	214.90	2.686
" IV	210.10	2.626
" III	200.75	2.509
" II	198.40	2.480
" I	196.05	2.451

PREMIO TEMPORANEO

Per un periodo di 6 mesi, a partire dal 1. novembre 1951, gli operai delle miniere riceveranno, in più del loro salario, un premio eccezionale e supplementare di Fr. 4 belgi per ogni giornata lavorata, sulla 48 lire.

Questo premio è versato all'operaio al momento della paga.

TASSO DI CAMBIO

100 franchi belgi - 1250 lire italiane (cambio ufficiale attuale).

I provvisti operai al fronte riescono a guadagnare salari molto superiori alle 3.949 lire italiane al giorno sopra indicate.

LEGISLAZIONE SOCIALE

Nelle assicurazioni, gli operai italiani godono degli stessi vantaggi degli operai belgi e subiscono le stesse trattative di questi ultimi.

ASSEGNI FAMILIARI

Mensilmente vengono pagati gli assegni familiari per i figli che non abbiano superato i 14 anni, tanto se educati in Belgio come in Italia.

315 franchi belgi pari a Lit.	3.938	al mese per 1 figlio
630	7.875	" " " 2 figli
1.060	13.250	" " " 3 "
1.585	19.813	" " " 4 "
2.280	28.500	" " " 5 "
2.975	37.188	" " " 6 "
3.670	45.876	" " " 7 "
4.365	54.564	" " " 8 "
5.060	63.252	" " " 9 "
5.755	71.940	" " " 10 "

Oltre i dieci figli gli assegni familiari vengono aumentati di 595 franchi belgi o di 8.688 al mese per figlio.

ASSENZE GIUSTIFICATE PER MOTIVI DI FAMIGLIA

Attraverso alcune condizioni imposte dal regolamento gli operai minatori ricevono un assegno uguale al loro salario normale per le giornate di assenza dal lavoro per alcuni motivi di famiglia come il matrimonio, morte, nascita, ecc.

CARBONE GRATUITO

Mediante alcune condizioni di assiduità previste dal regolamento, l'operaio che vive in Belgio con la sua famiglia riceve gratuitamente Kg. 4.200 di carbone all'anno.

BIGLIETTI FERROVIARI GRATUITI

L'operaio italiano in Belgio usufruisce anche di biglietti gratuiti valevoli sulle linee ferroviarie belghe durante le sue ferie.

PREMIO DI NATALITA'

In occasione della nascita di un figlio, sono accordati all'operaio i seguenti premi di natalità:

1.800 Fr. B. pari a Lit. 22.500 per il 1° figlio

900 Fr. B. - - - - - 11.250 - - - - - 2° figlio e per ogni figlio successivo.

FERIE

1) FERIE ORDINARIE

È concesso all'operaio maggiore di 21 anni che osservi le condizioni di assiduità imposte dalla legge, un congedo ordinario di 30 giorni per ogni anno. Questi 30 giorni di congedo sono pagati con SALARIO DOPPIO.

2) FERIE COMPLEMENTARI

Attraverso alcune condizioni di assiduità al lavoro, imposte dalla legge, è concesso agli operai di fondo, un congedo complementare della durata massima di 12 giorni. Per ciascuno di questi giorni di ferie, l'operaio riceve una paga calcolata in funzione del salario totale percepito l'anno precedente e del numero di giorni effettivi di lavoro aumentati del numero dei giorni di assenza ingiustificate.

3) GIORNI FERIALI

Attraverso alcune condizioni di assiduità al lavoro, imposte dalla legge, gli operai beneficiano, ogni anno, di 10 giorni feriali - pagati - salario normale.

I seguenti giorni di festa sono compresi nei dieci giorni feriali che sono pagati agli operai: il 1° gennaio, il lunedì di Pasqua, il lunedì di Pentecoste, l'Assunzione, Ognissanti e il Natale.

OSSERVAZIONE

Da quanto è sopra detto in merito alle ferie, risulta che l'operaio minatore di fondo, maggiore di 21 anni e che osservi le condizioni imposte dalle leggi e decreti, ogni anno beneficiano di:

8 giorni di congedo ordinario pagati a salario doppio	pari a 12 giornate di salario
12 giorni di congedo complementare pagati a salario semplice	pari a 12 giornate di salario
10 giorni feriali pagati a salario semplice	pari a 10 giornate di salario
In totale	34 giornate di salario

sono pagate annualmente all'operaio minatore senza che egli debba lavorare.

RIMESSE DI DENARO IN ITALIA

L'operaio italiano può mandare alla famiglia rimessa in Italia i suoi risparmi.

ALLOGGIO

L'operaio che lo desidera è alloggiato presso la cantina della miniera. Il prezzo della pensione completa (alloggio e vitto) è al massimo di Fr. belgi 55 pari a Lit. 688 al giorno.

All'operaio sposato, che ne fa domanda, il datore di lavoro concede delle facilitazioni per far venire la sua famiglia in Belgio per stabilirsi.

- Approfittate degli speciali vantaggi che il BELGIO accorda ai suoi minatori.
- Il viaggio dall'Italia al Belgio è completamente gratuito per i lavoratori italiani, firmatari di un contratto annuale di lavoro per le miniere.
- Il viaggio dall'Italia al Belgio dura in ferrovia solo 18 ore.
- Compilate le semplici formalità d'uso, la vostra famiglia potrà raggiungervi in Belgio.

Per informazioni ed iscrizioni rivolgersi

all'UFFICIO DI COLLOCAMENTO

presso UFFICIO PROVINCIALE DEL LAVORO

B I J D R A G E

Spaanse mijnwerkers voor en na Marcinelle

Raf Custers, historicus, journalist

In november 1956, drie maanden na de mijnramp van Marcinelle, ondertekenden België en Spanje een emigratieakkoord. Er konden nu officieel Spaanse mijnwerkers naar België komen, de steenkoolindustrie had hen dringend nodig. Zo ontstond de indruk dat de Spaanse migratie een gevolg is van Marcinelle. Maar België wilde al begin 1956 in Spanje arbeiders rekruteren voor de steenkoolmijnen. De Spaanse mijnwerkers zijn er overigens nog altijd hardnekkig van overtuigd dat toen met Franco 'op zijn Italiaans' een geheime deal is gesloten: mijnwerkers in ruil voor steenkool. Maar deze stelling wordt niet bevestigd door de bronnen.

Italië zegt: basta!

Op 8 februari 1956, precies zes maanden voor de grootste Belgische mijnramp in Marcinelle, verongelukken bij een mijngasexplosie in Quaregnon acht mijnwerkers, waarvan maar één niet-Italiaan. De ontploffing doet zich voor in schacht nummer 1 van de Charbonnage du Rieu-du-Cœur, eigendom van de maatschappij Levant de Flenu. Een ramp bij een ramp voor het Belgische kolenpatronaat, dat al langer dan een jaar sukkelde met het vinden van ondergrondse arbeiders. Een verklaring voor het tekort is de hogere lonen in andere sectoren. Quaregnon verknoeit nu echter definitief de relatie met Italië en die was al niet bijster goed.

Affiche die door de Fédération des Associations charbonnières de Belgique in 1946 op verschillende plaatsen in Italië werd opgehangen om mijnwerkers te ronselen (© IHOES, Seraing)

Van boven naar onder:
'Capucho', Jesus
Fernandez, Avelino
Gonzalez en Servanda
(Foto's en archief Raf
Custers)

In maart 1955 staan er in de mijnen 6000 jobs open. Fédéchar (Fédération des Associations charbonnières), de federatie van de Belgische mijnpatroons, krijgt van het ministerie van Arbeid toestemming om contingenten buitenlandse arbeiders naar de Belgische mijnen te halen; rond die tijd is iedereen er welkom zoals blijkt uit getuigenissen van mijnwerkers uit Asturië, de mijnprovincie in Noord-Spanje, die eind 1954-begin 1955 clandestien hun land verlaten. Ze weten dat ze in België hetzelfde werk kunnen doen voor lonen die stukken hoger liggen.

"Op 4 december 1954, het feest van Sint-Barbara (patroonheilige van de mijnwerkers), ben ik vertrokken uit San Martin del Rey Aurelio", zegt Manuel Lopez-Mallena, bijgenaamd Capucho. Hij logeert drie weken bij een vriend in Barcelona waar hij via een advocaat een visum kan regelen. Op 8 januari 1955 komt hij aan in Charleroi. Een maand later heeft hij werk in mijn nummer 10, La Gouffre in Chatelineau.

In de loop van 1955 komen ook Jesus Fernandez en Avelino Gonzalez, vrienden sinds hun kindertijd, in La Gouffre terecht. Fernandez: *"Ik ben gevlucht uit Spanje op 4 maart 1955. In Parijs ving de broer van Avelino me op. Op 7 maart staken we bij Valenciennes clandestien de grens met België over."* Gonzalez werkt in de mijn La Camocha in Gijon, de haven- en industriestad aan de Asturische kust, hij neemt de wijk naar België in september 1955: *"Ik heb mijn visa gekocht in een reisbureau in Gijon", zegt hij, "het kostte me een pak geld. Je kreeg bovendien een visa voor Frankrijk maar niet voor België. Maar ik wist van vrienden in België dat ik niet lang zonder werk zou zitten. Dus het loonde de moeite."*

Het contactadres in Brussel is het Casa Servanda, een Spaans mijnwerkerspension in de Marollen waar Servanda zelf haar landgenoten opvangt. Haar echtgenoot, bijgenaamd El Ciego (De Blinde), kent de kanalen waarlangs politiek asiel gevraagd kan worden. Servanda's zoon, Costantin, is blijkbaar een 'passeur', hij helpt Gonzalez over de Frans-Belgische grens. De mijnwerkers krijgen in Casa Servanda namen van mijnningenurs die hun werk kunnen bezorgen. Gonzalez: *"Ik kon in La Gouffre beginnen dankzij monsieur Le Pai, zo noemden we hem, een echte 'mijnwerkers-ingenieur' die als eerste naar het werk kwam en als laatste vertrok, hij was ook een van de weinige ingenieurs die afdaalden in de mijn."* Fernandez moet in Brussel maar twee weken op een job wachten, ook hij gaat in

La Gouffre aan de slag. *"Contracten had je toen nog niet", zegt Capucho, "om in de mijn te kunnen blijven, moest je eigenlijk politiek vluchteling zijn. Pas in 1956 of '57 is dat veranderd en zijn er echte contracten gekomen."* Nuttige clandestinos wassen in die jaren hoe dan ook in een mum van tijd hun status wit.

Over de uitrusting in de Belgische mijnen spreken de Spaanse mijnwerkers elkaar tegen. Volgens de enen waren ze minder modern dan de Spaanse, volgens anderen waren ze technisch vooruit. Capucho: *"In Spanje werkten we met totaal versleten flexibels voor de perslucht."* Feit is dat Belgische patroons in het algemeen vanaf de jaren 1930 de investeringen in moderne technieken en opleiding laten slabakken. Tussen 1945 en 1950 liggen de investeringen rond 765 miljoen frank per jaar. Pas vanaf 1950 trekken de investeringen weer aan tot 2417 miljoen frank per jaar. Maar op dat moment zijn tientallen van de zowat 150 steenkoolmijnen in België al marginale exploitaties geworden. In binnen- en buitenland hebben de Belgische mijnen een slechte reputatie. In 1953 alleen al komen er bijna 200 mijnwerkers door werkongevallen om het leven. Bij één ramp, op 24 oktober 1953 in de mijn van Many in het Luikse, komen 13 Belgen en 13 Italianen om. Italië schort daarop een eerste keer het migratieakkoord van juni 1946 met België op (het akkoord bepaalde dat Italië in totaal 50.000 arbeidskrachten naar de Belgische steenkoolmijnen zou sturen) en onder druk van de Italiaanse regering wordt een commissie opgericht die de situatie in de Belgische mijnen moet onderzoeken. De Italiaanse pers brengt verhalen over de ellende van de migranten in België en de relaties verkillen zienderogen.

Vanaf 1955 beginnen de Belgen weg te trekken uit de mijnen. Tussen januari 1955 en januari 1956 is het aantal Belgische ondergrondse mijnwerkers gedaald van 53.600 naar 50.300 en die trend is niet te keren.

Begin 1956 willen zowel de regering als de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS, opgericht in 1951) dat België zijn steenkoolproductie opvoert. In februari 1956 staat het ministerie van Arbeid op vraag van het kolenpatronaat een contingent van ruim 7700 buitenlandse arbeidskrachten voor de Belgische steenkoolindustrie toe. De categorieën zijn als volgt: 5560 arbeiders uit de zes lidstaten van de EGKS plus 984 Italianen, 763 Grieken en 422 politieke vluchtelingen. Maar de productieverhoging blijft een illusie als Italië het gevraagde contingent van bijna 1000 arbeiders thuishoudt.

Na de ramp in Quaregnon is Italië niet meer bereid om te praten. Een afvaardiging van de christelijke vakbond ACV, erg actief onder de migranten, gaat er in maart 1956 poolshoogte nemen en stuit op openlijke vijandigheid. In april lopen de formele onderhandelingen in de Belgisch-Italiaanse Gemengde Commissie (samengesteld uit ambtenaren) in Rome snel vast, Italië kondigt officieel een emigratiestop voor mijnwerkers af. Het Belgische patronaat geeft achteraf de ACV-missie de schuld van de Italiaanse halsstarrigheid. Er zit voor de Belgische patroons niets anders op dan elders naar andere arbeiders te zoeken. In 1955 was al beslist dat er Griekse arbeiders gerekruteerd zouden worden, maar de patroons kiezen uitdrukkelijk voor Spanjaarden, ze zijn niet bepaald

opgetogen over de Italiaanse arbeiders: velen hebben de stiel maar al doende in de mijn geleerd. De Spanjaarden zijn doorgaans goed gezien, vooral de Asturiërs, echte vaklui. Ze gaan er prat op dat ze in Asturië in moeilijke, verticale aders steenkool hebben moeten houwen. Ze vinden het werk in de Belgische mijnen een stuk gemakkelijker. Avelino Gonzalez herinnert zich dat de Spanjaarden die troefkaart volop uitspeelden: *“Of je nu uit Madrid of Andalusië kwam, dat deed er niet toe. Als je maar beweerde dat je Asturiër was, dan kreeg je direct werk.”*

Ronselen in Spanje

Het hoofdbureau van Fédéchar, Koningsstraat 62 Brussel, bevindt zich dan nog letterlijk in het centrum van het Belgische establishment, want in het hoofdkwartier van de holding Société Générale de Belgique aan het Warandepark, met het koninklijk paleis en het parlement binnen wandelafstand. De Société (en aanverwanten) controleert dan zowat 50 % van de totale Belgische steenkoolproductie en laat haar invloed ook via Fédéchar gelden. Toch neemt Fédéchar de komende maanden een loopje met de wet en de plechtige beloften. De patroonsfederatie heeft een eigen Commission de la Main d'Oeuvre en bespreekt op 10 maart 1956 de actualiteit. De minister van Arbeid, Troclet, zo blijkt, staat toe dat het in februari goedgekeurde EGKS-contingent (5560 arbeiders) wordt uitgebreid en dat er ook Spanjaarden worden gerekruteerd. Belangrijk detail: het gaat om Spanjaarden 'die zich individueel aanbieden'. De minister heeft er namelijk op gewezen dat ronselen in Spanje verboden is, Fédéchar of de afzonderlijke mijnen mogen in geen geval zelf contact zoeken met kandidaten.

Dat schept een probleem. Fédéchar, eerder dan zich bij de voorschriften neer te leggen, suggereert hoe die klip te omzeilen. De mijnbazen zouden aan de Spanjaarden onder hun arbeiders moeten vragen om andere Spaanse kandidaat-mijnwerkers te contacteren. Ook de Belgische consulaten in Spanje moeten meewerken en informatie verspreiden over werk in de Belgische mijnen. Fédéchar gaat voor folders zorgen en hoopt dat er goedkope tickets komen vanaf de Franse grens of Barcelona. De Belgische mijnen worden alvast verwittigd. Bij de directie van Heusden-Zolder bijvoorbeeld komt op 16 maart een circulaire aan waarin staat dat ze *“individuele Spanjaarden”* mag aanwerven.

Op 31 maart 1956 richt Edgard Van Lander, directeur-generaal van Fédéchar, een nota aan Joaquin Juste, de Spaanse consul in Brussel. Er komen in onze mijnen Spanjaarden solliciteren, zo schrijft Van Lander, die politiek vluchteling zijn geworden, maar *“met tegenzin”*; het is de enige manier om hier te kunnen werken. De Belgische mijnen *“schatten de beroepsernst en de moed van de Spaanse arbeiders hoog in”*, ze zouden er graag meer zien komen. De minister van Arbeid, aldus nog Van Lander, heeft nu beslist dat zij gewone werkvergunningen krijgen. Hopelijk vindt Spanje dat niet erg. Consul Juste antwoordt vier dagen later dat hij de suggestie van Fédéchar aan Madrid heeft doorgespeeld. De

Belgische overheid volgt Fédéchar: *“Wat zowel het ministerie van Arbeid als Buitenlandse Zaken als de Vreemdelingenpolitie heeft overtuigd”*, zo staat in een Fédéchar-nota van 23 april, *“is dat wanneer je de Spanjaarden de toegang tot België weigert, je toch niet verhindert dat ze komen maar dat je hen integendeel wel aanmoedigt om het statuut van politiek vluchteling te vragen.”*

Maar het blijft niet bij de toenadering op hoog niveau. In de loop van april weet Fédéchar al dat er ondanks een formeel verbod toch vrijbuiters naar Spanje zijn getrokken om te ronselen. Dat valt af te leiden uit de circulaire van 20 april, uitgevaardigd door de federatie en die stipuleert *“dat er een einde wordt gesteld aan al deze praktijken en dat elke steenkoolmijn zich strikt aan de richtlijnen houdt”*.

Alles wijst erop dat zowel Fédéchar als de Belgische diplomatie halfhartig optreden. Want Fédéchar stuurt wel openlijke waarschuwingen naar haar leden - de mijnen - maar spoort ze tegelijk aan om 'vooruitziend' te zijn en 'zich meer en meer naar andere landen dan Italië te oriënteren'. De federatie wijst kandidaat-mijnwerkers in Spanje met een brochure ook de weg naar de Belgische ambassade en consulaten. Deze Directives de Départ laten aan duidelijkheid niets te wensen over: kandidaten moeten beseffen dat ze in de Belgische mijnen ondergronds werk zullen doen. Ze moeten zich met eten voor twee dagen en een paspoort en visa bij de Belgische diplomatieke missies aanmelden. Die missies zijn intussen voor de Belgische mijnindustrie in gang geschoten.

Moet de Belgische ambassade dat melden aan de Spaanse overheid, vraagt Fédéchar zich ook af. Beter niet, want dat zou alles alleen maar vertragen en bemoeilijken. Maar de combine gebeurt zo manifest dat consul Juste in Brussel op een niet mis te verstane manier reageert. Begin mei laat hij bij Fédéchar een kopie afgeven van de Spaanse Emigratiewet van 1928. Volgens artikel 35 staan er op ronselen forse celstraffen tot 2 jaar en 4 maanden en ook het uitdelen van reistickets is strafbaar!

Er verandert niet veel. Half juni noteert Fédéchar dat Spanje geen paspoorten meer geeft aan wie in de Belgische mijnen wil gaan werken 'in afwachting van schikkingen met de Belgische regering'. Op 15 juni moet Fédéchar andermaal aan de rondzendbrief van 20 april herinneren. Dat betekent dat sommige Belgische mijnbazen om werkvolk verlegen zitten en het zelf in Spanje gaan zoeken. Trouwens, ook in België is het een gangbare praktijk om elkaar mijnwerkers af te pikken. Dat ondervindt bijvoorbeeld de mijn van Eisden in de Limburgse Maasstreek. Eind april 1956 stelt hoofdwachter Marsou een soort spionageverslag op. Hij heeft gezien hoe een autobusuitbater uit Sint-Truiden op een zondag in cafés in Dilsen en Lanaken de aanwezigen heeft getrakteerd en ze heeft verteld dat het goed werken is in de mijn Werister nabij Luik. In een ander verslag schrijft Marsou zelfs de 'taksplaat' op van de autobus waarmee alweer een Luikse ronselaar in de Maasstreek op tournee is.

Heeft België in Spanje de forcing gevoerd? Dat staat nergens met zoveel woorden geschreven maar er komt wel beweging in de zaak. Medio mei schept Spanje een opening. De Belgische zaakgelastigde in Madrid wordt bij het Spaanse ministerie van Buitenlandse

Zaken op het matje geroepen. Eerst krijgt hij te horen dat er nu ‘professionele agentschap-
pen’ aan het rekruteren zijn en – andermaal – dat op de Belgische consulaten reistickets en
contracten worden afgegeven. Maar Spanje wil de situatie officieel regelen. De Belgische
regering zou formeel om twee conventies met Spanje moeten vragen: een over emigratie
en een over de sociale zekerheid van de emigranten. Dat vindt de Belgische zaakgelastigde
goed, ‘maar dat zal tijd vergen. Terwijl onze noden dringend zijn!’

Spanje gedwarsboomd

Spanje neemt dus het initiatief om over de migratie van arbeiders voor de Belgische steen-
koolmijnen te onderhandelen. Het wil duidelijk chaos voorkomen op zijn eigen arbeidsmarkt
en vooral in zijn steenkoolsector. De Spaanse dictator Franco heeft zijn economie in de jaren
1940 namelijk autarkisch georganiseerd en haar van het buitenland afgesloten. In dat verband
hebben de mijnen het statuut van strategische sector gekregen. Ze zijn ook gemilitariseerd.
De Asturische mijnwerkers getuigen dat de hiërarchie op militaire leest geschoeid was en
dat wie zijn werk verliet als deserteur beschouwd werd. Mijnwerkers kregen daarom geen
visa. Maar hun drang om te emigreren is groot. Ze willen vooral de extreme armoede ont-
vluchten. Die armoede is mee het gevolg van de hardnekkigheid waarmee de franquist
aan de autarkie vasthouden. *“Omringd door hoge tariefmuren, opgesloten in een thuismarkt die maar
weinig industriële producten kon consumeren, onbekwaam ruwe materialen en kapitalen te importeren
om de industrie te bevoorraden en te moderniseren, zo ging de economie ten onder”*, vat Sima Lieber-
man het in haar economische geschiedenis van Spanje samen. Spanje was toen een van de
minst ontwikkelde landen, in 1956 lag de consumptie van suiker, melk en vlees per hoofd
er lager dan in Egypte. In de mijnwerkersgemeenten was het heel gewoon dat kinderen
vanaf 11-12 jaar werk gingen vragen in de mijn, zodat ze thuis konden rondkomen. Franco
was onverbiddelijk, zijn verklikkers zaten overal. Linkse activisten werden ’s nachts van
hun bed gelicht en naar gevangenis in andere provincies gedeporteerd. Foltering was
schering en inslag, de guardia civil bleef tegenstanders liquideren.

Toch is Spanje internationaal geen outcast meer. Dat heeft het aan de Koude Oorlog te
danken. Al vanaf 1948-’49 begint het handelsakkoorden te sluiten met Groot-Brittannië,
Frankrijk en de Verenigde Staten en krijgt het kredieten uit die hoek. In 1950 neemt het
met de Westerse Alliantie deel aan de oorlog tegen het communisme in Korea. De grote
doorbraak komt in 1953 met een verstrekkend akkoord met Washington. Het pact van
Madrid van 26 september 1953 bepaalt dat Spanje militaire en economische hulp krijgt
van de VS, die in ruil in Spanje drie luchtmachtbasissen en een vlootbasis mogen bouwen
en beheren. Uit die periode dateert de beruchte basis van Rota nabij Cadiz, waar meteen
kernwapens worden opgeslagen. De volgende tien jaar loopt de Amerikaanse economische
hulp op tot 1,68 miljard dollar en de militaire tot 521 miljoen dollar.

Ruïnes van mijn nr. 10 La Gouffre in Chatelineau, bij Charleroi (Foto Raf Custers)

In juli 1951 is in Spanje inmiddels een nieuwe regering aangetreden, een delicaat even-
wicht tussen militairen, niet-religieuze falangisten en traditionele katholieken, maar
achteraf gezien toch al breeddenkender dan *“de extreem-reactionaire klik”*, zoals Lieberman
haar noemt, die tot dan toe heeft geregeerd. Met Amerikaanse hulp weet ze de inflatie
te reduceren en de groei tot 4,4 % per jaar op te voeren. En het lukt haar om, ook met
Amerikaanse steun, het land eind 1955 in de Verenigde Naties te loodsen.

Dat VN-lidmaatschap verbodt echter de relatie met België. België heeft zich namelijk
als enig Europees land onthouden tijdens de stemming. In januari 1956 verantwoordt
minister van Buitenlandse Zaken Spaak die opstelling in de Belgische Senaat. Volgens
hem blijft Spanje een speciaal geval. Hij verwijst naar een resolutie van de Veiligheids-
raad van voorjaar 1946 waarin staat dat het Francoregime door *“oorsprong, aard, structuur
en algemeen gedrag een fascistische regime blijft dat gekalkeerd is op Nazi-Duitsland van Hitler en
het fascistische Italië van Mussolini”* dat grotendeels met de steun van deze Asmogendheden
is geïnstalleerd.

De stemming in de VN weegt door in de Belgisch-Spaanse relaties. Dat is merkbaar in
de diplomatie tussen beide landen over het handelsakkoord van 8 februari 1954. Het gaat
onder meer over Spaanse export van landbouwproducten naar België en van gedroogde vis
van de Canarische Eilanden naar Belgisch Congo en over de Belgische export van eieren
(een knelpunt). Voor België is vooral de export van uitrustingsgoederen – voor een waarde

van 700 miljoen BF - naar Spanje van groot belang, omdat die sector met overproductie kampt. Er moet bijvoorbeeld in België gefabriceerd spoorwagematerieel geleverd worden aan RENFE, de Spaanse spoorwegmaatschappij. Eind 1954 al dringt België aan dat er spoedig over de verlenging van dit handelsakkoord zou worden gepraat. Maar een jaar later zijn de onderhandelingen niet eens begonnen, terwijl het handelsakkoord op 31 januari 1956 afloopt. Dan komt er een hoogst verontrustend telegram. Op 30 december 1955 meldt de chemiegroep Solvay vanuit zijn Spaanse vestiging dat Spanje alle import vanuit België zou stopzetten. Of dat klopt? Mogelijk niet. Op 25 januari 1956 vraagt minister van Buitenlandse Handel Victor Larock nog eens om bevestiging. De sfeer is gespannen. Uiteindelijk beginnen Spanje en België pas op 16 april over een nieuw akkoord te onderhandelen. Het wordt op 7 augustus ondertekend. Drie dagen eerder, nota bene op 4 augustus 1956, hadden beide landen de emigratieconventie ondertekend!

Geheime clause?

Jesus Fernandez is de eerste Asturiër die me vertelt over de geheime clause. Hij is een bescheiden maar bijzonder gerespecteerd man in de Spaans-Asturische gemeenschap in Brussel. 'We hebben de dictatuur verjaagd', dat is en blijft de grootste triomf uit zijn leven. Hij komt uit een rood nest uit de mijnwerkersgemeente La Rotella, bezuiden Oviedo, die wijd en zijd bekend stond als Pequeña Russia (Klein Rusland). Zijn vader nam deel aan de gewapende opstand in Asturië van oktober 1934 (neergeslagen door Franco met zijn Marokkaanse Legioen). Op zijn elfde begint Fernandez als stalknecht te werken op een boerderij, op zijn dertiende laat hij zich aanwerven in de steenkoolmijn Soton in La Rotella. Daar maakt hij in 1944 voor het eerst mee hoe ongemeen gruwelijk een explosie van mijn gas kan zijn. In 1955 emigreert hij clandestien naar België, waar hij het statuut van politiek vluchteling krijgt. Hij werkt de volgende jaren in de steenkoolmijnen van Chatelineau, Tamines en Mambourg. In 1957, na het afsluiten van de Spaans-Belgische emigratieconventie, wordt zijn arbeidscontract geregulariseerd.

Fernandez beweert bij hoog en bij laag dat aan die conventie een geheime clause vasthing. Daarin stond volgens hem dat voor elke mijnwerker die Spanje naar België stuurde, Madrid een lading steenkool en 10.000 frank terugkreeg. Zo'n ruil, van mensen voor steenkool, werd volgens hem in 1946 toch ook met Italië overeengekomen. Fernandez' vrienden - allemaal kort van stuk en met het ideale postuur om in de steenkoollagen van de tientallen Waalse mijnen galerijen uit te houwen - bevestigden het verhaal. Geschandaliseerd betogen ze dat België mensen voor steenkool heeft gekocht, een onderhandse subsidie voor de Francodictatuur! Voor hen behoort de geheime clause zonder meer tot de categorie van de Historische Feiten.

Eén element pleit alvast tegen de theorie van de geheime clause: om de Belgische

steenkool hoeft Spanje het niet te doen. In een rapport over de Spaanse economie in 1955 meldt de Belgische ambassade in Madrid dat Spanje dat jaar 10,6 miljoen ton steenkool heeft geproduceerd, dat een substantiële hoeveelheid antraciet naar België is uitgevoerd en dat de cokesproductie ten opzichte van 1954 met een kwart is toegenomen. De Spaanse industrie mag dan wel aan het expanderen zijn, maar heeft Spanje wel zo dringend behoefte aan steenkool uit België dat het dat in een geheime clause moet beklinden? Het komt er dus op aan in de verslagen van toen sporen te vinden die wijzen op een geheim of confidencieel aanhangsel.

Wanneer België en Spanje formeel beslissen om onderhandelingen aan te vatten over de emigratie van arbeiders naar de Belgische steenkoolmijnen, valt uit de beschikbare archieven niet precies te achterhalen. Het moet einde mei, begin juni 1956 geweest zijn. Dan wordt er voor het eerst op gezinspeeld in een verslag van de Commission Tripartite de la Main d'Oeuvre Étrangère (CTMOE), een paritair orgaan waarin de Belgische staat, het patronaat en de vakbonden de arbeidsimmigratie bespreken. In het verslag van 4 juni staat dat *"het protocol is uitgedeeld, en dat het later besproken zal worden"*. Wanneer? vraagt Jean Doeraene van het ACV, maar voorzitter Albert Delpéree (raadgever bij het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg) antwoordt dat zulks nog voorbarig is. In het eerstvolgende verslag van de CTMOE van 31 juli herhaalt Doeraene zijn vraag en krijgt opnieuw hetzelfde antwoord; 'te vroeg'. Dat is op zijn minst merkwaardig, want, zoals zo dadelijk zal blijken, op dat ogenblik waren de gesprekken met Spanje - die trouwens in Brussel hadden plaatsgevonden - afgerond! Mochten de vakbonden in de commissie niet gebriefd worden? Waren de regering of het patronaat bang dat de bonden - net zoals voor de Italiaanse migratie - een gemengde commissie zouden eisen waarin zij de belangen van de nieuwe inwijkelingen konden behartigen?

Jean Doeraene, toenmalig hoofd van de dienst Buitenlandse Arbeiders van het ACV (Foto Raf Custers)

Doeraene was toen hoofd van de dienst Buitenlandse Arbeiders van het ACV en de ACV-afgevaardigde in de commissie. Hij had zich het lot van de Italiaanse mijnwerkers hard aangetrokken en zelfs in het geheim foto's genomen van de barakken waarin ze woonden. Maar bij de Spanjaarden was hij minder persoonlijk betrokken. Zij konden vanaf 1956 bij het ACV een beroep doen op Francisco Creus Carreras, die in de mijn Saint-Georges in het Luikse had gewerkt. Doeraene bevestigde later dat de commissie in het ongewisse werd gelaten over het protocol met Spanje.

België heeft haast, zoveel is wel voor iedereen duidelijk. Op 19 mei noteert Fédéchar dat er in 1956 wegens de werken voor Expo '58 en de hoogconjunctuur in de staalsector en de bouw en in de mijnen 25.000 mensen nodig zijn. Op 25 juni

richt de Belgische ambassade in Spanje een nota aan het Spaanse ministerie van Buitenlandse Zaken waarin aangedrongen wordt op 'een zo snel mogelijke uitvoering van de selectiewerkzaamheden door tussenkomst van de steenkoolfederatie van België'. Als die selecties niet onmiddellijk kunnen beginnen, staat in de nota, verliest de zaak voor België veel aan belang. Eind juli legt Michaux van Fédéchar de commissie cijfers voor: de laatste maanden zijn 8000 arbeiders uit de mijnen vertrokken en 5000 zijn met vakantie, veel meer dan verwacht, 7000 arbeidsplaatsen blijven vacant.

Spanje stuurt nu uitdrukkelijk op emigratie aan. Het wil van zijn werklozen af. "*En van een hoop boelmakers*", zo getuigt Carreras van het ACV. In april en mei hebben in de noordelijke provincies Navarra, Guipuzcoa, Vizcaya, Asturië en Catalonië nog massale stakingen tegen de prijsstijgingen plaatsgevonden. Migratie kan een ventiel zijn om de stabiliteit te bewaren.

Madrid richt op 14 juli 1956 het Instituto Español de Emigración (IEE) op, dat voortaan de bilaterale afspraken over uitwijking van Spaanse onderdanen zal maken. De Spaanse banken zijn nauw bij het initiatief betrokken om de spaargelden te kanaliseren die de migranten naar huis zullen sturen. Maar bij de onderhandelingen met België is het IEE niet meer betrokken, vermits die nu toch in hun eindstadium raken. Fédéchar meldt dat de Spaanse delegatie op 26 juli in Brussel zal aankomen en stuurt de ambassadeur, graaf de Casa Miranda, een invitatie voor het diner op die dag 'om ons beter te leren kennen'. Maar de volgende dagen zal onderhandeld worden over een 'rekruteringsprotocol' en een regeling voor de sociale zekerheid van de Spaanse migranten-mijnwerkers.

Twijfel na Marcinelle

Op 4 augustus 1956, vier dagen voor in de mijn Bois-du-Cazier in Marcinelle de hel losbreekt, paraferen de Belgische en Spaanse onderhandelaars in Brussel de Emigratieconventie 'voor werk in de steenkoolmijnen in België'. Aan het hoofd van de Belgische delegatie staat Léon Watillon, directeur-generaal van het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg; gevolmachtigd minister Felix de Iturriaga van het Spaanse ministerie van Buitenlandse Zaken, leidt de Spaanse delegatie. De conventie beoogt de vlotte migratie van Spaanse arbeiders met een arbeidscontract en een visum. België moet de gewenste aantallen en competenties doorgeven. Spanje organiseert de eerste selectie. Voorts wordt onder meer bepaald dat Spanjaarden die vijf jaar onafgebroken in België hebben gewoond geen restricties voor tewerkstelling meer zouden mogen ondervinden. Nog diezelfde dag komen Spanje en België overeen om een uitzonderlijke selectieprocedure van Spaanse kandidaat-mijnwerkers te starten 'gezien de noodzaak van een snelle komst voor de Belgische steenkoolindustrie'. In een brief van die datum aan de Spaanse ambassadeur verwijst minister Larock trouwens al naar artikel 3 alinea 6 van de conventie, dat voorziet in onderling overleg als er zeer dringend een

bepaald werkaanbod ingevuld moet worden. Dat is nu het geval, aldus Larock, en dus zou er in Spanje onmiddellijk een medische voorselectie moeten beginnen. De verwachtingen zijn hooggespannen. In de CTMOE had de patroonsafgevaardigde Berten op 31 juli nog de hoop uitgesproken dat er tegen oktober 7000 nieuwe mijnwerkers gevonden zouden zijn. Het verslag van die vergadering meldt dat er wekelijks 50 Grieken aankomen en dat er mogelijk gerekruteerd kan worden in Portugal.

Was de conventie niet voor Marcinelle getekend, hoe zou de officiële Spaanse emigratie dan verlopen zijn? De catastrofe betekent namelijk een fameuze streep door de rekening. De feiten zijn bekend. Op 8 augustus 1956 doet zich op 975 meter diepte in de mijn Bois du Cazier een ontploffing voor.

De eerste weken na Marcinelle is het voor het kolenpatronaat ten aanzien van Spanje business as usual. Het wil dat het akkoord zo snel mogelijk in werking treedt. In augustus plegen de twee landen blijkbaar overleg, want op 8 september verwittigt Fédéchar de Spaanse consul Juste dat Leandro Rodriguez-Sadia naar Spanje komt, naar de provinciehoofdplaatsen waar de Spaanse plaatsingsdiensten kandidaat-mijnwerkers voor België zullen samenroepen. Fédéchar heeft ook een lijst opgesteld met namen van personen die haar of afzonderlijke mijnen hebben gecontacteerd.

Maar Spanje temporeert. Juste antwoordt op 11 september dat de akkoorden nog niet getekend zijn en hij Madrid enkel een informatienota zal sturen. Merkwaardig is ook dat, terwijl Fédéchar in gang wil schieten, de CTMOE begin oktober nog altijd niet over de inhoud van de akkoorden is ingelicht. Dat is voor 'binnenkort', klinkt het op de vergadering van 1 oktober.

Intussen is duidelijk geworden dat Italië met een anti-Belgische campagne is begonnen. Een nota van 10 oktober van O. Missotten spreekt boekdelen. Missotten is vermoedelijk een directeur van het ministerie van Arbeid (zijn naam komt voor in de lijst van de Belgen die eind juli de conventie hebben onderhandeld); de nota is gericht aan M. Wallin, secretaris van het kabinet van minister Larock. Missotten verwijst naar een verslag van 7 oktober in *Le Soir* over het debat in de Italiaanse Kamer over Marcinelle. Een zekere Del Bo heeft daar verklaard dat de Italiaanse regering contact genomen heeft met de Spaanse regering 'om een gezamenlijke gedragslijn aan te nemen' en dat de Portugese regering haar onderhandelingen met België heeft onderbroken. Niet belangrijk, volgens de nota, want het akkoord met Spanje is nu zeer nabij! Missotten waarschuwt wel voor een ander gevaar. Hij herinnert eraan dat Spanje in juli met aandrang het statuut van meest begunstigde natie gevraagd heeft: "*Er is Spanje toen gesignaleerd dat België die clause niet in akkoorden over arbeid steekt, maar - en dat is volgens mij te liberaal - er is wel toegestaan dat elke Spanjaard die sinds vijf jaar in ons land verblijft, het statuut van bevoorrecht arbeider krijgt.*" Met andere woorden: het risico bestaat dat geregulariseerde Spaanse mijnwerkers snel naar andere (gezondere!) sectoren zullen overstappen.

Videobeelden van de aankomst van de eerste Spanjaarden in het station van Charleroi, 26/03/1957 (Archief RTBF)

in Noord-Afrika, meer bepaald in Marokko en Algerije. Frankrijk vraagt dat België 3000 streng geselecteerde Algerijnen zou binnenlaten, het zou dat bijzonder appreciëren want dat zou passen in de sociale verbeteringen waarmee het Algerije wil kalmeren. Frankrijk geeft strikte garanties maar de vreemdelingenpolitie en de staatsveiligheid zijn tegen Noord-Afikanen. De vreemdelingenpolitie, besluit de nota van de weeromstuit, doet veel te lang over het onderzoek van de dossiers van de politieke vluchtelingen.

In het verslag van de zitting van 20 oktober luidt het dat enkele Belgische departementen treuzelen; ze maken voorbehoud in verband met schikkingen van de conventie. Daarbij komt dat de Spaanse ambassade zegt niet bevoegd te zijn voor de formele ondertekening van het verdrag. Zou die houding soms aan de aarzelingen van de Belgische administratie te wijten kunnen zijn? Fédéchar doet in elk geval een propagandistische demarche. Ze bezorgt op 7 november een bundel over de Belgische steenkoolindustrie aan de Spaanse ambassadeur. De bundel bevat een aantal documenten (het jongste van 29 oktober, het oudste van 28 april 1955) die punt per punt de kritieken moeten ontzenuwen. Nee, buitenlanders doen niet het gevaarlijkste werk, nee, de mijnen zijn niet verouderd ('er is de laatste jaren 16 miljard in geïnvesteerd') en er gebeuren niet meer dodelijke ongevallen dan elders ...

Conventie getekend

Eindelijk vindt dan op 28 november 1956 in Brussel de plechtige ondertekening van het Spaans-Belgische migratieverdrag plaats. Voor België zet minister Spaak zijn handtekening, voor Spanje ambassadeur de Conde de Casa Miranda. In laatste instantie zijn volgens een Fédéchar-verslag van 10 december toch nog een aantal niet nader genoemde personaliteiten ‘tussengekomen’.

De verdere (protocolaire) afwikkeling sleept nog ongeveer anderhalf jaar aan. Pas in maart 1958 stemmen Kamer en Senaat het verdrag over de sociale zekerheid en op 25 april 1958 ratificeert Spanje het feitelijke migratieverdrag. Maar, hoewel Fédéchar op 12 januari 1957 nog schrijft dat het verdrag pas in werking treedt op de dag van de ratificatie, levert de rekrutering op het terrein toch vanaf eind 1956 resultaat op.

Om te beginnen vraagt Fédéchar op 19 november 1956 een nieuw buitenlands contingent van 9216 mijnwerkers: 1218 voor de Kempen, 1830 voor het mijnbekken van het Centrum, 2605 voor Charleroi, 1739 voor Luik en 1824 voor Bergen. Op 10 december verdedigt het patronaat deze vraag in de commissie. Vooral de internationale context speelt mee. De crisis in verband met de nationalisatie van het Suezkanaal (door Egypte) drijft de prijs van de olie en van de in België ingevoerde Amerikaanse steenkool op, aldus de Fédéchar-afgevaardigde Berten; Wauters van Economische Zaken treedt hem bij. Maar de ACV-afgevaardigde Legiest (algemeen secretaris van de Centrale der Vrije Mijnwerkers) bestrijdt de noodzaak van een nieuw buitenlands contingent. *“Er zijn teveel mijnwerkers”,* zegt Legiest, *“in sommige mijnen worden mensen voor een lichte fout afgedankt. Bovendien komen er weer meer Belgen naar de mijn, arriveren er Hongaarse vluchtelingen en is er te weinig behoorlijk logies.”*

En de geheime kolen-voor-mensen-clausule? Niet het minste spoor ervan in de documenten. Francisco Carreras, destijds bij de Dienst Vreemde Arbeiders van het ACV: *“Ook ik heb altijd horen vertellen dat er zo’n clausule bestond. Maar volgens mij behoorde dat tot de anti-Franquistische propaganda van de eerste politiek vluchtelingen. Veel mensen waren bovendien slecht geïnformeerd en geruchten zwollen makkelijk aan tot stellige zekerheden.”*

Op 26 maart 1957 komt in het station van Charleroi de eerste trein met Spaanse mijnwerkers aan. In de RTBf-archieven is van dat evenement een reportage bewaard, jammer genoeg zonder klank, want allicht hebben de media deze gebeurtenis dik met pathos in de verf gezet. De beelden tonen de ontscheping in het station, de ontvangstceremonie met talrijke Belgische en Spaanse prominenten in de Charbonnages du Gouffre in Chatelaineau en een souper aan lange tafels in restaurant Siebertz in Charleroi. Het loopt nadien geen vaart met de komst van Spaanse mijnwerkers. Midden maart 1957 wist Fédéchar dat er zich in Spanje 9000 kandidaten hadden ingeschreven, maar dat de overheid geen gekwalificeerde arbeiders uit de metaalindustrie en de textielsector liet vertrekken. Van

1 januari tot 31 oktober 1957 komen er (volgens Fédéchar) maar 2627 Spanjaarden voor de mijnen aan. Over heel 1957 telt de Comptoir Belge des Charbonnages (Cobéchar), de verkoopsorganisatie van de Belgische steenkoolindustrie, in totaal 3424 arbeiders. Het aantal Grieken in de sector evolueert van 2600 eind 1956 naar 7158 een jaar later. En, opmerkelijk toch, ondanks Italië’s migratiestop vinden toch nog zo’n 2000 Italianen (clandestien) de weg naar werk in de Belgische mijnen.

Kortzichtigheid troef nu bij het Belgische kolenpatronaat, of is het cynisme? In december 1957 worden in Rome nieuwe gesprekken aangeknoopt om de Italiaanse emigratie naar de Belgische mijnen te hervatten! Maar nog diezelfde maand stopt de Belgische regering de migratie van vreemde mijnwerkers af en neemt ze ‘maatregelen om te verhinderen dat mijnwerkers uit alle vreemde landen België binnenkomen’. De redenen? Een dalende conjunctuur, concurrentie van goedkopere Amerikaanse steenkool in de EGKS en het vrije verkeer van mijnwerkers in de zes EGKS-lidstaten. Het vet is van de soep. Eén blunder begaat het kolenpatronaat nog. Voor Expo’58 bouwt het onder de Heizel een ondergrondse mijngang na voor het grote publiek, terwijl 1958 volgens het jaarrapport van Cobéchar een van de somberste jaren van de eeuw is, cynischer, grover kan moeilijk. Vanaf nu begint de sector aan een grootscheeps sluitingsprogramma van wat hij ‘inframarginale mijnen’ noemt. Steenkool is out, atoomenergie de toekomst.

Dit onderzoek gebeurde dankzij een werkbeurs van het Fonds Pascal Decroos.

Het steunt hoofdzakelijk op Belgische papieren bronnen, meer bepaald van:

- het Fonds Fédéchar in het Algemeen Rijksarchief-Hasselt;

- de bundels 7.105, 3961.3, 3961.3.3 bij het ministerie van Arbeid en 6134, C12-91.E/1&2 bij het ministerie van Buitenlandse Zaken;

- het Fonds Commission Tripartite de la Main d’Oeuvre Etrangère bij CARHOP.

Voorts de *Courrier Hebdomadaire* van het CRISP en de jaaroverzichten van de industrie van Fédéchar en Cobéchar.

Gegevens over de Spaanse economie komen uit S. LIEBERMAN, *Growth and Crisis in Spanish Economy 1940-1993*, Londen en New York, 1995. Gegevens over de spanningen met Italië komen uit M.-T. COE-NEN (red.), *Les syndicats et les immigrés*, Brussel: CARHOP, 1999.

De interviews leverden belangrijke informatie op. Interview door Raf Custers met: Jean Doeraene, 13/11/1999; Francisco Carreras, 28/12/1999; Jesus Fernandez herhaalde malen tussen 1999 en 2004; Capucho, 21/10/1999; Avelino Gonzalez, 27/11/1999. Audioregistraties van een tiental interviews met Asturische ex-mijnwerkers zijn ondergebracht bij de vzw Brussel Behoort Ons toe. Een aantal videoregistraties zit in het archief van de auteur.

Aan Spaanse kant werden geen relevante documenten gevonden, noch in de Spaanse ambassade in de Wetenschapsstraat of in haar Sociale Dienst, noch in Madrid. Daar deed een Chileense historica op mijn vraag onderzoek in het Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores en het Archivo General de la Administración in Alcalá de Henares.

Een zoektocht naar diversiteit in Vlaamse archieven

Sophie Bollen, doctoraatsstudent Onderzoekscentrum
voor Gender en Diversiteit, VUB

Een bevraging bij archiefdiensten in Vlaanderen leidt tot de vaststelling dat etnisch-culturele minderheden ontbreken in het Vlaamse archieflandschap, zowel wat het acquisitiebeleid als de publiekswerking betreft. Nochtans bestaat er bij zelforganisaties van minderheden een reële behoefte aan overdracht van hun archieven en aan een erkenning van het migratieverleden. De mogelijkheden om hieraan te voldoen zijn divers en impliceren een uiteenlopende verantwoordelijkheid en inbreng van de overheid, de archiefsector en de minderheden zelf. De initiatieven die werden ontwikkeld vanuit de Vlaamse overheid, de erfgoed- en archiefsector stemmen alvast optimistisch. De vrijwaring van uiteenlopend archiefmateriaal over en afkomstig van etnisch-culturele minderheden is een noodzakelijke voorwaarde voor een genuanceerde historische benadering van de immigratie, die op haar beurt een relativerende rol kan spelen in het maatschappelijke debat over etnisch-culturele minderheden.

Probleemstelling

Wie af en toe in museum of archief vertoeft, is het wellicht al opgevallen: de bezoekerspopulatie kan zelden als een representatieve 'sample' worden beschouwd van de bevolking uit de stad of gemeente waar de instelling gevestigd is. Hetzelfde kan vaak gezegd worden van de collectie. Zo is het bijvoorbeeld speuren naar werk van vrouwelijke kunstenaars en zijn veel tentoonstellingen letterlijk en figuurlijk niet op maat van kinderen en jongeren gemaakt. Dit is ook zo wanneer het op representatie van etnisch-culturele minderheden aankomt. Deze bijdrage zal zich concentreren op deze laatste groep en onderzoeken in

welke mate het Vlaamse archiefwezen voldoende blijkt geeft van diversiteit en op welke wijze deze kan vergroot worden.

De afgelopen jaren werd door verschillende beleidsmakers en actoren binnen de culturele sector de aandacht gevestigd op de noodzaak van diversiteit in het cultuur- en erfgoedbeleid. In het najaar van 2001 verklaarde de Unesco in haar *Universal Declaration on Cultural Diversity* dat culturele diversiteit voor de mensheid even belangrijk is als biodiversiteit en moedigde haar lidstaten aan een klimaat te creëren waarin ruimte was voor cultureel pluralisme.⁽¹⁾ In het *Strategisch plan minderhedenbeleid 2004-2010* stelde de Vlaamse regering zich onder meer de verruiming van het cultuuraanbod naar etnisch-culturele minderheden tot doel. Ze legde hierbij zichzelf onder meer de taak op om de culturele verscheidenheid te documenteren. Ook de lokale besturen moesten, volgens het plan, hun cultuurbeleid meer afstemmen op etnisch-culturele minderheden.⁽²⁾ In februari 2006 stelde Vlaams minister van Cultuur Bert Anciaux het *Actieplan Interculturaliseren. Vlaams Actieplan van en voor Cultuur, Jeugdwerk en Sport* voor. Hierin werden ook acties voorzien om de archiefsector van meer culturele diversiteit te voorzien. Zo zou voor het einde van de legislatuur interculturaliteit in het Archiefdecreet worden opgenomen en moest de Beoordelingscommissie Archieven, bewaarbibliotheken en documentatiecentra voor tien procent bestaan uit personen met een etnisch-cultureel diverse achtergrond. Wat de interculturalisering van het erfgoed betreft voorziet het actieplan een belangrijke taak voor het Vlaams Centrum voor Volkscultuur en de Culturele Biografie Vlaanderen vzw, twee actoren binnen de erfgoedsector die reeds expertise terzake hebben opgebouwd.⁽³⁾ Ook vanuit de archiefsector werden initiatieven ontplooid; zo organiseerde Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis in het najaar van 2003 een trefdag waarop werd gereflecteerd over het thema van archieven en etnisch-culturele minderheden.⁽⁴⁾

Bovenstaande oproepen om etnisch-culturele minderheden als volwaardige participanten te betrekken in het erfgoed- en cultuurbeleid zijn gebaseerd op twee overwegingen. Ten eerste kunnen ze gekaderd worden in het streven om de culturele participatie te verruimen naar maatschappelijke groepen toe die er tot op heden moeilijk toegang tot verkregen. In de tweede plaats worden minderheden ook 'ontdekt' als producenten van erfgoed en cultuur met een kwetsbaar karakter dat bijzondere zorg verdient. In mijn onderzoek wenste ik na te gaan in welke mate de huidige archiefinstellingen in Vlaanderen etnisch-culturele minderheden als een van hun doelgroepen beschouwen en dit zowel in de hoedanigheid van cliënt als in die van producent van archiefmateriaal. Door middel van een veldonderzoek stelde ik me ook de vraag op welke wijze etnisch-culturele minderheden hun archiefmateriaal beheren en percipiëren.

De noodzaak van de preservatie en toegankelijkheid van archieven van etnisch-culturele minderheden staat buiten kijf. Omdat veel archiefinstellingen gericht zijn op de verwerking van archieven die geproduceerd werden door diverse overheidsorganen, dreigt een eenzijdig beeld van deze minderheden in het collectieve geheugen bewaard te blijven. Bovendien riskeren alle etnisch-culturele minderheden die niet het voorwerp uitmaak-

ten van een overheidsbeleid in de nevel van de geschiedenis te verdwijnen. Cruciaal is de vraag wie hier verantwoordelijkheid moet opnemen en in welke mate en op welke manier dit moet gebeuren: ligt de bal in het kamp van de overheden, de archivissen of de etnisch-culturele minderheden zelf? Of maken we ons onnodig zorgen en zullen archieven van minderheden wel vanzelf hun weg naar archiefinstellingen vinden? En wat met de vrijwaring van andersoortig minderhedenerfgoed?

Een bevraging bij archiefdiensten in Vlaanderen

Een van de uitgangspunten van dit onderzoek was de stelling dat archiefdiensten in Vlaanderen zich niet of nauwelijks inlaten met de verwerving en het toegankelijk maken van erfgoed, en archieven in het bijzonder, van etnisch-culturele minderheden. Door middel van een enquête werd in 2003 en 2004 nagegaan in welke mate die stelling strookte met de realiteit. In totaal werd 59 archiefdiensten en -instellingen een vragenlijst toegestuurd: stads- en rijksarchieven, de archiefdiensten van de provinciebesturen, de vier privaatrechtelijke archiefinstellingen en de overige thematisch georganiseerde archieven. Ruim de helft van de gecontacteerde archivissen stuurde de ingevulde vragenlijst terug.

De resultaten bevestigden de stelling die als uitgangspunt werd gehanteerd. Slechts drie archiefinstellingen hadden reeds archieven van minderheden verworven. Het betrof hier diverse persoonsarchieven van politieke, socioculturele, religieuze en economische aard en twee organisatiearchieven met een socioculturele inslag waarvan één met een politieke context. Het povere archiefbezit kan grotendeels verklaard worden door het ontbreken van een actief prospectie- en acquisitiebeleid; slechts twee instellingen verklaarden zich in te spannen om archieven van minderheden op het spoor te komen en te verwerven. Uit hun ervaring kan geleerd worden dat de opbouw van een vertrouwensrelatie niet alleen onontbeerlijk is om archiefvormers aan te zetten tot overdracht van hun archieven, maar ook voor de verwerking ervan. De vreemde talen waarin bepaalde archiefbescheiden zijn opgesteld maken de ontsluiting ervan immers niet evident. Dit probleem stelt zich niet met archieven van archiefvormers die zelf geen deel uitmaakten van een etnisch-culturele minderheid, maar zich wel inzetten voor de belangen van deze groepen of stelselmatig contacten ermee onderhouden. Acht archiefinstellingen hadden zulke archieven in hun bezit. Het betrof hier archieven van politici en organisaties.

Bijna de helft van de respondenten meende dat bijzondere deskundigheid vereist was om archieven van minderheden te verwerven. Onder deskundigheid werd niet alleen de voor de hand liggende kennis van archivaliek en de context van de overgedragen archiefbestanden begrepen, maar ook kennis van de taal en de noodzakelijke communicatieve vaardigheden, empathisch vermogen en overtuigingskracht. Ook met de publiekswerking naar etnisch-culturele minderheden toe bleek het pover gesteld. Slechts drie archivissen gaven aan gerichte activiteiten - waaronder tentoonstellingen, lezingen, educatie en pu-

blicaties - te organiseren waarbij aandacht uitging naar etnisch-culturele minderheden.

Zowel wat het ontbreken van een aangepaste publiekswerking als gericht acquisitiebeleid betrof, werd de bal door de archiefinstellingen opvallend vaak in het kamp van minderheden zelf gelegd. Zo werden de algemene toegankelijkheid van de instelling, het ontbreken van minderheden in de omgeving van de instelling of het feit dat de aanwezige minderheden niet als groep waren georganiseerd en dus minder makkelijk aanspreekbaar, opgegeven als mogelijke redenen voor deze lacune. Ook het feit dat de instelling nog nooit werd benaderd door organisaties van etnisch-culturele minderheden paste in dit rijtje argumenten. Slechts één op vijf ondervraagde archieven gaf aan in de toekomst zijn prospectie- en publieksbeleid naar minderheden toe bij te sturen. De eeuwige tekorten waarmee archiefdiensten kampen - een gebrek aan tijd, financiële middelen en personeel - werden vaak opgegeven als reden waarom etnisch-culturele minderheden niet tot de doelgroepen van het archiefbeleid werden gerekend.

Samengevat kan dus gesteld worden dat de meerderheid van de ondervraagde archiefdiensten zich niet richt tot minderheden hetzij omdat in belangrijke mate de toenadering tot de instelling bij de minderheden zelf wordt gelegd, hetzij omdat de middelen ontbreken om de archieven van minderheden aan te trekken.

Omdat deze uitkomst min of meer voorspelbaar was, werden de respondenten gepeild omtrent de wenselijkheid van de oprichting van een thema-archief dat zich exclusief op de verwerving van minderhedenarchief zou richten. De meerderheid van de respondenten achtte het bestaan van dergelijke instellingen niet noodzakelijk, vijftien procent vond het wel een goed voorstel. Als argumenten pro werden aangehaald: de bundeling van middelen, specifieke vaardigheden en kennis en een verhoogde toegankelijkheid voor vorsers en andere geïnteresseerden. Het bestaan van een dergelijk archief mocht volgens één respondent er niet toe leiden dat de bestaande archiefinstellingen hun verantwoordelijkheid inzake de vrijwaring van archieven van minderheden van zich konden afschuiven; zij zouden eveneens moeten worden ingeschakeld. Een andere respondent meende dat de oprichting van een dergelijk thema-archief voorlopig nog niet aan de orde was. Eerst zou immers door middel van projecten het terrein moeten worden afgetast om de behoeften en wensen van minderheden met betrekking tot hun archieven te onderzoeken. Een thema-archief is inderdaad slechts één mogelijkheid om etnisch-culturele minderheden een plaats te geven in het Vlaamse archieflandschap. In de volgende paragraaf staat we even stil bij de manier waarop een Nederlandse archiefinstelling minderheden bij haar werking heeft betrokken.

De Nederlandse aanpak

In het Nederlandse archieflandschap heeft Joan van Albada, gemeentearchivaris van Dordrecht en secretaris-generaal van de International Council on Archives (ICA), de kat

de bel aangeboden door te wijzen op de onzichtbaarheid van de eerste generatie allochtonen in Nederland. Zelf probeerde hij in Dordrecht een acquisitiebeleid te voeren naar allochtonen toe; in het bijzonder was hij op zoek naar brieven, foto's en reisverslagen. In het *Archievenblad* kreeg Van Albada niet alleen bijval en lof voor zijn inspanning om deze lacune in de Nederlandse archieven onder de aandacht te brengen. Zijn focus op reisverslagen en brieven kreeg ook de kritiek te zeer te zijn ingegeven vanuit zijn positie van goed opgeleide, middenklasse autochtoon.⁽⁵⁾ Van Albada's zoektocht had blijkbaar toch niet al te veel opgeleverd want toen enkele jaren later een groep Turkse jongeren uit Dordrecht, verenigd in de Stichting Tuana, kwam aankloppen met de vraag wat er over het eigen migratieverleden te vinden was, kon het Stadsarchief hen niet veel aanbieden. Nadat pogingen om fotomateriaal te verzamelen bij de Turkse gemeenschap ook geen succes bleken, werd gekozen voor een radicaal andere en vernieuwende aanpak. Via een interviewproject in het herkomst dorp van de overgrote meerderheid van de Turkse Dordtenaren, werd ervoor gekozen om het perspectief van ontvangende samenleving in te ruilen voor dat van de gevende samenleving. De interviews werden visueel ondersteund door foto's en video-opnamen in het herkomst dorp. In plaats van kennisbronnen te verwerven, heeft het Stadsarchief Dordrecht dus geholpen deze mee te creëren.⁽⁶⁾ In 2003 werd de minderhedenwerking uitgebreid tot de Antilliaanse gemeenschap en werd samen met de Stichting Bon-Aire het project *Nos Tesoro* opgestart, waarbij interviews werden afgenomen en persoonlijk archiefmateriaal werd verzameld.⁽⁷⁾

Ondertussen had ook de Vereniging voor de Documentaire Informatievoorziening en het Archiefwezen (DIVA) het thema op haar agenda geplaatst. In 2001 en 2002 organiseerde DIVA een conferentie waarop onder meer het Dordrechtse project werd voorgesteld en verschillende sprekers wezen op een aantal aandachtspunten voor de uitbouw van een archiefbeleid dat zich op minderheden zou richten. Zo werd het belang van bedrijfs-, persoons- en verenigingsarchieven aangestipt. Ook werd er gewezen op de nefaste gevolgen van selectie- en vernietigingscriteria zoals deze worden gehanteerd in PIVOT vanuit het standpunt van de individuele migrant die het migrantenverleden van zijn voorouders wil onderzoeken.⁽⁸⁾ Jan Lucassen (IISG) bepleitte de bewaring van minderheidsarchieven door grote, openbaar gesubsidieerde instellingen gezien het geringe vertrouwen dat kan gesteld worden in thuisbewaring.⁽⁹⁾

DIVA organiseerde ook onder de Nederlandse archiefinstellingen een landelijke enquête over culturele diversiteit. Deze enquête kaderde binnen een breder onderzoek dat werd uitgevoerd door de Nederlandse Museumvereniging (NMV) en dat volgende missie tot doel had: "*Het opsporen, inventariseren, bewaren en breed toegankelijk maken van het cultureel erfgoed van minderheden in Nederland.*" Het project werd uitgevoerd door verschillende onderzoekers die via enquêtes en groepsgesprekken tot een reeks aanbevelingen kwamen.⁽¹⁰⁾ Hoewel het opzet van onderzoek niet enkel de vrijwaring van archieven tot onderwerp had, bleken de meeste van deze aanbevelingen perfect toepasbaar en betrekking te hebben op archiefinstellingen. Zo werd opgemerkt dat de gehanteerde trefwoordensystemen

en de selectie- en vernietigingscriteria moesten aangepast worden aan de eigenheid van de minderheidsarchieven, dat er bij migratieonderzoek aandacht moest uitgaan naar de remigranten, emigranten en het land van herkomst, bijvoorbeeld door samen te werken met archiefinstellingen in het land van herkomst. Een van de kernvragen was hoe minderheden konden bereikt en overgehaald worden om hun archieven en ander erfgoed over te dragen. Concrete projecten leken een goede opstap en persoonlijk en informeel contact met de doelgroep wierp veel meer resultaten af dan onpersoonlijke, informele contacten zoals correspondentie. De onderzoekers wezen ook op het belang van zelforganisaties en zogenaamde 'sleutelpersonen' binnen etnisch-culturele gemeenschappen; zij leveren informatie aan en kunnen archiefvormers over de streep trekken een samenwerking aan te gaan; bovendien zijn zij zelf ook vaak relevante archiefvormers. Voorlichting, bijvoorbeeld over de rol van archiefinstellingen, kon eveneens potentiële archiefvormers ertoe bewegen om materiaal over te dragen. Overigens meenden de onderzoekers dat de definitie van dit erfgoed niet louter tot het materiële kon beperkt blijven. Immaterieel en 'mentaal' erfgoed mogen niet aan het gezichtsveld ontsnappen. In dit kader neemt orale geschiedenis een belangrijke plaats in, doch enige haast is hierbij geboden gezien bepaalde leveranciers van dit erfgoed - met name de eerste generatie immigranten - niet meer zo jong zijn. Tot slot werd de aanbeveling gedaan alle expertise te bundelen in een soort kenniscentrum of -netwerk waarbinnen onder meer een centrale bronnenregistratie en informatieverschaffing naar potentiële archiefvormers kan plaatsvinden.⁽¹¹⁾

Zoals uit bovenstaand overzicht blijkt, werden in Nederland de eerste aanzetten gegeven om archieven van etnisch-culturele minderheden te vrijwaren voor de toekomst en werd de noodzaak hiervan door verschillende instellingen en vakverenigingen erkend. De discussie over de wijze waarop deze vrijwaring moest gebeuren, leidde tot concrete projecten en aanbevelingen die zowel op lokaal vlak - door archiefinstellingen - als op overkoepelend niveau - door vakverenigingen en beleidsmakers - bruikbaar zijn én getoetst werden aan de praktijk. Het onderzoeksproject van de Nederlandse Museumvereniging zette ons aan tot een eigen 'veldonderzoek' waarbij een aantal bovenvermelde bevindingen konden worden getoetst en waarbij we de specificiteit van minderhedenarchief wilden onderzoeken.

Een verkenning van archieven van minderhedenorganisaties in Genk

Hoewel een eenzijdige focus op zelforganisaties als producenten van minderheidsarchieven niet aangewezen is - onder meer omdat bepaalde minderheidsgroepen niet georganiseerd zijn en bijgevolg uit de boot zouden vallen - verkozen we toch om voor de uitwerking van de casus vertegenwoordigers van zelforganisaties te interviewen vermits dit de beste garantie bood op concrete resultaten. De keuze voor Genkse zelforganisaties werd ook ingegeven door pragmatische redenen. De immigratie in Genk is - in tegenstelling

met bijvoorbeeld steden als Brussel of Antwerpen – duidelijk chronologisch afgebakend en relatief beperkt tot een aantal groepen. Bovendien kenden Genkse migranten en hun afstammelingen anno 1996 de hoogste organisatiegraad.⁽¹²⁾ De functies van minderhedenorganisaties zijn meestal veelvoudig. Hoewel vaak de belangenbehartiging als belangrijkste doelstelling wordt vooropgesteld, vormen ze in de eerste plaats een (informele) ontmoetingsplaats waar de eigen culturele identiteit kan beleefd worden in een bredere waaier van activiteiten.⁽¹³⁾

De afgelopen decennia haalden verenigingen die de nadruk legden op educatieve en culturele activiteiten een overwicht op organisaties met een religieuze en politieke inslag. Deze evolutie houdt verband met de duur van het verblijf van minderheidsgroepen in het gastland en met subsidiëeringsmechanismen.⁽¹⁴⁾ Vanuit deze optiek – namelijk de focus op culturele activiteiten waarbij de beleving van de etnische identiteit centraal staat – zijn zelforganisaties dus de aangewezen partners om te reflecteren over de vrijwaring en plaats van minderhedennerfgoed binnen de Vlaamse samenleving.

De opening van de eerste Genkse mijn te Winterslag in 1917, gevolgd door die van Waterschei in 1924, bracht niet enkel een spontane buitenlandse arbeidsmigratie op gang maar leidde er ook toe dat de mijndirecties vanaf 1923 zelf arbeiders ter plaatse gingen rekruteren.⁽¹⁵⁾ Dit bracht tussen 1920 en 1930 niet alleen een verviervoudiging van de Genkse bevolking met zich mee maar ook een sterke aanwezigheid van buitenlandse arbeidskrachten, waarvan de Polen de grootste groep vormden.⁽¹⁶⁾ Na de Tweede Wereldoorlog werden in het kader van arbeidsverdragen nieuwe groepen immigranten en nationaliteiten aangetrokken.⁽¹⁷⁾ Wat voor velen slechts als een tijdelijk verblijf in functie van hun broodwinning was bedoeld, resulteerde uiteindelijk in een permanente vestiging in de Genkse regio. Gaandeweg ontwikkelde zich een uitgebreid netwerk van verenigingen, ‘etnische’ winkels, scholen en eigen religieuze gebouwen in de verschillende mijngehuchten. Migrantengroepen organiseerden zich niet enkel per nationaliteit maar ook per regio of ideologische overtuiging. Sommige verenigingen bestaan nog steeds, andere stierven een stille dood toen de eerste generaties begonnen uit te dunnen. Anno 2004 telde Genk ongeveer een tachtigtal zelforganisaties van minderheden, die konden gegroepeerd worden volgens acht herkomstlanden. Uit elke groep selecteerden we steeds één vereniging; op die manier bekwamen we een mix van organisaties die zich wijden aan uiteenlopende activiteiten en doelgroepen, gaande van een vrouwenorganisatie tot een oudervereniging, van een volksdansgroep tot een meer religieus geïnspireerde werking. Ook de ouderdom van de verenigingen liep nogal uiteen: de oudste was de Poolse Rozenkransbond uit Waterschei, ontstaan in 1933, de jongste de vzw Marhaba opgericht in 1997 door Genkenaren van Marokkaanse afkomst.

Via interviews met bestuursleden wilden we in de eerste plaats zicht krijgen op de archiefproductie en -zorg en peilen naar hun opvattingen omtrent de toekomst van de archiefbescheiden, de waarde die werd gehecht aan het archivalisch materiaal en de wijze waarop zij erfgoed zouden definiëren. Tot slot hebben we ook geïnformeerd naar

bescheiden en voorwerpen die de persoonlijke migratiegeschiedenis van de respondenten illustreerden.

Een blik in de archieven

Vooreerst illustreerde dit onderzoek een wetmatigheid die algemeen geldend lijkt voor verenigingsarchief: de kwaliteit van de archiefzorg is sterk afhankelijk van een goede verstandhouding binnen het bestuur en het consequent volgen van een ordeningsplan.⁽¹⁸⁾ Dit, gekoppeld aan de vaststelling dat veel archieven bij de bestuursleden thuis werden bewaard, maakte dat archiefbestanden lacunes vertoonden ten gevolge van bestuurswissels of zelfs grotendeels verloren waren gegaan. Een ander gegeven dat hiermee verband hield, was het ontbreken van beredeneerde selectie- en vernietigingscriteria. Er bleek echter geen samenhang te bestaan tussen de ouderdom van een archief en de hoeveelheid bewaard materiaal. Daarentegen zijn het besef van de historische waarde ervan, een goede verhouding binnen het bestuur en de overdracht van materiaal bij wisseling van bestuursfuncties wel doorslaggevende factoren voor de overlevingskansen van deze archieven. Koepel- en moederorganisaties bleken dan weer een garantie te zijn voor een regelmatige archiefproductie, vermits er op vaste tijdstippen door de afdelingen moet gerapporteerd worden. En ook doordat vooraf opgemaakte documenten door de koepel ter beschikking worden gesteld of richtlijnen worden opgelegd die bepalen aan welke opmaakvereisten de documenten moeten voldoen. De aansluiting bij een koepel heeft ook een meer efficiënte en rationele ordening van de archiefbescheiden tot gevolg. Eenzelfde effect heeft overheidssubsidiëring, vermits de subsidiegever door middel van een aanvraag- en evaluatieprocedure de verenigingen tot de productie van bepaalde bescheiden (jaarrekeningen, verslagen van activiteiten, enz.) en een efficiënte archiefzorg aanspoort. Al deze bevindingen zijn echter kenmerkend voor alle verenigingsarchieven en niet alleen voor deze van minderheden. Ze gelden niet voor de taal waarin de bescheiden van deze laatste zijn opgesteld. Van slechts één vereniging zijn deze zowel in het Nederlands als in de moedertaal, alle andere organisaties produceren bescheiden in de taal van het land van herkomst, uitgezonderd de documenten bestemd voor de subsidiërende overheid en buitenstaanders. Voor een toekomstige archivering ervan door personen die deze talen niet machtig zijn, is deze anderstaligheid een aanzienlijke hindernis. Een ander typisch kenmerk is de toenemende dreiging van vernietiging of verlies, naarmate binnen de minderheid de generaties elkaar opvolgen en door de dominante samenleving geassimileerd worden, want dan komen bestaan en doelstelling van de vereniging in gevaar en dus ook haar archiefbescheiden. Ook de jongste generaties van enkele minderheidsgroepen identificeren zich nog nauwelijks met de binnen de vereniging beleefde etniciteit. Die dreiging geldt vooral voor de archieven van verenigingen van immigranten uit Centraal- en Oost-Europa die tijdens het interbellum en vlak na de Tweede Wereldoorlog werden

opgericht. Voor heel wat van deze archieven is het al te laat; met de vereniging en de eerste generaties immigranten verdween ook het archief. Dat hiermee een belangrijk stuk erfgoed én sociale geschiedenis teloor is gegaan, staat buiten kijf.

De respondenten als sleutelpersoon

In het Nederlandse inventarisatieonderzoek werd gewezen op het belang van sleutelpersonen, dit zijn leden van een etnisch-culturele minderheid die vaak een voortrekkersrol spelen en onderzoekers - of archivariissen - toegang kunnen verschaffen tot de groep, of in dit geval, tot het verenigingsarchief van een georganiseerde minderheid. Vermits deze sleutelpersonen representatief kunnen geacht worden voor wat er leeft binnen de groep en vermits zij als bestuurslid op de hoogte zijn van de archiefproblematiek, grepen we de interviews ook aan om te informeren naar de behoefte tot overdracht en de wijze waarop dit volgens de respondenten moest gebeuren. Bijna alle respondenten meenden dat - al was het maar in de toekomst - een overdracht van het archief naar een gespecialiseerde instelling wenselijk was. Maar bepaalde bestuursleden wilden dat het in de geografische nabijheid van de (vroegere) archiefvormers bleef en vonden zowel het Stadsarchief Genk als het archief van het Limburgse provinciebestuur een geschikte bewaarplaats. Anderen zagen dan weer meer in de oprichting van een gespecialiseerde instelling, die zich bij voorkeur uitsluitend zou richten op de geschiedenis van etnisch-culturele minderheden in België. Alle respondenten waren het idee wel genegen, want op die manier zou de geschiedenis van etnisch-culturele minderheden in België en vooral van de eigen minderheid van de vergetelheid gered worden en een plaats in het erfgoedlandschap verwerven. Niet alleen archieven zouden een plaats moeten krijgen in gespecialiseerde instellingen, maar ook immaterieel en ander materieel erfgoed. En hiermee zijn we bij een volgend punt aanbeland: hoewel over het algemeen de historische waarde van de archiefbescheiden wordt erkend, wordt er veel (emotionele) waarde gehecht aan zowel persoonsgebonden als collectief erfgoed, gaande van de volksdanskostuums, de boekencollectie van de vereniging, oude kerstliederen tot een arbeids- of verblijfsvergunning of mijnlamp. Ook wordt veel belang gehecht aan de overlevering van de persoonlijke migratiegeschiedenis. Een oud-mijnwerker van Turkse afkomst bewaarde bijvoorbeeld fotokopieën van de tijdelijke verblijfsdocumenten die hij had moeten inleveren bij de ontvangst van zijn definitieve identiteitskaart, om ze aan zijn kinderen te tonen wanneer hij over zijn eerste jaren in België vertelt. Andere persoons- en familiegebonden archivalia zijn bijvoorbeeld de brieven ontvangen tijdens de jarenlange correspondentie met achtergebleven familieleden.

Enkele bevindingen en aanbevelingen

Onze veronderstelling dat etnisch-culturele minderheden vooralsnog onzichtbaar zijn in het Vlaamse archieflandschap, bleek met de realiteit te stroken. Minderheden worden genegeerd als archiefvormer én als bezoekersdoelgroep. Het laatste vloeit deels voort uit het eerste: personen met voorouders die naar België emigreerden, kunnen amper of niet terecht in Vlaamse archieven om informatie te verkrijgen over het collectieve migratieverleden. Deze lacune heeft ook nog andere maatschappelijke consequenties. Toekomstige onderzoekers van dit immigratieverleden zullen geconfronteerd worden met bronnenmateriaal - voornamelijk uit overheidsarchieven - dat vaak een eenzijdig beeld ophangt van migranten en hun nakomelingen, namelijk dat van 'een groep met een probleem'. Vandaag al domineert in de media en in het politieke discours een simplistische representatie, waarbij de aanwezigheid van 'de vreemdeling' wordt voorgesteld als een uniek historisch feit met een vanzelfsprekend problematisch karakter. De migratiegeschiedenis kan echter bijdragen tot een andere beeldvorming waarin de aandacht uitgaat naar bijvoorbeeld sociale mobiliteit en migranten niet louter worden voorgesteld als passieve actoren. De voorwaarde is natuurlijk dat hiertoe het bronnenmateriaal wordt bewaard en toegankelijk gemaakt.

Als redenen voor het ontbreken van aandacht voor minderheden in het prospectie- en acquisitiebeleid en de publiekswerking werd door de bevraagde archiefinstellingen de bal vaak in het kamp van de minderheden zelf gelegd: ze moesten zelf naar de instellingen stappen in plaats van andersom. Hiermee zijn we aanbeland bij de vraag wie de verantwoordelijkheid draagt voor de vrijwaring van minderheidsarchieven. Volgens het *Strategisch plan minderhedenbeleid 2004-2010* moeten de lokale besturen hun cultuurbeleid meer afstemmen op minderheden; gemeentelijke archieven kunnen hierin dus een aanbeveling zien om hun archiefbeleid te diversifiëren. Het *Actieplan Interculturaliseren* zal ongetwijfeld in de toekomst een belangrijke stimulans zijn voor archiefinstellingen in Vlaanderen om hun werking te toetsen aan de factor diversiteit. Toch mag niet worden voorbijgegaan aan de reële tekorten waarmee alle archiefinstellingen dagelijks te kampen hebben: geld, tijd en personeel. Reken hierbij bijkomende hindernissen zoals het ontbreken van een aangepast trefwoordensysteem en catalogus, de taal waarin de stukken zijn opgesteld en het arbeidsintensieve (want van vertrouwensrelaties afhankelijke) karakter van de prospectie en acquisitie. De vraag kan gesteld worden of de archiefinstellingen in Vlaanderen wel zijn opgewassen tegen die nieuwe taak. Een alternatieve oplossing aan de andere kant van het spectrum neemt de archiefzorg niet uit handen van de zelforganisaties van minderheden, maar laat de archieven in hun bewaarcontext. Via een kennis- en expertisecentrum - zoals voorgesteld in het Nederlandse onderzoek - kunnen archiefvormers geïnformeerd worden over de wijze waarop het materiaal bewaard en toegankelijk moet gemaakt worden en bewust worden gemaakt van de historische waarde ervan. Voor het in kaart brengen van het archievenbezit zou Archiefbank Vlaan-

deren een ideaal kader bieden en verschillende actoren binnen de erfgoedsector hebben al expertise. Zoals vermeld houdt thuisbewaring risico's in en uit het veldonderzoek bleek dat alle respondenten een overdracht verkozen, onder meer wegens plaatsgebrek. Nog een mogelijke oplossing is de oprichting van een thema-archief of een gespecialiseerde instelling met een archiefafdeling. Vreemd genoeg waren de meeste archiefinstellingen geen voorstander van een dergelijke instelling. Dit lijkt enigszins contradictorisch want ze gaven aan geen bijkomende inspanningen te willen leveren of middelen ter beschikking te hebben om archieven van etnisch-culturele minderheden aan te trekken. De respondenten uit de zelforganisaties waren daarentegen wel enthousiast over het idee van een gespecialiseerde instelling, al wensten enkelen dat de archieven in de nabijheid zouden blijven. Plannen voor de oprichting van een immigratiemuseum vonden reeds steun bij beleidsmakers van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.⁽¹⁹⁾ De verwezenlijking ervan blijkt echter geen sinecure wegens financiële redenen en moeilijkheden die terug te voeren zijn op de verhoudingen tussen de verschillende overheden.

Natuurlijk moeten de archiefvormers zelf in het debat omtrent de vrijwaring van hun archieven betrokken worden, zodat rekening kan worden gehouden met hun wensen en behoeften. Optimaal is dat de etnisch-culturele minderheden op een actieve manier worden betrokken in publieksprojecten waarin het eigen migratieverleden centraal staat, zoals de Dordrechtse voorbeelden tonen. Al kan de vraag gesteld worden of het de taak van een archiefinstelling is om zelf kennisbronnen te creëren.

Een sterke belangstelling voor het migratieverleden bleek ook uit de interviews met de vertegenwoordigers van Genkse zelforganisaties. De historische waarde van de eigen archieven wordt echter niet altijd even sterk onderkend in vergelijking met ander erfgoed van materiële of immateriële aard. Deze ervaring leerde dan ook dat men rekening moet houden met de definitie die de betrokkenen zelf aan erfgoed geven en dat er aan de bewustwording van de waarde van het archiefmateriaal moet worden gewerkt. Het veldonderzoek leidde ook tot het besef dat spijtig genoeg vele archieven onherroepelijk verloren zijn gegaan en dat andere misschien ook zullen verdwijnen, naarmate de vormers ervan door hun assimilatie de beleving van hun etnische identiteit minder belangrijk gaan vinden. Niet alleen organisatiearchieven dreigen verloren te gaan maar ook andere soorten archieven die een waardevolle en onmisbare bijdrage kunnen leveren aan een genuanceerde geschiedschrijving, zoals bedrijfs- en persoonsarchieven. De recent ontwikkelde initiatieven zijn een eerste stap in de richting van de vrijwaring van dit materiaal. Het is echter de vraag of er geen nood is aan een meer gecoördineerde actie om na te gaan welke lacunes in het bronnenmateriaal dreigen te ontstaan. Hier kunnen historici en archivariassen de handen in elkaar slaan en zo bijdragen aan een verdraagzame samenleving waarin er ruimte is voor nuance, relativering en (historisch) debat.

Met dank aan Prof. dr. Eddy Put (K.U.Leuven)

- (1) Unesco Universal Declaration on Cultural Diversity. Adopted by the 31st Session of the General Conference of Unesco, Paris, 2 November 2001.
- (2) *Samenleven in diversiteit. Gedeeld burgerschap en gelijke kansen in een kleurrijk Vlaanderen. Strategisch plan minderhedenbeleid 2004-2010*, p. 38. Het plan werd goedgekeurd door de Vlaamse regering op 26 maart 2004.
- (3) *Vlaams Actieplan Interculturaliseren*. Vlaams Actieplan van en voor Cultuur, Jeugdwerk en Sport, p. 30-31.
- (4) P. CREVE, Een gat in de geschiedenis? Trefdag over archieven van etnisch-culturele minderheden, 1 oktober 2003. In: *Brood & Rozen*, (2004)1, p. 73-78.
- (5) T. DE JONG en J. PENNING, Allochtoon niet in het archief; hoe erg is dat voor nieuwe generaties op zoek naar hun wortels? In: *Archievenblad*, 1(1997)4, p. 31.
- (6) C. JEURGENS, Cultuur-historisch erfgoed van Turkse Dordtenaren. In: *Archievenblad*, 5(2001)10, p. 12-15.
- (7) Voor meer informatie zie: <http://cms.dordrecht.nl/stadsarchief> (laatst geraadpleegd op 31/05/2006).
- (8) R. HERMANS, Veel archiefinstellingen staan nog aan de zijlijn. Erfgoed van migranten. In: *Archievenblad*, 5(2001)11, p. 14-15. Om de achterstand in de verwerking en overdracht van archieven in te lopen, werd het project *Invoering Verkorting OverbrengingsTermijn* opgestart als een samenwerkingsverband tussen de Nederlandse Rijksarchiefdienst en ministeries. Sinds 1991 worden de selectielijsten van de ministeries volgens een welbepaalde logica opgesteld. Zie: http://www.rijksarchiefinspectie.nl/thema/sel_pivot.html (laatst geconsulteerd op 31/05/2006)
- (9) J. LUCASSEN, Historisch erfgoed van minderheden. In: *Archievenblad*, 6(2002)4, p. 14-17.
- (10) R. KISTEMAKER, *Samenvatting van de inventarisatieonderzoeken migratiegeschiedenis, slavernijverleden en islamitisch erfgoed*. Project Cultureel Erfgoed Minderheden, april 2003. Het samenvattende rapport is online consulteerbaar op: <http://museumvereniging.nl/nmv/cem/pdf/samenvatting.pdf>
- (11) R. KISTEMAKER, *Samenvatting van [...]*, p. 5, p. 7, p. 9, p. 13-14, p. 17, p. 19 en p. 22-23.
- (12) W. VALBRACHT, *Ontleding van migrantenorganisaties in Vlaanderen. Hun werking, functies en synergie*, VUB, licentiaatsverhandeling, 1996, p. 91.
- (13) E. VERVLIET, Migrantenorganisaties in Vlaanderen. In: *Bareel*, 14(1993)6, p. 12.
- (14) W. VALBRACHT, *Ontleding van [...]*, p. 82 en p. 25.; E. VERVLIET, Migrantenorganisaties in [...], p. 12
- (15) M. CARDIJN, *Genk, van gesloten landbouwersgemeenschap tot open mijnwerkersgemeente: schets van de demografische evolutie van 1880 tot 1930*, K.U.Leuven, licentiaatsverhandeling, 1964, p. 93-94; G. VAN MEULDER, *Sociale geschiedenis van de Limburgse mijnen. Deel I. Arbeidsverhoudingen en syndicalisme*, Brussel: VUB, 1999, p. 3.
- (16) Ook Tjecho-Slowaken, Nederlanders, Italianen, Hongaren, Duitsers, Oostenrijkers, Fransen en Roemenen werkten tijdens het interbellum als buitenlandse arbeiders in de Genkse mijnen, M. CARDIJN, *Genk, van gesloten [...]*, p. 332-333.
- (17) Meer bepaald ging het om arbeidsverdragen met Italië (1946), Griekenland (1957), Spanje (1958), Turkije (1963) en Marokko (1964). Ook een groep Oost-Europeanen die het statuut van 'displaced persons' hadden verkregen, kregen een aanbod om in de Limburgse ondergrond te gaan werken; R. DE RIJCK en G. VAN MEULDER, *De ereburgers. Een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers*, Berchem: EPO, 2000, p. 48-49.
- (18) S. VRIELYNCK, *Het archief van een vereniging. Structuuronderzoek en inventarisatie van het archief van het Humanistisch Verbond Oostende*, VUB, licentiaatsverhandeling, 1996, p. 44.
- (19) Besluit van de Regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest met betrekking tot het Gewestelijk Ontwikkelingsplan. Brussel, 12 september 2002.

François Lowie met vrouw en zoon Wilfried, 28 augustus 1956 (Archief Wilfried Lowie)

Marcinelle, Bois du Cazier, etage 715 m. Een getuigenverslag

François Lowie

Deze getuigenis werd ons, via Patrick Decoodt, bezorgd door Wilfried Lowie, zoon van François. Ze verscheen op 5 augustus in De Morgen en op 7 augustus in La Libre Belgique. We publiceren ze nogmaals in Brood & Rozen, omdat het het enige ooggetuigenverslag is van een Vlaming die de ramp in Marcinelle overleefde.

François Lowie wordt geboren te Genk in 1924 en sterft te Deinze in 1988. Lowie komt ter wereld in een woonwagen, zijn ouders zijn leurders, later kermisreizigers. Op 10-jarige leeftijd verliest Lowie zijn vader. Een jaar later begint hij in Gent als bakkersgast te werken. Begin 1941 is hij werkloos en biedt zich aan voor vrijwillige arbeidsdienst in Duitsland. Om te ontkomen aan het strafkamp na een conflict met zijn ploegbaas, tekent hij voor het Vlaams Legioen. Eind 1942 wordt hij ingezet aan het oostfront, in Leningrad.

Volgens Wilfried is het 'zwart' verleden van zijn vader de reden waarom Lowie nooit een erkenning kreeg van de Belgische staat voor de redding van twee van zijn collega's. Hij kreeg wel een 'diploma' van de Amerikaanse Carnegie Hero Fund.

Het is vijf uur in de morgen, van de achtste oogst negentienhonderd zesenvijftig. De zon kwam reeds aan de hemel tevoorschijn en voorspelde een schone zomerdag te worden. Helaas, het noodlot besliste anders en sloeg die dag onverbiddelijk toe, het dompelde ons land in zware rouw, de zo mooi begonnen dag zou eindigen in ellende en bittere smart. Eens te meer zouden de delvers van het zwarte goud zware tol moeten betalen aan hun zo gevaarlijk beroep. Een der verschrikkelijkste mijnrampen die België ooit kende, kostte die dag het leven van tweehonderd tweeënzestig mijnwerkers. Ikzelf ben een van de gelukkigen die gered werden, maar zal die dag nimmer of nooit vergeten. Hoe komt het echter dat er nog zes [n.v.d.r. er kwamen 12 man levend boven]man uit die hel konden

ontsnappen, welke bovennatuurlijke macht is ermede gemoeid geweest om ons uit die greep van de dood te halen. Ik zal de belevenissen van die dag zo goed mogelijk en naar waarheid trachten te verhalen, van wat er zich afspeelde op etage 715 m. waar de meeste Vlamingen tewerkgesteld waren.

Mijn naam is Lowie Frans tweeëndertig jaar, getrouwd en vader van een kind, woonachtig te Berg. Ik werk reeds zes jaar in de koolmijn, onder meer in Winterslag en Waterschei. Omdat de weg naar Limburg zo ver was, ben ik moeten veranderen en ben naar het Walenland gaan werken, zo ben ik dan in Marcinelle terechtgekomen waar ik op dit ogenblik twintig maanden werkzaam was. De achtste augustus ben ik 's morgens werken gegaan zoals gewoonlijk, goedgezind en vol moed. Mijn makker Bidlot Louis stond mij reeds buiten op te wachten en vertelde tevreden dat hij in 't vervolg niet meer zo een lange weg zou moeten doen om de autobus te halen, hij had daags voordien niet gewerkt en was een huis gaan huren, schuin over waar ik woonde, na enige minuten kwam de autobus van A. Goosens aangereden, die ons iedere dag kwam afhalen om ons naar Marcinelle te voeren. De stemming op de bus was slaperig, want er waren mannen bij die reeds van drie uur en half op de bus zaten, het beste wat men dan kan doen is nog een poosje slapen. Wij kwamen rond zes uur dertig op de Bois du Cazier aan en dan is het een drukte van belang, nummers halen, zich snel omkleden, de lamp gaan halen en dan lopen om de eerste kas te hebben.

Ikzelf werkte op verdieping 765 m. waar enkel Vlamingen tewerkgesteld waren, maar omdat mijn plaats in de koolpijler ongeveer in de helft gelegen was, ging ik altijd langs etage 715 m. Dat was voor mij en nog een paar makkers veel gemakkelijker.

Die rampzalige dag gingen we weer met de tweede kas naar beneden, tot op de etage 715 m. waar wij met acht man uitstapten, vandaar ging onze weg verder door een stenen gang die naar de koolpijler leidde, ongeveer vierhonderd meter verwijderd van de schacht. Vooraleer te beginnen werken werd er nog een hapje gegeten, dan ging de een na de ander de koolpijler binnen, naar onze plaats, om te beginnen werken. Als wij reeds een tijdje bezig waren werd plots de geperste lucht waar onze afhouwhamers mee werken, afgezet, daar werd echter geen acht op gegeven, omdat zoiets meermalen voorviel. Ik maakte van die kleine pauze gebruik om wat hout te zoeken, dat nodig is om het dak te onderschutten en toen begon het drama.

Er kwam een beetje rook van verbrand hout de pijler binnengedreven die prikkelend werkte op de adem, 'k had nog steeds geen gedacht dat er iets ernstigs was gebeurd, evenwel een paar ogenblikken later kwam de rook in dichte drommen binnengedrongen. De angst sloeg mij om het hart, mijn eerste gedacht was vluchten, maar ... waar naartoe, langs welke weg kwam men 't beste uit de verstikkende rook, ik riep uit alle macht naar mijn kameraad

Louis Bidlot, vriend van François, met vrouw en kinderen (op het moment van de ramp had hij er drie). Hij is een van de vele slachtoffers (Archief Wilfried Lowie)

Karel Wuyts die onder mij werkte, langs waar gaan wij lopen, ik kreeg echter geen antwoord, ik ben dan beginnen te kruipen op handen en voeten naar boven, op dezelfde weg waar ik een uur tevoren ben afgekomen. De rook was toen reeds zo geweldig, dat men geen hand voor de ogen kon zien, mijn adem ging toen reeds hortend en stotend, alhoewel ik een stofmasker ophad, met de moed der wanhoop sleepte ik mij voort, kwam er dan geen einde aan die koolpijler, na een tijdje die mij eindeloos leek kwam ik toch terecht in de stenen gang, waar zich reeds een twintigtal Vlamingen verzameld hadden. Allen wisten toen al dat de toestand waarin wij ons bevonden ernstig was of misschien hopeloos.

De opzichter, Jozef Baumans, bevond zich ook onder de mannen en riep ons toe, jongens als wij hier blijven zitten zijn we reddeloos verloren, allen zo rap mogelijk naar de schacht.

U kunt wel denken welke uitwerking deze woorden veroorzaakten onder de mannen, een ware paniek brak uit en iedereen stortte zich vooruit om zo snel mogelijk de schacht te bereiken.

Ik ook aarzelde geen ogenblik en begaf mij aanstonds op weg. De wedren tegen de dood was begonnen, ongelukkig zou het eindigen in het nadeel voor velen onder ons. Ik denk dat ik ongeveer de vierde man in de rij zal gelopen hebben, op den tast met de hand op de pressingsbuis, al zwijmelend en naar adem snakkend bewogen wij ons verder, er scheen geen einde aan die gang te komen, 'k voelde mijn krachten snel afnemen, met moeite sleepte ik mij verder, lang zou ik het echter niet meer kunnen volhouden. Wij bereikten eindelijk toch de schacht, deze is echter afgesloten door vier houten deuren, dat is nodig om de luchttoevoer te regelen. De mannen die voor mij waren, openden met vereende krachten de deur, maar weken onmiddellijk terug voor een walmende rook die nog verstikkender was dan voorheen. Op dat moment voelde ik mijn krachten begeven, ik kon niet meer verder, de rook en het gas hadden hun werk bijna volbracht. Als in een waas zag ik toen de mannen de weg ingaan naar schacht nummer twee, een zekere dood tegemoet, ik probeerde wanhopig staande te blijven, wankelde, deed nogmaals een beroep op al mijn krachten om mijn kameraden te kunnen volgen en niet alleen te moeten achterblijven, ditmaal faalde ik echter, ik had teveel van mijn krachten gevegd, deed nog een of twee passen naar voren en sloeg dan als een blok tegen de grond.

De vraag die mij nog alle nachten kwelt en waar ik nooit een antwoord zal op krijgen, wat is er met mijn kameraden voorgevallen die bij mij waren op etage 715 m., waar zijn ze gelopen in hun onbeschrijflijke wanhoop? Zijn ze gaan zoeken naar een uitgang die er niet meer was? Hebben ze geleden of was hun dood pijnloos? Zouden ze nog de tijd gehad hebben om aan vrouw en kinderen te denken? Of zijn ze plots gevallen zoals ik, maar dan om nooit meer op te staan? Wie zal mij ooit op deze vragen antwoorden, helaas niemand, want doden spreken niet, die nemen hun geheim met zich mede.

De tijd dat ik bewusteloos gelegen heb, is mij onbekend, maar volgens mijn berekening, later, zou het ongeveer vier uur geweest zijn. Als ik terug bijkwam, dacht ik te ontwaken

uit een nachtmerrie, voor mijn ogen zag ik op enkele meters een knetterende vuurzee, 'k dacht nog steeds dat ik droomde, maar langzamerhand kwam mij alles helder voor den geest terug en besepte ik dat het werkelijkheid was. Ik probeerde mij op te richten, maar het was net of een onzichtbare macht mij tegen de grond hield. Wijn ik dan onbeweeglijk tegen de grond lag, rees langzaam maar duidelijk gans mijn leven aan mijn geest voorbij tot het kwam bij vrouw en kind. Als in een visioen zag ik hen alleen en onbeschermd achterblijven, dat wilde ik niet, ik mocht nog niet sterven, ik wilde weer naar mijn gezin, de drang naar leven kwam terug in mij op. Met al mijn krachten die ik nog bezat, begon ik te worstelen om aan dat verlamdend gevoel te ontkomen, 'k vloekte en tierde, ik smeekte God om hulp. Toen was het of mijn bede aanhoord werd, want stilaan kon ik mij weer bewegen, tot ik mij half recht kon zetten, dan bemerkte ik dat er nog iemand bij mij lag, op mijn geroep dat hij moest opstaan, kreeg ik geen antwoord, dan sleepte ik mij tot bij hem en herkende Alfons Vandeplas, de jongste van onze autobus. Van op dat ogenblik voelde ik mijn krachten terug bijkomen en besepte dat wij onmogelijk op deze plaats konden blijven. Alhoewel zwak en ellendig, was ik toch in staat op te staan en probeerde om Vandeplas mee te sleuren, verder weg van die brandende vuurzee. Godzijdank opende deze op dat ogenblik de ogen, ik riep hem toe dat wij moesten vluchten voor het vuur dat in alle hevigheid toenam, hij stamelde, laat mij maar liggen, ik kan niet meer, maar geen ogenblik kwam in mij de gedachte op om hem in deze hel alleen achter te laten. Met veel moeite kreeg ik hem overeind en we strompelden dan tezamen in de richting van schacht nr. 1.

Om de deur die naar de schacht leidde te openen, schoten onze krachten tekort, na nogmaals geprobeerd te hebben en onze poging weerom faalde, viel mijn oog op een kolenwagentje, 'k spoorde mijn kameraad aan mij te helpen, wij zouden dat kolenwagentje gebruiken als stormram, na een paar pogingen gelukte het ons de eerste deur te openen, waar wij dan uitgeput neervielen, in elk geval waren wij daar toch veel veiliger, daar wij voorlopig uit het bereik van 't vuur waren en dat het er ook zo warm niet was. In tegendeel, na een tijdje daar gelegen te hebben, begon ik te klappertanden van de kou, want ik lag er in naakt bovenlijf. Daar Fonske nog in het bezit was van al zijn kleren, verzocht hij mij zijn jasje aan te trekken, waar ik dankbaar gebruik van maakte. Na een tijdje bemerkten wij dat er kleine steentjes van de zoldering begonnen te vallen, en we wisten uit ondervinding dat dit gevaar betekende en dat wij niet langer op deze plaats mochten blijven. Wij pakten weeral het kolenwagentje beet en openden de twee laatste deuren zoals tevoren.

Nauwelijks toegekomen aan de schacht begon ik als waanzinnig aan de belkabel te trekken die met de bovengrond in verbinding stond, nutteloos, er kwam geen antwoord van boven. Toen beseften wij dat we volkomen van de buitenwereld afgesloten waren en enkel nog konden hopen op de hulp van God. Daar wij aan de schacht waren van luchttoevoer was de rook soms niet zo geweldig en konden wij tamelijk goed zien met onze lampen. Maar wat moesten wij doen, waarom kregen wij geen antwoord op ons belsignaal, wat stond er ons nog te wachten? Hoelang zou het duren voor men ons kwam halen? Al die gedachten dwarrelden door mijn brein, het was om waanzinnig te worden.

Ik beseftte dat wij iets moesten doen om ons te beschermen tegen vallende stenen in geval er een instorting zou plaats hebben. Een bijl of ander werktuig bezaten wij niet en wat konden wij met de blote handen aanvangen? Tot er almeteens een licht in mij opging en ik terugdacht aan dat kolenwagentje. Ik legde aan Fonske uit wat ik van plan was te doen, we zouden het wagentje tot aan de schacht brengen en dan omkantelen zodat het met de opening naar de schacht kwam te liggen, indien er een instorting zou plaatshebben dan zou toch het meeste deel van de stenen in de schacht vallen, voorwaar een betere schuilplaats hadden wij niet kunnen vinden. Wij brachten dus het wagentje tot aan de schacht, kantelden het omver en kropen erin, het was hoog tijd, onze krachten begonnen weeral fel te verminderen na al die inspanningen. Ik kwam tot de ontdekking dat er zich in het jasje van Fonske nog een drinkbusje met koffie bevond, ge kunt u niet inbeelden hoe gelukkig dat we waren met het vooruitzicht eens te kunnen drinken om onze brandende kelen te laven. We zouden echter zeer zuinig met onze drinkvoorraad moeten omspringen, want God weet hoelang wij nog zouden moeten wachten voor de redding kwam. Ik had ondertussen een van onze lampen uitgedoofd, om zo lang mogelijk licht te hebben. Door de rook, het gas en de doorstane angst, begon Fonske te braken en verviel zo nu en dan in halfbewusteloosheid, ik gaf hem de raad iets voor de mond en neus te houden en zo dicht mogelijk bij de bodem te blijven, zo nu en dan bevochtigden wij onze lippen en vervielen dan weer in halfslapende en -wakende toestand. Het licht van onze lamp verspreidde grillige schaduwen om ons heen en de stilte werd alleen verbroken door het geruis van water dat in de schacht neerviel. Almeteens werd ik opgeschrikt door een kort en hartverscheurend gehuil dat kwam van achter de deuren, ik vroeg Fonske of hij dat ook gehoord had, op zijn ontkennend antwoord dacht ik gedroomd te hebben. Toen ik even later weer een jammerlijk gekreun hoorde, twijfelde ik niet langer, er moest achter de deuren nog een mens in gevaar verkeren. Ik aarzelde niet en aanzag het als mijn plicht om hulp te gaan bieden aan hem die in nood verkeerde. Daar ik Fonske niet alleen dierf laten, uit schrik dat hij iets zou doen in zijn halfbewusteloosheid, nam ik hem mede, pakte onze lampen en we begaven ons al wankelend op weg vanwaar we gekomen waren.

Na de deuren met veel moeite geopend te hebben, ontdekten wij achter de derde deur Alfons Vereecke, die niet meer bekwaam was om te lopen. Een verzengende hitte kwam ons tegemoet en ik merkte dat het vuur veel dichterbij was gekomen, wij talden niet en sleurden Vereecke weg uit de ontzettende warmte. Zo goed als het ging, trokken wij hem naar onze schuilplaats, na de deuren goed dicht te hebben gedaan, om het vuur zo lang mogelijk tegen te houden. Wij kropen dus alle drie in het kolenwagentje. Ik gaf Vereecke aanstonds wat te drinken, dat hij gretig aannam, hij verzocht mij daarna naar zijn been te kijken dat hem verschrikkelijk pijn deed, het was afgrijselijk verbrand, als ik zijn been aanraakte kreunde hij en knarste met de tanden, om het niet uit te gillen van de pijn. Wij konden hem echter niet helpen doch legden hem zo goed wij konden. Telkens hij mij vroeg, Frans, komen wij hier nog ooit levend uit, stelde ik hem gerust, ... wel zeker het zal niet lang meer duren, maar stilaan begon ik er zelf aan te twijfelen ooit nog levend boven te komen, de tijd ging voorbij en hoelang waren we nog in staat om het uit te houden in

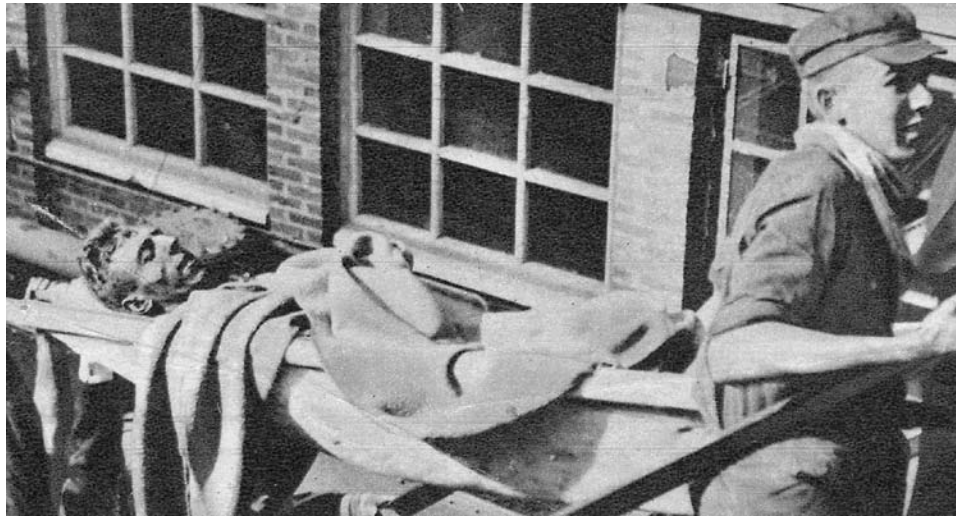
deze ontzettende toestand die steeds wanhopiger werd.

Terwijl we daar met ons gedrieën onder dat koolwagentje lagen, martelde ik mijn geest om een uitkomst te vinden, maar helaas wij hadden gedaan wat we konden om ons leven te redden, er was voor ons niets anders te doen dan wachten, maar wat is vreselijker dan wachten in zo'n ontzettende hel, het vuur kwam gestadig dichterbij, er kon zich een ontploffing voordoen. Of de boel kon dichtvallen. Op dat moment benijdde ik mijn makkers omdat ze niet meer zo helder van geest waren als ik. Steeds zag ik het beeld van mijn lief vrouwtje en mijn kleine jongen voor de ogen, er waren ogenblikken dat ik weende van verdriet en de hoop op weerzien van deze geliefde wezens vervloog meer en meer naargelang de tijd voorbijging.

Hoelang we daar nog gelegen hebben weet ik niet, ik had in elk geval alle hoop op redding opgegeven en mij gereed gemaakt de lange weg naar de eeuwigheid in te gaan. Plots werden wij opgeschrikt, we hoorden stemmen van mensen en het rammelen van een lift die naar beneden kwam. Dat geluid klonk als muziek in onze oren, dat betekende immers redding en LEVEN voor ons. Als waanzinnigen begonnen wij te roepen: Hierheen! Hierheen! We werden dadelijk gehoord, de lift kwam op etage 715 m. tot stilstand, twee redders stormden de lift uit waarna een van hen wenend bij ons neerknielde. Ik herkende in hem ingenieur Calecis, op de vraag die hij me stelde, "waar zijn uw andere makkers?", kon ik echter alleen het treurig vermoeden mededelen, ze zijn waarschijnlijk allen dood. Ik drong bij ingenieur Calecis aan om eerst achter de deuren te gaan zien of er soms nog mensen lagen, het was te laat, verder dan de tweede deur geraakten ze niet, het vuur en de instortingen versperden hen de weg.

Er werd verder geen tijd verloren, eerst werd Alfons Vereecke in de lift geplaatst omdat die er het ergste aan toe was, dan volgden Vandeplas en ik, 'k bevond mij naast ingenieur Calecis, toen heb ik kunnen vaststellen hoe erg hij onder de indruk was van die vreselijke ramp, zijn gelaat was vertrokken van vertwijfeling en smarten. Met starre ogen tuurde hij voor zich heen, een arm hield hij beschermend om mij heen geslagen om te beletten dat ik uit de lift zou vallen. Wat er op dat ogenblik, naargelang wij dichterbij de oppervlakte kwamen in mijn gedachten omging, is mij onmogelijk te beschrijven. Dan ineens kwamen wij aan de oppervlakte, waar de zon heerlijk scheen, als in een droom keek ik om me heen, ik huilde en lachte ... ik was gered!

Wat ik daarna aanschouwde had ik niet kunnen denken, de mijn was als het ware overrompeld door reporters, brandweermannen, verpleegsters, vertwijfelde en angstige mensen die wachtten op enig nieuws van hun geliefde wezens die diep in de donkere schacht vochten voor hun leven. De kreet ging van mond tot mond: er zijn levenden boven gekomen, hoog laaide de hoop onder de van smart verscheurde mensen weer op, nu zou het niet lang meer duren of de een na de ander zou bovengehaald worden. Helaas, na ons waren er maar drie die het daglicht mochten aanschouwen. In allerijl werden wij uit de lift genomen, hulpvaardige handen werden naar ons uitgestoken en men plaatste

*Alfons Vandeplas uit Rotselaar komt als eerste 'geredde' boven.
Hij dankt zijn leven aan François Lowie (Archief Wilfried Lowie)*

ons voorzichtig op een draagberrie. In looppas ging het dan naar de verpleegzaal, ik kon niet stil blijven liggen, ik keek naar links en naar rechts en wuifde naar de mensen. In de zaal aangekomen werd ik verzorgd en onderzocht, een flesje melk werd mij aangeboden dat ze mij verplichtten uit te drinken, ik had echter geen aansporing nodig om mijn dorstige keel te laven. Ik dacht dan weer terug aan mijn vrouw die thuis in ontzettende doodsangst verkeerde, maar ik kon niet vermoeden dat ze zich reeds aan de mijn bevond, daarom vroeg ik er aanstonds naar Albert Goossens, de autobusbestuurder, en smeekte hem mijn vrouw te verwittigen dat ik wel en veilig was.

Nadien ging alles zeer snel, ik werd terug op een draagberrie gelegd en in een ziekenwagen geschoven die met gierende sirene uit de poort van de ongeluksmijn stormde. In het hospitaal aangekomen werd ik gewassen en naar een kamer gebracht waarin Vandeplas zich reeds bevond. Het weerzien was ontroerend. Na al die angsten en gevaren die wij doorstaan hadden verlangden wij alleen nog naar rust, die ons echter niet werd gegund; steeds zag ik dat verschrikkelijk beeld voor de ogen, vuur, vlammen en rook, met daar middenin mijn makkers die wanhopig vochten voor hun bestaan, de nacht die kwam bracht mij geen verlichting, bij het minste gerucht werd ik opgeschrikt, eindelijk brak de morgen toch aan. Ik was teleurgesteld dat mijn vrouw nog niet bij mij geweest was, ik kon echter niet weten dat ze eerst laat in de nacht verwittigd was dat ik mij in het hospitaal bevond. Op onze vraag of er geen nieuws was uit de mijn, werd ons ontkennend geantwoord, de toestand was als daags tevoren. In de voormiddag kwam de familie van Fonske Vandeplas, die dadelijk mee naar huis mocht gaan. Ik bleef alleen achter, het verlangen en de drang om naar de mijn te gaan drong zich in mij op, ik zou geen rust meer kennen vooraleer ik daar zou geweest

François Lowie volgt kort na hem (Archief Wilfried Lowie)

zijn en nieuws wist over de andere jongens. Rond één uur in de namiddag ging de deur open en verschenen mijn vrouw en mijn schoonouders, die wenend om mijn hals vielen en smeekten om nooit meer naar de mijn te gaan werken. Men vertelde me dan het droevig nieuws dat onze beste vriend Louis Bidlot zich onder de dodelijke slachtoffers bevond, die reeds werden bovengehaald. Verslagen tuurde ik voor mij uit, het was een harde slag, want ik beschouwde Louis meer als broer dan als vriend. Ik mocht ook huiswaarts keren maar begaf mij eerst naar de mijn die belegerd was door een zee van volk en waar zich ontroerende tonelen afspeelden, waar ik liever niet over schrijf.

Op de mijn zelf wist ik niets nieuws te vernemen, de reddingswerken werden onverpoosd voortgezet en men hoopte nog steeds levenden boven te halen. Ontmoedigd heb ik dan mijn kleren genomen en ben verbitterd heengegaan. Buiten de poort werd ik aangeklampt door wenende vrouwen die smeekten om enig nieuws van hun man, ik kon echter niets zeggen dan dat ze moesten hopen en moed houden, alhoewel ik wist dat de toestand van de jongens volkomen hopeloos was. Toen begaven wij ons samen op weg naar huis, waar men mij met ongeduld verwachtte. Toen wij daar aankwamen werd ik letterlijk overrompeld door mijn familieleden, vrienden en reporters, iedereen wilde er het fijne van weten hoe de ramp gebeurd was en hoe wij gered werden, de onzinnigste verhalen zijn de wereld rondgegaan, de een vertelde dit en de ander dat. Men had nog levende ratten gezien in de mijn, dus hoopte men nog van mensenlevens te redden, maar bij mij was de hoop reeds vervlogen van de eerste dag, ik had teveel gezien, geen mens zal ooit kunnen begrijpen welk een afgrijselijk drama zich afspeelde, diep in de grond.

Gelukkig zijn zij die er niet hoeven in af te dalen om er hun brood te verdienen. 's Nachts in mijn droom zag ik altijd dat vuur en die verschrikkelijke ellende, dat ik telkens met een angstige schok wakker werd, denkend dat het brandde, terwijl ik onwetend riep en gilde om deuren en vensters open te zetten, ik kon geen lucht meer krijgen, het gas en de rook begonnen meer en meer te werken. 's Anderendaags heeft men mij overgebracht naar het hospitaal te Montignies-sur-Sambre, waar mijn toestand steeds verslechterde, alles werd er gedaan om mij te redden, tot ik uiteindelijk weer lucht kon krijgen. Tot mijn grote vreugde trof ik er nog een geredde aan, namelijk Louis Saluyts, die mij stom bleef aanstaren en kennelijk zag dat hij mij nog gezien had, maar mij niet kon thuiswijzen. Verder wist hij zich niets meer te herinneren. De andere dag kwamen nog twee overlevenden aan in het hospitaal, mijn vriend Karel Wuyts en Fonske Vandeplas, zodat we daar met vier Vlamingen waren.

Men dacht op verdieping 1035 m. nog steeds overlevenden te vinden, de twijfel werd evenwel groter naargelang de dagen voorbijshoven, tot op de dag dat men voor de naakte en harde waarheid stond. België had de grootste en verschrikkelijkste mijnramp gekend die er ooit heeft geweest, 262 mijnwerkers hadden hun leven gelaten in de donkere schachten van Marcinelle. Ondanks de moed en de zelfopoffering van al die redders die van heinde en verre gekomen waren om hun werkmakkers te helpen, is men er niet toe gekomen meer mijnwerkers aan de greep van de dood te onttrekken, ze waren allen omgekomen bij het vervullen van hun harde arbeidsplicht. Na twee weken mochten wij allen naar huis, echter niet voor lang, want drie maal zouden wij nog naar het hospitaal terugkeren. Amper zes weken na de ramp, we konden met moeite op onze benen staan, werden ons te Charleroi van de Caisse Commune d'Assurance de papieren overhandigd om het werk te hervatten. Dat was dus de hulp die men ons beloofde, zo rap mogelijk terug aan het werk te gaan. Daar geen van ons in staat was om het werk te hervatten, werden wij na veel over en weer gepraat terug naar het hospitaal overgebracht, waar men ons links liet liggen en goed lieten voelen dat we daar teveel waren. Men beloofde ons een maand naar de zee te laten gaan om volledige rust te genieten, tot nu toe wachten wij daar nog op, het zal waarschijnlijk wel teveel gekost hebben, daarom lieten ze het maar zo. Vier weken later werd ik verplicht om te gaan werken. Daar ze mij geen gekwetstengeld meer uitbetaalden, was ik wel verplicht mijn werk te hervatten, mijn vrouw en kind moesten toch eten. Men bracht mij naar de mijn, verbitterd hard in Jumet, waar ik met veel moeite een plaats kon krijgen boven de grond, niet langer dan voor acht dagen en daarna zou ik terug moeten afdalen in de mijn. Welke angsten ik in de eerste dagen doorstaan heb, is niet te beschrijven, ik heb dikwijls de lust in mij voelen opkomen om te gaan lopen, naar boven naar de vrijheid, het licht, waar die verschrikkelijke mijngevaren niet rond mij spoken. Op zekere dag, ik kan mij niet goed meer herinneren wanneer, werd ik gestraft voor een vijfde van mijn dagloon omdat ik niet genoeg werk presteerde, is dat niet het toppunt van onbeschaamdheid, kon ik eraan verhelpen dat ik niet kan werken zoals vroeger. In de mijn van Marcinelle hebben mijn vriend Karel en ik maanden achter elkaar achttien vierkante meter kolen gedolven, dan waren wij

's avonds nog vol moed en levenslust, nu zijn wij doodop, moe en zonder werkkraft. Het gaat niet meer zoals vroeger, dat voel ik best aan mijzelf. Zal ik nog ooit bekwaam zijn om te verdienen wat mijn ziek kind nodig heeft? Ik verdien nu al zoveel minder als vroeger en dan is er nog afslag gekomen en wat zal de toekomst voor mij nog voor miserie brengen, dat is voor mij een groot vraagteken.

Soms zijn er dagen dat ik tegen het leven opzie, men heeft ons zoveel beloften gedaan om ons te helpen, waarom moet men eerst dood zijn om geholpen te worden? Het is toch onze schuld niet dat ons leven gebroken is en dat we de kracht niet meer bezitten om ons als vroeger door 't leven te slaan. Is het soms niet hard voor een man, in de bloei van zijn leven, te willen werken en niet meer kunnen, zal dat voortaan mijn toekomst zijn, waar ik toch zoveel van verwachtte en die nu gebroken is voor altijd, zo ook voor mijn vriend Karel, die tot op heden nog zijn volle verstand niet heeft teruggekregen en die toch verplicht is naar de mijn te gaan, daar ze hem nergens anders durven aannemen wegens zijn gezondheid, was het dan zo erg die man op pensioen te stellen, temeer daar hij reeds vijftien jaar mijnwerker is. Is het dan te verwonderen dat wij verbitterde mensen geworden zijn die het leven en de toekomst met angst en ledige ogen tegemoet zien.

Alvorens te sluiten wil ik eerst nog afscheid nemen van mijn werkmakkers die een leven lieten in Marcinelle. "Vaarwel mijn betreurde vrienden, rust zacht, na al het lijden en de wanhoop die ge hebt doorstaan, nimmer of nooit zal ik u vergeten, uw beeld zal altijd in mijn geheugen gegrift staan, moge uw offer niet tevergeefs zijn geweest voor het welzijn en de veiligheid van de mijnwerkers."

Slotwoord

Volgens mijn persoonlijke indruk is de mijnramp te Marcinelle een toevallige samenloop van omstandigheden, veel is er geschreven over de slechte toestand op de Bois du Cazier, volgens mij is dat overdreven, wel is het waar dat alles nog is als vroeger tijden, dat men er nog werkt met paarden, maar dat is toch de reden niet om een mijn slecht te bestempelen, of men nu met paarden werkt of men heeft moderne treintjes, dat alles is bijzaak, voor ons mijnwerkers was de hoofdzaak dat het werk goed was, een goede verluchting en geen overdreven warmte, wat voor een mijnwerker van groot belang was, ook werden wij Vlamingen in de Bois du Cazier aanzien als Belgen en niet als buitenlanders, zoals het op vele mijnen het geval is. Bij mijn weten werden wij er nooit opgejaagd zoals in het moderne Limburg, om maar altijd meer en meer kolen boven te halen. Dat de Bois du Cazier de slechtste mijn was, hoeft men tegen mij niet te vertellen, ik heb nog in verschillende mijnen van Charleroi gewerkt, waar de toestanden honderd maal slechter zijn, het wil daarom niet zeggen dat de veiligheid in de mijn niet broodnodig is en iedere mijnwerker met een gerust hart zou moeten kunnen afdalen naar de donkere schachten, om zijn harde maar schone arbeidsplicht te vervullen.

Halfweg Beervelde en Lokeren, 1976 (Foto Walter De Mulder)

Fototentoonstelling Walter De Mulder Land en Gezicht in Vlaanderen 1960-2000

Hendrik Ollivier, Amsab-ISC

“Mijn vader was een echte stroper. Hij kwam uit een gezin van veertien kinderen. De garde-chasse en mijn vader, dat was water en vuur. Die twee lagen altijd maar op de loer. Dat was echt oorlog. Ons vader kon het niet laten. Altijd opnieuw trok hij erop uit. Zeker als 't smerig winderig weer was. Ja moeder, 'k ben weg. Altijd tegen de wind in. 't Wild riekt en hoort dan veel minder. En ons moeder ongerust, en wachten en luisteren. Dat mens moet veel wakker gelegen hebben. Niemand kon hem tegenhouden. Een van mijn zusters had leukemie, en de dokter had gezegd dat hazenbloed haar zou kunnen redden. Daarmee had ons vader een 'reden'. Maar volgens mij was hij als stroper geboren en zou hij altijd stroper blijven. We moesten veel werken en spaarzaam leven. 'n Maand nadat ons vader was doodgeschoten hebben ze onze hond ook doodgeschoten. Ons moeder stond erop te kijken ... Is 't nu nog niet genoeg geweest? vroeg ze aan de 'heren' (...). Op 'n kerstdagmorgen, toen mijn vader naar de vroegmis ging, stond de garde-chasse op 't onverwachts voor hem. Met mijn eigen handen maak ik u nog ne keer kapot, zei hij. Op ne kerstdagmorgen! Ge kunt u dat niet inbeelden hé! En op 'n dag (of liever ne nacht) was het zover. Op zijn vijftigste is hij doodgeschoten. En in Gent op 't gerecht - in 't Frans en onder vriendjes - is dat allemaal geregeld”

Het verhaal van Jules, geboren in 1918, is opgetekend door Walter De Mulder en gepubliceerd bij een van de foto's in *Land en Gezicht in Vlaanderen 1960-2000*.⁽¹⁾ Een selectie foto's uit het boek wordt van 23 oktober tot 20 december tentoongesteld in het Amsab-museum.

Walter De Mulder werd in 1933 geboren in Sint-Amandsberg. Hij werkte een tijdje in de fotogravureafdeling van de krant *Het Volk* en ging daarna met een leercontract in dienst bij een Gentse fotograaf. Tijdens zijn legerdienst leerde hij de Duitse fotografie kennen.

Deze stond begin jaren vijftig beduidend verder dan de Belgische. Binnen de reportagefotografie, die in een paar decennia een ongemeen belangrijke plaats had ingenomen in de dag- en weekbladpers, tekenden zich twee tendensen af. Enerzijds de op feiten en gebeurtenissen jagende journalistieke fotografie, steunend op professioneel-technisch vakmanschap, anderzijds de meer artistieke, meer subjectieve en tegelijk ook meer diepgravende documentaire fotografie. De Duitser Otto Steinert was de promotor van deze laatste strekking, die 'subjectieve fotografie' werd genoemd. Hoewel de nieuwe generatie fotografen wars was van esthetisch formalisme stelde ze hoge normen aan de esthetische kwaliteit van de foto's en gaf ze blijk van een sterk grafisch expressief vermogen. Walter De Mulder was danig onder de indruk. Hij ging cursussen volgen bij Martha Hoepffner en werkte enige tijd bij de industrieфотограф Kurt Leinen.

Terug uit Duitsland vestigde De Mulder zich als zelfstandig fotograaf in Sint-Amandsberg. Hij legde zich toe op huwelijksreportages. Op het eerste gezicht kan het nauwelijks banaler. De foto's van De Mulder overstegen echter de oppervlakkige registratie van de gebeurtenissen, hij gaf ze een meer universeel karakter en een sociale dimensie. Fritz Kempe, een andere baanbreker van de Duitse fotografie, stelde een selectie van de huwelijksfoto's ten toon in de Staatliche Landesbildstelle in Hamburg onder de titel *Bruiloft in Vlaanderen*. Kempe noemde Walter De Mulder 'de Leica-fotograaf par excellence'. Zijn werk werd aangekocht en tentoongesteld in verschillende binnen- en buitenlandse musea. In dezelfde periode maakte De Mulder ook kennis met heel wat bekende fotografen, op de eerste plaats Duitse, maar ook met internationaal gerenommeerde figuren als Brassai, Man Ray, Paul Strand en anderen. De portretten die hij tijdens deze ontmoetingen maakte werden later gepubliceerd. Intussen was hij ook leraar geworden aan het Sint-Lucas Instituut in Gent en in Brussel en aan de Academie van Sint-Niklaas.

Walter De Mulder maakt mooie foto's, schitterende foto's. Toch is dit niet zijn ultieme drijfveer. Hij ziet zichzelf liever als 'visueel chroniqueur'. Hij wil op de eerste plaats dingen vastleggen, bewaren voor het nageslacht. Hij knoopt daarbij aan bij de meest oorspronkelijke vorm van fotografie. In een kort gesprek naar aanleiding van deze tentoonstelling wees hij erop dat, in het Hongaars, fotograferen en bewaren met hetzelfde woord worden aangeduid.

In de inleiding van het boek vertelt hij over de tuin van zijn grootouders, waar hij als kind zo dikwijls verbleef. Hoe die beelden hem telkens weer voor de geest komen. Hoe alles bij elk terugkeren veranderd is. Het Poeke van zijn grootouders bestaat niet meer, het is zijn verloren paradijs. Wellicht is hij precies daarom beginnen fotograferen. De fotografie van De Mulder is subjectief, zowel in de hoger beschreven betekenis als in de betekenis van 'persoonlijk'. Hij fotografeert vooral wat hij graag ziet, letterlijk en figuurlijk. Dat geldt voor de betoverende landschappen, voor de oude dorpskernen, voor de keuterboerkes. Hij fotografeert de 'mensen van te lande' met evenveel respect als de beroemde kunstenaars die hij voor zijn lens had.

Dat sommige critici De Mulder nostalgisch vinden is al bij al niet verwonderlijk. De ongereptheid van de landschappen, de harmonie van de oude dorpskernen, het spontane van kleine gebeurtenissen uit het dagelijks leven. Wie zelf jong was in de jaren zestig kan de foto's niet zonder ontroering bekijken. Het gaat echter niet alleen om het puur visuele, zelfs de meest fervente vooruitgangsideoloog zal toegeven dat er waardevolle zaken verloren zijn gegaan, zowel ecologisch als sociaal. De esthetische kwaliteit van de foto's onderstreept alles nog eens extra. De foto's zijn echter nooit gekunsteld, het is De Mulder om het document te doen. Zijn foto's staan mijlenver van de romantische, pittoreske schilderijtjes gemaakt door tweederangskunstenaars. Anderen vinden zijn foto's niet meer van deze tijd, ouderwets. Wat doet het er toe, je kan evengoed zeggen dat ze tijdloos zijn. Tijdloos is wellicht ook ouderwets. Misschien kunnen ze Streuvels - de associaties zijn geen toeval - meteen mee in de prullenbak gooien.⁽²⁾

Het zou echter een absoluut misverstand zijn te concluderen dat De Mulder een oude dwaas is die vindt dat het vroeger allemaal beter was. Wie dat beweert heeft zeker de tekstjes in het boek niet gelezen en heeft bovendien niet goed gekeken. Van enkele foto's valt de armoede zo af te lezen: sommige kleine landbouwersfamilies lijken diep in de jaren zestig, of zelfs zeventig, op een vooroorlogse manier te overleven. Toch behouden deze mensen altijd hun waardigheid: de foto's zijn nooit miserabilistisch. In tegenstelling tot deze van vele al dan niet 'geëngageerde' fotografen worden de gefotografeerden nooit geobjectiveerd, ze zijn geen 'prooiën' van de fotograaf. Meestal zijn ze zich zeer goed bewust van zijn aanwezigheid, dikwijls kijken ze recht in de lens, ze glimlachen. De foto's zijn gemaakt met veel empathie. Je kan en moet ze alleen correct lezen. De details op de foto's zijn een onuitputtelijke bron voor de geschiedenis van het dagelijks leven, tegelijk suggereren ze hele levensverhalen. Flarden van die verhalen zijn door De Mulder zelf opgetekend. Ongetwijfeld komen er nog veel meer verhalen boven bij het bekijken van de foto's, en niet alleen bij de direct betrokkenen. Misschien moeten we daar eens werk van maken.

Fototentoonstelling
Land en Gezicht in Vlaanderen 1960-2000
Walter De Mulder
Amsabmuseum, 23 oktober tot 20 december

(1) W. DE MULDER, *Land en Gezicht van Vlaanderen 1960-2000*, Roeselare: Roularta Books, 2005.

(2) Streuvels was ook een meer dan verdienstelijk amateurfotograaf, Walter De Mulder is een van de vele bewonderaars van diens fotowerk. De foto's zijn gepubliceerd in J. COPPENS, K. VAN DEUREN, P. THOMAS, *Stijn Streuvels fotograaf*, Brussel: Gemeentekrediet, 1994, 184 p.

Leo Magits (1^e rij, 3^e v.l.) met Pieter Ursi (achter hem) aan de Universiteit van Amsterdam, 1927

B R O N N E N

Het archief van Leo Magits

Rik De Coninck, Amsab-ISC

Leo Magits werd in 1899 in Brussel geboren maar bracht zijn jeugd door in Leuven. Nog voor hij volwassen was moest hij die stad ontvluchten wegens zijn activisme. Toch bleef hij zich als Leuvenaar beschouwen, al woonde hij er maar gedurende enkele jaren in de periode voor en na de Tweede Wereldoorlog. Hij werd door een socialistische oom, een belezen caféhouder, opgevoed. Op 12-jarige leeftijd was hij al lid van de Socialistische Studiekring en wat later van het lokaal comité voor arbeidersopvoeding. De ontwikkeling van de arbeiders werd de rode draad in zijn leven.

Arbeidersontwikkeling ⁽¹⁾

Van bij het ontstaan van de arbeidersbeweging waren er plaatselijke en gewestelijke comités voor arbeidersontwikkeling (of -opvoeding) opgericht die 's avonds vormingscursussen organiseerden.⁽²⁾ In 1911 werd de Centrale voor Arbeidersopvoeding (CAO) opgericht ter ondersteuning van deze vele lokale initiatieven, met de financiële steun van de industrieel Ernest

Solvay en met Hendrik De Man als directeur. Spoedig werd de nood gevoeld om nationaal ook dagcursussen te organiseren en zo te voldoen aan de steeds grotere nood aan kadervorming. Daartoe werd in 1921 de Arbeidershogeschool (AHS) opgericht, met Hendrik De Man als organisator en directeur. De CAO verleende steun op velerlei gebieden. In 1912 werd in de schoot ervan het Centraal Bureau voor de Bibliotheken opgericht, de voorloper van het Nationaal Bibliotheekfonds. In 1913 kwam daar een filmdienst bij, later een reisbureau, wat dan weer de aanzet was tot het openen van vakantiehuisen waarbij de centrale de vorming van monitors begeleidde. Er waren ook goede contacten met de ATB-De Natuurvrienden. Ook in Leuven was, onder impuls van Pieter Ursi, een gewestelijke CAO opgericht. De piepjonge Magits nam er deel aan verschillende socioculturele activiteiten en werd sterk beïnvloed door Ursi. Het was het begin van een lange vriendschap. Later sprak Magits over hem als zijn pleegvader (zijn moeder was bij zijn geboorte overleden en zijn vader was snel uit zijn leven verdwenen). Ursi's enthousiasme werkte aanstekelijk, dankzij hem startten een aantal jongeren een landbouwcommune in Rotselaar (met o.a. Frans Liebaers). Het experiment heeft niet lang bestaan want deze jongeren verkozen de politieke actie boven het harde labuur op het veld.

Op dat moment had Magits al een korte opleiding aan de normaalschool van Tienen achter de rug. Hij was er echter in botsing gekomen met de franskiljonse directie en had zijn studies voortijdig afgebroken. Hij behaalde zijn diploma van onderwijzer voor

de Centrale Examencommissie maar het werd niet erkend door de teruggekeerde Belgische overheid. Samen met Ursi, die lid was van de Raad van Vlaanderen, werkte hij in de Vlaamse Gouwbond die ageerde tegen het door Franstaligen geleide Hulp- en Voedingscomité. Uiteindelijk heeft Magits maar een bescheiden rol gespeeld in het activisme. In 1918 werd hij redactiesecretaris van het activistische weekblad *Uilenspiegel*. Zijn stellingname in de Vlaamse kwestie hing samen met deze in de vredesbeweging, belichaamd door Camille Huysmans. Die vredesbeweging gaf het weekblad *De Nieuwe Tijd* uit; Magits publiceerde er verschillende artikels in.

Via Duitsland naar Nederland

In november 1918 vluchtte hij samen met Ursi naar Duitsland; in België werden beiden bij verstek voor activisme veroordeeld. In Berlijn woonden ze het congres van de Spartakusbond bij waarop beslist werd dat de bond zich zou aansluiten bij de Derde Internationale en de naam Kommunistische Partei Deutschlands aannemen. Na een kort verblijf in Bad Salzuflen vertrokken zij naar Nederland. In Nederland werden zij lid van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) en van de bediendevakbond. In Den Haag volgde Magits lessen aan een volksuniversiteit. Hij raakte er moeilijk aan werk, ook niet in Rotterdam, tot hij in 1921 in Amsterdam aan de slag kon bij het Internationaal Verbond van Vakverenigingen als redacteur op de persafdeling.

De gevluchte activisten richtten samen met enkele Nederlanders een aantal verenigingen op. In Amsterdam was dat de Vlaamsch-Hollandsche Vereeniging Guido

Gezelle (1926). Magits was de secretaris ervan. De vereniging hield lezingen over politiek en cultuur in Vlaanderen. Als aanhanger van de Groot-Nederlandse gedachte was hij een actief lid.

In 1928 richtten Ursi en Magits samen met Roza De Guchteneere, Hendrik Brugmans, Jef Van Extergem en anderen het Algemeen Nederlandsch Arbeidersverbond (ANAV) op, een organisatie van naar Nederland uitgeweken linkse activisten. Het ANAV stelde zich tot doel een band te smeden met de Vlaamse arbeidersbeweging. Daartoe werd het tijdschrift *Schakels* opgericht met steun vanuit Vlaanderen via de secretaris van socialistische onderwijsvakbond Frans Van Dijck. De Belgische socialistische uitgeverij De Wilde Roos gaf ook een artikelenreeks van Hendrik Brugmans over Catalonië uit. Maar het ANAV groeide niet uit tot de door de stichters verhoopde massabeweging en het had helemaal geen succes bij de arbeiders; bovendien moest het in Vlaanderen steunen op nog onervaren mensen zoals Jef Rens en Slaets die geen tegengewicht konden vormen tegen leiders van de Vlaamse beweging zoals Borms, Moens of Van Severen. Magits publiceerde voor dit verbond de brochure *Vlaamsch Socialisme*. Vanaf 1932 leken socialisme en Vlaamse beweging steeds moeilijker met elkaar in overeenstemming te brengen; belangrijk hierbij was de openlijke stellingname van het verbond tegen het opkomend fascisme in het algemeen en tegen het Verdinaso in het bijzonder. Het ANAV had wel invloed op een nieuwe generatie socialistische studenten, vooral via Rens die met de Vlaamse socialistische studenten het blad *Mensen* uitgaf en dat fuseerde met het Nederlandse socialistische studentenblad *Kentering*.

1936: secretaris van de CAO

Eind 1935 keerde Magits naar België terug en werd hij Vlaams secretaris van de CAO. Niet zo verwonderlijk vermits hij al meer dan tien jaar regelmatig meewerkte aan haar maandblad *Ontwikkeling*. De CAO had sinds het einde van de Eerste Wereldoorlog belangrijke veranderingen ondergaan. Zo was, zoals vermeld, in 1921 de AHS opgericht en in 1924 het Bureau voor Documentatie dat gegevens moest verzamelen over actuele politieke, economische, sociale en culturele problemen; het werd later overgenomen door de Belgische Werklieden Partij (BWP) en speelde een belangrijke rol bij de voorbereiding van de actie voor het Plan van de Arbeid.⁽³⁾ De CAO, als vormingsorganisatie van de socialistische beweging die toen zwaar te lijden had onder het failliet van de Bank van de Arbeid, leidde een precair bestaan in de periode dat Magits de leiding ervan op zich nam, maar hoe dan ook, de functie stelde hem in staat al zijn aandacht te schenken aan wat hij als zijn levenstaak beschouwde, de culturele ontvoogding van de arbeiders. In 1938 werd hij monitor van de AHS, hij deed er de stage- en eindwerkbegeleiding. In die periode vormden het bestuur van de CAO en van de AHS bijna één geheel.

Magits nam in maart 1937 uiteraard deel aan het Vlaamsch Socialistisch Congres te Antwerpen, dat de culturele zelfstandigheid van Vlaanderen bevestigde. De BWP richtte vervolgens een Vlaams en een Franstalig tijdschrift op, *Leiding* en *La Revue socialiste*. De Man was de hoofdredacteur van *Leiding*, Magits de redactiesecretaris; hij schreef er regelmatig artikels voor. Het tijdschrift verdedigde het Plan van de Arbeid, noemde

zich pacifistisch en pleitte voor een neutraliteitspolitiek tegenover Duitsland. Heel wat Vlaamse socialisten verleenden hun medewerking: Lode Craeybeckx, Edgard Delvo, Hendrik Fayat, Jef Rens ...

De AHS en de CAO tijdens en na de Tweede Wereldoorlog

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog vluchtte Magits naar Frankrijk. De AHS werd nauwlettend in het oog gehouden door de bezetter, directeur Bouchery moest in 1941 aftreden, hij werd gegijzeld in Breendonk en later in Hoei. De AHS bleef op een laag pitje doorwerken, nu eerder als opleiding voor sociaal assistenten. De CAO lag helemaal stil, het materiaal en het archief werden gestolen.

Magits koos de kant van het socialistische verzet en werkte mee aan het voorbereiden en opstarten van de naoorlogse BSP. Het lag voor de hand dat Magits als leidend lid van het socialistische verzet een belangrijke positie zou innemen in de nieuwe BSP. Hij werd lid van het Bureau en was een van de zeven leden van de Erecommissie die moest oordelen over de partijleden die van collaboratie verdacht werden. Hij werd actief in de dagelijkse politiek. Eind 1945 werd hij gemeenteraadslid in Leuven; na drie jaar nam hij ontslag omdat hij teveel werk had. In 1945 werd hij provincieraadslid en voorzitter van de Provincieraad van Brabant; ook deze laatste functie vervulde hij niet lang. Misschien hebben het vertrek van Willy Kooy als directeur van de AHS en de problemen van de CAO daarin een rol gespeeld.

Na de oorlog moest Magits de CAO weer opbouwen maar de situatie was sterk

*Leo Magits (helemaal vooraan) op een driekoningenfeest in Amsterdam.
Op de 1e rij Pieter Ursi (3e v.l.) en René Declercq (4e v.l.).*

veranderd. Gekneld tussen enerzijds de zelfstandig werkende gewestelijke en plaatselijke comités voor arbeidersopvoeding en anderzijds organisaties die zich ondertussen tot nationale sectorale koepels hadden gevormd (Natuurvrienden, toneel, lichamelijke opvoeding, muziekbeoefening), moest de CAO uitkijken naar nieuwe doelstellingen. Bovendien was de centrale altijd afhankelijk geweest van alle takken van de socialistische beweging (partij, coöperatie, vakbond, mutualiteit), maar nu stonden die niet meer onder de leiding van de partij; er was alleen nog de losse structuur van de Socialistische Gemeenschappelijke Actie waar ze overleg pleegden. De CAO was een restant van de vroegere samenhang en Magits moest al die zelfstandige organisaties

overtuigen om haar te steunen. Samen met het ABVV werd de Scholendienst opgericht die na een tijd de banden met de CAO verbrak. Ook de BSP investeerde niet echt in de centrale, want het Instituut Emile Vandervelde kreeg toen het opvoedingswerk als taak. Bij de CAO kwam het accent te liggen op de concrete technische vorming van toekomstige 'bestendigen'.

Naar Magits gevoelen hield de partij zich alleen nog met politiek bezig en verwaarloosde ze cultuur, ontwikkeling en vorming. Hij had heimwee naar het socialisme als beweging. Ook de positie van de AHS stond ter discussie. Magits gaf er al lange tijd verschillende cursussen - een tiental - en werd na het vertrek van Willy Kooy in 1948 tot (vijfde) directeur aangesteld. In die periode

evolueerde de AHS van een school voor de vorming van socialistische kaders naar een school voor maatschappelijk dienstbetoon zoals dat toen heette, met meer aandacht voor de specifieke opleiding voor maatschappelijk assistent (casework), met een lessenspakket van drie jaar en een verplichte stage. Magits had nogal moeite met het feit dat vele cursisten alleen of vooral belangstelling hadden voor cursussen met een direct praktisch of persoonlijk nut zoals arbeidswetgeving, sociale zekerheid enz. Hij had er altijd naar gestreefd om de studenten een bredere vorming te geven. Hij verliet de AHS in 1965 wegens hartklachten en werd opgevolgd door Diane Van Cotten. Uiteindelijk veranderde de school haar naam in HISKWA (Hoger Instituut voor Sociaal-Kultureel Werk-Arbeidershogeschool) dat in 1994 met andere Brusselse scholen fuseerde tot de Erasmushogeschool.

Binnen de CAO was er wel ruimte voor het culturele, vooral de socialistische bibliotheken kregen heel wat aandacht en steun. Zo werd in 1954 gestart met het bibliografisch maandblad *Lektuurgids*; Magits werkte er tientallen jaren aan mee. De verkoop van bibliotheektechnisch materiaal werd voortgezet en voor de aankoop van boeken in 1961 werd de coöperatieve boekhandel Het Beste Boek opgericht met Magits als zaakvoerder tot de ontbinding ervan in 1967. Magits steunde de socialistische bibliotheken, maar indien zij konden vervangen worden door gemeentelijke openbare bibliotheken die alle garanties gaven van degelijkheid en objectiviteit, had hij daar niets op tegen. In die zin ijverde hij ook voor een nieuwe bibliotheekwet.

Van CAO naar CSC

Magits beklagde er zich meermaals over dat de nationale partijleiders weinig interesse hadden voor de CAO en de AHS. De verslagen van René Evalenko of van Max Buset en Paul Finet bleven immers zonder gevolg. De CAO en de AHS hadden voortdurend financiële problemen. Na de dood van Louis de Brouckère werd een stichting met zijn naam opgericht die tot taak had om geld voor beide instellingen in te zamelen bij de vier takken van de socialistische beweging; zij betaalden het eerste jaar, maar niet meer het tweede jaar ... Met dat bedrag kon men enkele jaren voortwerken, Magits werkte ondertussen aan een reorganisatie.

In de statuten van de CAO stond dat men moest komen tot de coördinatie van de activiteiten van de vele ontwikkelingsorganisaties en gezien de hoger beschreven naoorlogse toestanden drong zich een aanpassing op van de CAO als koepel. De eerste stappen daartoe werden in 1957 gezet met de oprichting van het Congres der Vlaamse Socialistische Cultuurwerken waarin naast de CAO, de volgende nationale federaties vertegenwoordigd waren: Rode Valken, Jongsocialisten, Natuurvrienden, muziekverenigingen, fotoclubs, filmclubs, maatschappelijke werkers, esperantisten, postzegelverzamelaars, tv-verenigingen, het Bibliotheekfonds enz. Jaarlijks werden er gedurende een week allerhande activiteiten georganiseerd, en die week werd als congres opgevat, vandaar de naam. De verdere evolutie ging in de richting van een meer permanente samenwerking.

In het kader van de toenemende culturele autonomie van Vlaanderen werd er door de CAO en de BSP meer aandacht besteed

Leo Magits (2ev.l.) voor zijn huis, 1930

aan de relatie tussen cultuur en socialisme wat resulteerde in een rapport getiteld *Een politiek voor de jeugd, de vrijetijdsbesteding en de permanente opvoeding*. Het werd in 1964 gepubliceerd en op een partijcongres in 1966 besproken. Het resultaat hiervan was het *Socialistisch Cultureel Handvest*. Dat BSP-congres benoemde ook een commissie voor de reorganisatie van de CAO, maar die kwam niet tot besluiten. Ondertussen konden de nationale organisaties voor volksopvoeding subsidies krijgen op voorwaarde dat ze de juridische vorm van een vzw aannamen. Daarom werd het Congres der Socialistische Cultuurwerken omgevormd tot een vzw en heette het voortaan de Centrale der Socialistische Cultuurwerken (CSC) (om te beklemtonen dat dit geen tijdelijke organisatie was). Er waren zestien verschillende organisaties voor cultuur en vrije tijd

bij aangesloten. Die CSC was in hoofdzaak een drukingsgroep om zowel bij de socialistische beweging als de openbare besturen meer begrip en steun te verwerven ten voordele van de arbeidersopvoeding.⁽⁴⁾ Maar dat was maar een opstap naar een definitieve reorganisatie tot de Centrale voor Socialistisch Cultuurbeleid (weer afgekort tot CSC), opgericht op het demonstratief congres van 17 november 1968. De CAO in Vlaanderen werd na 57 jaar opgeheven.

Magits heeft deze hele reorganisatie gestuurd, normaal ging hij met pensioen in 1964, maar hij bleef nog vier jaar als secretaris van de CAO werken. En dat waren zeker niet de meest aangename jaren want langs alle kanten was er concurrentie en tegenkanting: de Jongsocialisten hadden Kultuuropbouw opgericht, de Socialistische Jeugd had een eigen opvoedingscentrum,

het Vermeylefonds en de Vermeylekringen wilden geen banden met de CAO, het ABVV had een Culturele Centrale opgericht en ook de Algemene Coöperatieve Vennootschap had haar culturele organisatie. Nadien was Magits nog actief in de Vereniging voor de Studie van het werk van Hendrik De Man. In 1986 publiceerde hij zijn autobiografie *Socialistische getuigenissen*. Hij bleef ook gedichten uitgeven onder het pseudoniem Jan Helm. Hij overleed in Mechelen op 3 november 1990.

Het archief

Het archief van Magits is zeer verscheiden met stukken uit de verschillende periodes van zijn leven. Het is waarschijnlijk ooit omvangrijker geweest maar door de vele verhuizingen en de oorlog zijn er stukken verloren gegaan. Het bevat zeer interessant materiaal over het socialisme en het flamin-gantisme in Leuven voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog, onder andere ledenlijsten van de Vlaamschen Gouwbond, en over de revolutionaire stemming die toen in vele milieus heerste. Verrassend is het artikel uit 1917 van Vermeylen over een Vlaamse universiteit. Ook in de periode dat Magits op de vlucht was heeft hij veel bijgehouden over zijn vlucht zelf, over zijn pogingen om in Duitsland en Nederland contact te houden met de Vlaamse beweging en die te beïnvloeden en over de socialistische en Groot-Nederlandse verenigingen die hij in die optiek mee opgericht heeft. Dit archief moet dan ook samen met dat van zijn vriend Pieter Ursi geconsulteerd worden (archief nr. 358). De paar brieven van in 1940 gevluchte socialisten kunnen enig belang hebben. De documenten over

het socialistische verzet sluiten aan bij het archief van Nic Bal (archief nr. 56) en de verslagen van de Nationale Erecommissie van de BSP zijn waarschijnlijk uniek. Het voornaamste deel van het archief betreft uiteraard de AHS en de CAO en dan vooral de evolutie naar de oprichting van de CSC. Ten slotte is ook zijn inzet voor de bibliotheken ruim gedocumenteerd.

Amsab bewaart ook het (gedeponeerd) archief van Joséphine (Jos) Spinoy, de docente aan de AHS met wie Magits in 1943 huwde. Zij was actief in de SVV-afdeling Mechelen en schreef regelmatig in *De Stem der Vrouw*.

(1) Zie ook *Amsab-Tijdingen*, nieuwe reeks, herfst 1991(13).

(2) L. MAGITS: Zeventig jaar Centrale voor Arbeidersopvoeding. In: *Volksopvoeding*, 19 (1970)1-2, p. 42-54.

(3) L. LIEVYNS, Leo Magits. In: *NEVB*, p. 1935.

(4) *Voor Allen*, 01/03/1969, p. 3.

Pieter Ursi, ongedateerd

BRONNEN

Het archief van Pieter Ursi

Rik De Coninck, Amsab-ISG

Pieter Ursi (Leuven, 31 maart 1877-Berchem, 1 november 1937) was een bekend figuur in de socialistische beweging in Leuven voor de Eerste Wereldoorlog. Deze gewezen schoenfabrikant, een romanticus en geheelonthouder, was zeer geïnspireerd door de ideeën van Robert Owen.⁽¹⁾ Hij was vanaf 1912 voorzitter van de lokale Centrale voor Arbeidersopvoeding (CAO) en beïnvloedde een groep jongeren onder wie Frans Liebaers en Leo Magits. Hij kwam in conflict met de partijleiding en koos in 1917 voor het activisme. Hij werd voorzitter van de Alzijdige Vlaamsche Gouwbond in Leuven (de vrijzinnige en dynamische tegenhanger van de Katholieke Vlaamsche Arrondissementsbond) en lid van de Raad van Vlaanderen. Eind 1918 vluchtte hij samen met Magits naar Duitsland en Nederland. Daar werd hij lid van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij. In Amsterdam was hij medestichter van de Vlaamsch-Hollandsche Vereeniging Guido Gezelle (1926), van het Algemeen Nederlandsch Arbeidersverbond (1928) en van de Nederlandsche Unie (1929) waarvan hij ook de secretaris was. Doel van de Unie was om al wie in Nederland

en Vlaanderen meende dat hij tot één enkel volk behoorde en beloofde de geestelijke eenheid van dat volk te zullen bevorderen, te verenigen. Haar activiteiten spitsten zich vooral toe op de organisatie van een jaarlijkse Dietsche landdag. Op die landdagen werden onderwerpen van economische, sociale, geschiedkundige en artistieke aard besproken. De vereniging werd in 1938 definitief ontbonden. Eind 1935 keerde Ursi terug naar België; hij stierf twee jaar later in Berchem.⁽²⁾

Dit klein archief werd aangetroffen in het archief van zijn vriend en 'pleegzoon' Leo Magits. De stukken die duidelijk betrekking hebben op Pieter Ursi worden apart bewaard. De stukken van onduidelijke herkomst zijn beschreven in het archief van Leo Magits (archief nr. 352). Het archief van Ursi omvat dus alleen de dossiers over de landdagen van de Nederlandsche Unie, omdat Ursi ze als voorzitter organiseerde. Het is duidelijk dat het archief van Ursi slechts gedeeltelijk bewaard is, toch zitten er enkele interessante dossiers in over het Vlaams- nationalisme en over de gevluchte Vlamingen in Nederland; en dan zijn er nog die paar brieven van onder andere August Borms.

(1) Deze korte inleiding is grotendeels gebaseerd op het artikel van L. VANDEWEYER, Leo Magits. In: *NEVB*, p. 3131, en op het artikel van W. DE-PUS, P. STAES e.a. in: *De socialisten, honderd jaar socialistische beweging in het arrondissement Leuven*, 1986, p. 243 e.v. Wie zich verder wil verdiepen in de geschiedenis van de BWP in Leuven in die periode, kan de verhandeling lezen van P. STAES en M. GYSENBERGH.

(2) Een meer persoonlijk relaas in: L. MAGITS, *Socialistische getuigenissen*, 1986, p. 12 e.v.

Het archief van Polekar

Rik De Coninck, Amsab-ISC

De werkgroep Politieke economie en arbeid, kortweg Polekar, ontstond aan de Universiteit van Leuven op het einde van het academiejaar 1978-1979 en was actief tot eind 1989. Deze groep van economen en sociologen was vooral begaan met de grote socio-economische vraagstukken van die tijd, zoals de algemene arbeidsduurvermindering, het loonmatigingsdebat en de rol van de overheid. De economische crisis na 1973 gaf aanleiding tot nationaal oploaiende debatten, waarin ook een jonge groep studenten en afgestudeerden zijn stem liet horen. De studentenbeweging was immers al tien jaar geradicaliseerd en daarnaast was er ook de invloed van de opkomende nieuwe sociale bewegingen onder impuls van 'post-achtenzestigsters' en het stille afkalven van de verzuiling.⁽¹⁾

Polekar is ontstaan als uitvloeisel van een van de vele kritische werkgroepen aan de universiteit en meer bepaald van Polek-Leuven (werkgroep Politieke Economie), een studenteninitiatief aan de economie-faculteit tussen 1974 en 1978 met onder anderen Esther Deman, Guy Hendrix, Harry Knooren, Paul Zeeuwts en Frank Vandenbroucke. Ze zouden later een rol

spelen in Polekar en zorgen voor een zekere continuïteit. De hierboven vermelde economen van Polek besloten hun krachten te bundelen met een aantal arbeidssociologen 'die het in de academische ivoren toren wat te benauwd kregen'. Sommige leden van Polek waren ondertussen assistent geworden aan de universiteit want de aanwervingspolitiek van het wetenschappelijk personeel was ondertussen zodanig veranderd dat men geen kerkganger of overtuigd christendemocraat meer behoefde te zijn om aan de K.U.Leuven te werken. Er was dus een groep van linkse intellectuelen aanwezig, vooral in het Centrum voor Economische Studiën (met Frank Moulaert en Frank Vandenbroucke die zich afzetten van de liberale econoom Paul De Grauwe) en het Sociologisch Instituut (met Chris Degheldere en de professoren Albert Martens en Jan Bundervoet die banden hadden met het Hoger Instituut van de Arbeid (HIVA)). In de eerste plaats wilde Polekar de versnipperde resultaten van allerlei sociaaleconomisch onderzoek zoveel mogelijk samenbrengen; van daaruit is de groep doelgericht gaan werken rond actuele thema's. Polekar wilde een brug slaan tussen het besloten wetenschappelijke wereldje en de arbeidersbeweging. De werkgroep bestond uit een stuurgroep (de meest actieve leden) bijgestaan door een secretariaat en uit leden die in werkgroepjes en maandelijks plenums bij elkaar kwamen. Daarnaast werden ook studiedagen, debatavonden en vormingsactiviteiten georganiseerd.⁽²⁾

De invloed van deze denktank was groot omdat de economische politiek een steeds belangrijker onderwerp werd naargelang de

crisis dieper werd. Polekar leverde wetenschappelijke argumenten om de loonmatiging en de besparingen tegen te gaan, ging in discussie met de liberale economen en publiceerde standpunten vanaf eind 1979. Geleidelijk ging hij over tot een eigen crisisanalyse en het formuleren van een eigen alternatief voor het deflatiebeleid. De favoriete spreekbuis voor zijn standpunten was het maandblad *De Nieuwe Maand*. Moulaert zat in de hoofdredactie en verzorgde de contacten. In het begin waren de artikels nog defensief, vanuit het idee de vakbonden te voorzien van degelijke argumenten tegen de deflatiepolitiek, later werden ze offensiever en meer beleidsgericht, met een resem alternatieve voorstellen. De crisisanalyse van Polekar was nu eens eerder neokeynesiaans (economische groei is nodig), dan weer leunde ze aan bij de herverdelingsgedachte. De orthodoxe economen werd verweten dat ze teveel belang hechtten aan de loonkosten terwijl Polekar meer de nadruk legde op de technologische concurrentie en de structurele zwakte van de Belgische economie; het werkgelegenheidsprobleem kon onmogelijk opgelost worden zolang het economisch beleid geen ander ontwikkelingsmodel hanteerde dan dat van de jaren 1960.

Deze standpunten kenden een vrij ruime verspreiding en hebben een grote invloed gehad op het vernieuwde programma van de SP, het SP-alternatief. Enkele leden van Polekar waren namelijk gaan werken op de studiedienst van de SP, het SEVI. Met de uiterst linkse groeperingen zoals de RAL had Polekar ondertussen maar weinig uitstaans meer en gaandeweg verminderde ook de aandacht voor de concrete Belgische

politiek. Men verdiepte zich in de regulatietheorie van Robert Boyer, spitste zich toe op de rol van de staat en het probleem van de groei en leverde kritiek op het leefpatroon dat staat en markt opdringen. Ook politieke democratie, zinvol werk, de individuele zoektocht naar een maatschappelijke identiteit en de grenzen van de groei werden onder de loep genomen. Opvallend is dat toen enkele leden, zoals Staf Hellemans, zich engageerden in de pas opgerichte groene partij Agalev. Het systeem van de verschillende themagerichte werkgroepjes verwaterde tijdens deze periode. De stuurgroep en de plenums werkten wel nog, maar de terugval van de spontaneïteit en dynamiek kon slechts gedeeltelijk opvangen worden door een (goed draaiend) secretariaat bemand met BTK-ers en gewetensbezwaarden. Waren de ideologische tegenstellingen en de persoonlijke voorkeuren intussen sterker geworden?

In 1986 werd een laatste poging ondernomen om Polekar te herdynamiseren en het groepsproces weer op gang te brengen met het project *Arbeid in beweging*, rond de thema's informele economie, basisinkomen en flexibilisering. Het uitgangspunt van het project was dat de structurele crisis niet anders kon opgelost worden dan door een nieuwe regeling die de sociaal-institutionele context zou wijzigen. Het nastreven van economische groei was niet haalbaar en niet gewenst en zou bovendien de werkloosheid niet oplossen. Om een dreigende dualisering van de maatschappij tegen te gaan werd binnen Polekar vooral gedacht aan een drastische arbeidsduurverkortung, aan de herverdeling van de betaalde en

niet-betaalde arbeid, en aan het betalen van maatschappelijk nuttige activiteiten. Het colloquium van 1988 dat hiervan een synthese moest maken, trok nog vele geïnteresseerden aan maar was tegelijk de zwanenzang van Polekar. Een voor een haakten de oude voorttrekkers af tot er nog maar een kleine kern overbleef. Het was het einde van wat ooit de leidende denktank van de Vlaamse linkerzijde werd genoemd.

Het archief van Polekar werd eind 2005 door Frank Moulaert aan Amsab-ISG overgedragen, dankzij de goede zorgen van Natan Hertogen die het materiaal eerst gebruikt had voor zijn licentiaatsverhandeling over Polekar. Moulaert speelde een centrale rol in Polekar: hij zat in de stuurgroep en verzorgde de contacten met *De Nieuwe Maand*. Het is waarschijnlijk dat het archief van de verschillende werkgroepen nog verspreid zit bij de leden van de werkgroepen. Maar de 5 dozen materiaal en de 24 beschrijvingen zijn in alle geval al een uitstekende bron voor de studie van deze bijzonder invloedrijke werkgroep.

(1) Deze inleiding is grotendeels gebaseerd op de licentiaatsverhandeling van N. HERTOGEN, *Polekar (Werkgroep politieke economie en arbeid). Ideeënvijver voor links Vlaanderen 1978-1989. Een socio-politiek parcours naar centerstage*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2005, 258 p.

(2) Amsab-ISG, Archief Polekar, *Wat is Polekar?* Voorstellingstekst, 1985, nr. 375, 14.

Het inventariseren van mondelinge historische bronnen in Amsab-ISG

Bart De Nil, Amsab-ISG

Over mondelinge geschiedenis is er de laatste jaren al heel wat geschreven en gezegd. Zij het dan vooral over de productie en het valoriseren van mondelinge historische bronnen voor allerlei erfgoedprojecten. Over de uiteindelijke bewaring en ontsluiting van deze bronnen is minder geweten. Uit het eindverslag van het onderzoeksproject *Van horen zeggen: mondelinge, historische bronnen bewaren en ontsluiten* uit 2004 blijkt dat het hiermee niet zo goed is gesteld. In dit verslag, dat werd opgesteld op basis van een bevraging binnen de sector en een onderzoek van enkele zogenaamde 'best cases', kwam Roel Vande Winkel tot de vaststelling dat: "*De bewaring/ontsluiting van in het verleden geproduceerde/verworven bronnencollecties doorgaans problematisch is. De toegang tot vele interviews wordt inhoudelijk belemmerd (vb. door een gebrek aan catalogisering/ontsluiting of het ontbreken van randdocumenten) evenals de materiële toegankelijkheid (vb. door de fysieke degeneratie van geluids- en beeld dragers). Vaak zijn onvoldoende tijd, middelen en expertise voorhanden om deze problemen het hoofd te bieden.*" Redenen genoeg om bij de beleidsaanbevelingen te pleiten voor de oprichting van

een expertisecentrum voor mondelinge geschiedenis en voor de ontwikkeling van een gestandaardiseerde catalogiemodule. Maar toch wijst Vande Winkel erop dat elk van de geconsulteerde instellingen op haar terrein een voorbeeldfunctie vervult. Over Amsab-ISG schrijft hij: "*Het Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis ontwikkelde een gesofisticeerd programma om mondelinge, historische bronnen te ontsluiten.*" Een vleienende opmerking, alhoewel ik hieraan eerlijkheidshalve moet toevoegen dat we nog maar aan het begin staan van het procesmatig ontsluiten van mondelinge bronnen; want zoals het archiveren van een papieren archief veel meer is dan het vullen van archiefdozen, vergt de ontsluiting van historische mondelinge bronnen het nodige vakmanschap en technische infrastructuur.

Het gesofisticeerd programma waarnaar hij verwijst is de Accesdatabank waarin momenteel 309 interviews staan beschreven. Het merendeel is afkomstig van de vakgroep Nieuwste Tijden van de Universiteit Gent die zich binnen de academische wereld de pionier in het gebruik van de mondelinge geschiedenis voor historisch onderzoek mag noemen. Geregeld zet deze vakgroep grote interviewprojecten op in het kader van studentenoefeningen en hij werkt nauw samen met de erfgoedsector om de mondelinge geschiedenis te populariseren. Een voorbeeld hiervan is de uitgave, samen met het Vlaams Centrum voor Volkscultuur, van de dvd *Van Horen Zeggen: Mondelinge Geschiedenis in de praktijk*. De interviews die pasten in de collectie of werden gemaakt in samenwerking met Amsab-ISG werden door de vakgroep aan

de instelling geschonken.

Hieronder volgt een beschrijving van de verschillende collecties in de databank opgenomen; voor de databankstructuur diende de webcatalogus van de National Sound Archive van de British Library als voorbeeld. Na de beschrijving kregen de paradocumenten (transcriptie van het interview, uitgeschreven onderzoeksproject, identificatiefiches van de respondenten enz.), geschoond en opgeborgen in zuurvrije dozen, een plaats in het departement Archief, de dragers (audiocassettes) werden overgebracht naar het departement Beeld & Geluid. Deze databank is een bescheiden startpunt, met de beschrijving van de interviews werd een eerste stap gezet in het proces van bewaring en ontsluiting van mondelinge historische bronnen. In een volgende fase moeten de analoge dragers (audiocassettes) omgezet worden naar een digitaal formaat. We willen hierbij echter niet over één nacht ijs gaan. Het heeft immers geen zin om een lijst van digitale audiobestanden te presenteren als men die niet kan koppelen aan een geavanceerde beschrijvingsmodule die met een zoekmodule via het internet raadpleegbaar is. Voor de realisatie van een dergelijk informaticaplatform zijn sectoroverschrijdende samenwerkingsverbanden nodig. Daartoe sloegen, gecoördineerd door de vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent, de tien erfgoedcellen, de vier archiefinstellingen (Amsab-ISG, ADVN, KADOC, Stadsarchief Antwerpen), het VRT-Geluidsarchief Radio, Volkskunde-Vlaanderen en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur de handen in elkaar. Met als resultaat dat in het najaar kan worden ge-

start met een haalbaarheidsstudie van een innovatieve applicatie voor de ontsluiting van mondelinge bronnen in Vlaanderen: project *Van Horen Zeggen* fase III. Dit moet een rapport opleveren waarin “*de mogelijkheid wordt nagegaan om in Vlaanderen een applicatie of systeem te ontwikkelen dat inspeelt op (een aantal van) de diverse behoeften op het vlak van productie, ontsluiting, opslag, bewaring en valorisering van (digitale) mondelinge bronnen.*” Met andere woorden, er wordt een voorzet gegeven om een informaticasysteem te ontwikkelen om mondelinge historische bronnen te archiveren en beschikbaar te stellen voor het publiek. Hopelijk pikt het beleid volgend jaar deze voorzet op zodat binnen afzienbare tijd onze collectie mondelinge historische bronnen online raadpleegbaar is.

Interviewproject *Arbeiders-studenten*

In de eerste helft van de jaren 1980 deed toenmalig RUG-hoogleraar Herman Balthazar samen met zijn studenten op basis van mondelinge bronnen onderzoek naar de arbeiders- en studentenbeweging voor en na 1968. De interviews werden in het academiejaar 1981-1982 afgenomen door de studenten van de tweede licentie, van de 68 zijn er 31 teruggevonden; enkel de basisfiches met integrale transcriptie zonder de opnames.

Interviewproject *Rood of geen brood*

Deze interviews werden afgenomen in het kader van het project *Rood of geen brood*, een practicum in het vak methodologie van de Nieuwste Tijden partim mondelinge geschiedenis in de tweede kandidatuur geschiedenis, academiejaar 1998-1999

(docent: prof. dr. Bruno De Wever). De studenten interviewden leden en werknemers van de Gentse socialistische verbruikcoöperatie over hun belevenissen binnen de socialistische zuil.

Interviewproject *Over de bloemetjes en de bijtjes*

Een practicum in het vak methodologie van de Nieuwste Tijden partim mondelinge geschiedenis in de tweede kandidatuur geschiedenis, academiejaren 1996-1997 en 1997-1998 (docent: prof. dr. Bruno De Wever).

Aan de hand van een aantal vragen werd nagegaan hoe de geïnterviewde seksueel voorgelicht werd (wanneer, waar, hoe, door wie enz.). Ook werd gevraagd naar zijn mening over anticonceptie en voorbehoedsmiddelen. De geïnterviewden kwamen allemaal min of meer uit een socialistisch milieu.

De interviews werden verwerkt in een bijdrage in de publicatie *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*, nummer 16 in de reeks Bijdragen Museum van Vlaamse Sociale Strijd uitgegeven door AMSAB in 1999 in opdracht van de provincie Oost-Vlaanderen.

Interviewproject *Staking van 1981 op de Boelwerf*

De interviews werden afgenomen in het kader van de eindverhandeling van Ann Vanden Wyngaerd *De staking van 1981 op de Boelwerf: het roer uit handen?: een micro-onderzoek van een collectieve actie vanuit de veldtheorie van P. Bourdieu* (UGent, 1994). We hebben enkel de opnames van de interviews afgenomen door Vanden Wyngaerd (nrs.

14, 16 t.e.m. 24). Van de andere interviews, afgenomen door collega-studenten (van Vanden Wyngaerd) hebben we enkel de paradocumenten. Er staat een embargo op het gebruik van de interviews door derden, gespecificeerd in het depotcontract.

Het archief van Michiel Vandenbussche

Bart De Nil, Amsab-ISG

Op 5 april 2006 overleed op 61-jarige leeftijd na een slepende ziekte de Brusselse politicus Michiel Vandenbussche. Een man die zowel binnen en buiten zijn partij bekend stond als een rechtvaardig, uitermate sociaal geëngageerd en beminnelijk man.

Michiel Vandenbussche werd geboren in Roeselare op 9 januari 1945. Hij studeerde politieke en sociale wetenschappen aan de Leuvense Universiteit. Tijdens zijn studies engageerde hij zich in de studentenbeweging. Vandenbussche ging in 1970 als sociaal-cultureel werker in Brussel wonen. Hij geraakte er betrokken bij het Vlaamse sociaal-culturele leven en zette zich onder meer actief in voor de congressen van de Brusselse Vlamingen. Zijn eerste stappen in de politiek zette hij als kabinetsadviseur en later als kabinetschef bij staatssecretaris Lydia De Pauw-Deveen. Vandenbussche

was vooral politiek actief in Etterbeek waar hij in 1982 als Vlaamse socialist werd verkozen tot gemeenteraadslid op de Lijst van de Burgemeester. Vanaf 1989 was hij schepen in Etterbeek. In Etterbeek zette Vandenbussche zich in voor het Vlaamse culturele leven en hij richtte er de Louis Paul Boon Kring op. Binnen de Socialistische Partij was Vandenbussche een pleitbezorger voor de rechten van de Brusselse Vlamingen en ageerde hij fel tegen de discriminatie van allochtonen. Hij was onder meer ook een tijdlang voorzitter van CSC-vormingswerk. Vandenbussche was sinds 1989 ook lid van het Brussels en Vlaams Parlement en van de raad Vlaamse Gemeenschapscommissie, een functie waaruit hij in 1999 vrijwillig ontslag nam om plaats te ruimen voor Anne Van Asbroeck. Ter gelegenheid hiervan verscheen er een *Liber Amicorum* met onder meer bijdragen van Geert Van Istendael, Johan Verminnen, Els Witte, Benno Barnard.

Het archief van Vandenbussche werd geïnventariseerd en geeft een goed beeld van het engagement van een pluralistische Etterbekenaar die een belangrijke rol heeft gespeeld in de strijd tegen de discriminatie van minderheden in Brussel. Het archief dat hoofdzakelijk bestaat uit dossiers, nota's en briefwisseling beslaat 49 nummers, opgeborgen in 3 dozen. Het is toegankelijk mits toelating van de dienstdoende archivaris.

Kabinetsarchieven van Marc Galle

Bart Hellinck, Amsab-ISG

In 1987 gaf Marc Galle ongeveer twee kubieke meter archiefmateriaal betreffende zijn periode als minister in de federale regering en de Vlaamse executieve (1979-1985) in bewaring aan Amsab-ISG. Onlangs is dat bestand aangepakt met een inventaris tot gevolg.

Marc Galle is op 11 september 1930 geboren in Denderleeuw. Na zijn studie Germaanse filologie aan de Rijksuniversiteit Gent gaf hij les in diverse (hoge)scholen, doceerde hij aan de universiteit van Brussel en verzorgde hij de radorubriek *Taalhuken* bij de openbare omroep. Afkomstig uit een socialistisch milieu trad hij in 1955 toe tot de BSP, waar hij zich profileerde als strijdbaar flamingant. Op de lijst van de Rode Leeuwen voor de parlementsverkiezingen van 31 maart 1968 fungeerde hij als lijstduwer voor de Kamer. De daaruit voortvloeiende Vlaamse BSP-federatie van Brussel hield vast aan het nationaal programma van de BSP, aangevuld met de visie op het statuut van Brussel zoals door Galle verdedigd op het eerste congres van de Vlaamse BSP-federaties in Klemsterke (oktober 1967). In 1977 slaagde Galle erin een politiek mandaat te verwerven, als volksvertegenwoordiger

voor Aalst. Hij werd meteen secretaris van de Cultuurraad van de Nederlandse Cultuurgemeenschap. Op 3 april 1979 trad hij vervolgens toe tot de regering-Martens I, als minister van Vlaamse Zaken. Die tituluur veranderde echter snel in minister van het Vlaamse Gewest. Hij was bevoegd voor de vaste afvalstoffen, de natuurbescherming (inclusief het natuurbewoud en het gewestelijk beleid inzake leefmilieu), de gewestelijke economische expansie met betrekking tot het openbaar industrieel initiatief en de gewestelijke planning, het waterbeleid (inclusief de waterzuivering en de rioeringen), de vis- en vogelvangst en jacht en bossen, de organisatie van de ondergeschikte besturen (de voogdij, de intercommunales, het gemeentefonds), de gesubsidieerde werken, en de gewestelijke aspecten van het vervoerbeleid en van de buitenlandse handel. In de regering-Martens II (23 januari-9 april 1980) behield hij deze portefeuille, waarbij hij ten volle van zijn bevoegdheden gebruik maakte. De snelle opeenvolging van regeringen in die periode leverde Galle in de regering-Martens III (18 mei-7 oktober 1980) een nieuwe tituluur op: minister van de Vlaamse Gemeenschap. Aan zijn bevoegdheden veranderde er echter weinig. Die lijn werd doorgetrokken in de regeringen-Martens IV (22 oktober 1980-31 maart 1981) en -Eyskens (6 april-29 september 1981). Ten gevolge van de staatshervorming van 1980 (bijzondere wet van 8 augustus 1980) bleef het systeem van deelregeringen, in voege sinds 3 april 1979, in gebruik tot de eerstvolgende verkiezingen van Kamer en Senaat. Daarbij volgde Gaston Geens vanaf 22 oktober 1980 Rika De Backer-Van Ocken op als voorzitter van de Vlaamse deelregering.

Marc Galle als minister van de Vlaamse Gemeenschap, 1981

Met de parlementsverkiezingen van 12 oktober 1981 werden de kaarten herschud. Op het niveau van de gewesten en gemeenschappen werden voortaan executieven gevormd buiten de nationale regering, maar wel nog proportioneel samengesteld uit vertegenwoordigers van de verschillende partijen. Op die manier trad Galle op 22 december 1981 toe tot de eerste Vlaamse executieve van Geens, en dit als gemeenschapsminister van Ondergeschikte Besturen en Gesubsidieerde Werken, hetgeen later werd gewijzigd in gemeenschapsminister van Binnenlandse Aangelegenheden. Ook al werden de beslissingen van de executieven volgens de wet collegiaal genomen, de facto vormden de christendemocraten en de liberalen zoals in de nationale regering de meerderheid. Vanaf 1985 hoefde het proportionaliteitsbeginsel niet meer te worden toegepast bij de samenstelling van de executieven. Vier jaar nadat ze al uit de nationale regering waren verdwenen, verlo-

ren de Vlaamse socialisten ook hun plaats in de Vlaamse regering. Galle bleef wel zetelen als volksvertegenwoordiger en lid van de Vlaamse Raad, en vertrok in 1989 naar het Europees Parlement.

Het archief

Het archiefmateriaal dat aan Amsab-ISG is overgedragen, omvat vooral een reeks (verzamel)dossiers van de vergaderingen van de Vlaamse executieve - aanvankelijk als deelregering binnen het federale geheel, vanaf eind 1981 als autonome instantie - en analoog materiaal betreffende enkele ministeriële comités. De reeks van de executieve is redelijk volledig. Als er soms dossiers ontbreken, hebben die dikwijls betrekking op specifieke casussen van bedrijven (aanvraag tot expansiesteun, bedrijven in moeilijkheden, ingediende onderzoeksprogramma's). Deze reeks(en) dossiers bevat(ten) doorgaans per datum en per agendapunt een dossier(tje) bestaande

uit de officiële documenten - voornamelijk de 'nota aan de Vlaamse executieve', al dan niet met bijlagen - en één of meerdere nota's van de eigen kabinetsmedewerkers met een korte samenvatting van het dossier, een aanduiding van de eventuele knelpunten en een advies. In de praktijk zijn dikwijls ook nota's aangetroffen van kabinetsmedewerkers van socialistische collega-ministers (vooral Willy Calewaert en Roger De Wulf) en van de Culturele Cel.⁽¹⁾

Met betrekking tot de inhoudelijke werking van het kabinet werd weinig materiaal overgedragen: in hoofdzaak een heel onvolledige reeks dossiers inzake de bouw van waterzuiveringsstations en -collectoren. Deze dossiers werden enkel behouden indien er sprake was van een reële betrokkenheid van het kabinet.

Uiteindelijk omvat het archiefbestand 353 inventarisnummers, verspreid over 118 archiefdozen. De archivalia kunnen enkel worden geconsulteerd in het geval van een gemotiveerde aanvraag en mits toestemming van de bewaargever, na advies van Amsab-ISG. Stukken betreffende de vertrouwelijkheid van de politieke besluitvorming, de facto dus het overgrote deel van dit archief, blijven evenwel gesloten.

(1) Zie hiervoor B. HELLINCK, *Over evenwichten en waakhonden ... De archieven van adjunct-kabinetschef Bert Hermans (1968-1974) en van de Culturele Cel bij de SP-kabinetten (1978-1981)*. In: Brood & Rozen, (2004)1, p. 64-65.

BIBLIOGRAFIE

- GAUS, H. (ed.), *Politiek biografisch lexicon. Belgische ministers en staatssecretarissen 1960-1980*, Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 1989, p. 463-469.

- GOOSSENS, M., *Ontstaan en groei van het Vlaams Parlement 1970-1995*, Brussel/Kapellen: Vlaams Parlement/Uitgeverij Pelckmans, 1995, 475 p.

't Apekot. Het archief van Vuile Mong en De Vieze Gasten

Sofie Vrielynck, Amsab-ISG

't Apekot van Vuile Mong en De Vieze Gasten werd onverwachts een hit. Mong Rosseel, alias Vuile Mong, een begrip tot ver buiten Gent, stond aan de wieg van theatergroep De Vieze Gasten. Ze zijn geëvolueerd van een agitpropgroep naar een groep met een sociaal-artistische werking in de Gentse wijk Brugse Poort; een theatergezelschap dat een eigenzinnige en eigentijdse koers volgt met muziek als vaste pijler in de voorstellingen.

15 oktober 1971 was het startsein voor het gezelschap onder de naam The Bubble Knubbel Corporation of Sound Wave ende Woepi Inc. Vuile Mong en De Vieze Gasten Audio-Visueel Cirkus. Ter gelegenheid van de eerste verjaardag van het buurthuis Kontakt in de Sleepstraat staken Mong Rosseel, Fabien Audooren en Jan van Daele een show van politiek theater en satire in elkaar. Een jaar later was het buurthuis opgedoekt, maar het Cirkus brak door bij het grote publiek op de Gentse Feesten. Na de feesten, in augustus, trok het samen met Walter De Buck rond en presenteerde een originele mengeling van humor en politiek. Vooral tussen 1972 en 1975, mede door het

Vuile Mong in de beginjaren

tijdsgebeuren, trok het Cirkus van de ene manifestatie naar de andere. Ze speelden 85 voorstellingen in 1973, het jaar erop waren het er 127, waaronder een openluchttoernooi door Oost- en West-Vlaanderen en hun eerste single 't Apekot werd onverwachts een hit. In 1975 brachten ze ook een Franstalig programma in Wallonië en verscheen hun eerste elpee, *Vuile Mong en zijn Vieze Gasten*. In het kader van het eerste theaterdecreet werden ze erkend als vormingstheater en in 1976 ontvingen ze voor het eerst subsidies. Aldus werden Mong Rosseel, Magda Demeester en Fabien Audooren de eerste deeltijdse medewerkers. De Vieze Gasten maakten laagdrempelig theater waarin ze maatschappelijke en sociale wantoestanden niet uit de weg gingen.

Met enige vertraging vierde de groep zijn vijfjarige verjaardag met de première van *Ademar, het Vlaamse Wonderkind*, de eerste volledig nieuwe show. Stefan Van den Brecht en Wim Meuwissen werken voor het eerst mee. Vanaf 1977 bracht de groep elk jaar een volledig nieuw repertoire. Op zoek naar een neutrale plaats kwamen ze Raphaëlle van het eenmancircus STAR tegen, en besloten ook in een circustent op te treden. De komende jaren speelden ze jaarlijks twee producties, één voor volwassenen en één voor kinderen, rond een tijdsgebonden thema (de crisis, de automatisering en haar gevolgen, discriminatie, ...). In de jaren 1980 nam het gezelschap deel aan marsen tegen de werkloosheid en aan grote vredesdemonstraties. Arlette Veys

werd aangezocht als regisseuse, net voor het derde lustrum nam ze tijdelijk afscheid van de groep.

Vanaf 1987 volgde het gezelschap een andere koers, *Schemerstad* van Suzanne Van Lohuizen was het eerste stuk geschreven door een beroepsauteur, later volgden onder meer de auteurs Pjeroo Robjee en Luk Wyns. Het resultaat was zowel voor de groep als voor het publiek en de pers boeiend en verfrissend. Eind jaren 1980, door dalende subsidies, wisselde de groep grote shows af met kleinere producties. Per productie trokken De Vieze Gasten extra medewerkers aan, het opzetten en afbreken van de tent werd te zwaar voor de vaste kern. In het najaar van 1990 beslisten ze de tent te verkopen. Hiermee werd de twaalfjarige periode van rondtrekken definitief afgesloten en de tent vervuild voor theaterzalen.

In het kader van het nieuwe theaterdecreet (1993) werd de groep erkend en gesubsidieerd voor vier speelseizoenen. Een negatief advies van de theatercommissie gooide in 1999 roet in het eten; de groep verloor zijn subsidies. De redding kwam met het reglement op sociaal-artistieke projecten en een eigen ruimte in hun biotoop, de Brugse Poort. De vroegere concertzaal De Democrazy in de Reinaertstraat in Gent kreeg een nieuwe bestemming: Bij De Vieze Gasten. Dit jaar vierden ze hun zevende lustrum, daarmee zijn ze een van de weinige collectieven binnen de alternatieve beweging die na 35 jaar nog overeind blijft.

Het archief (1977-1993) werd in 2001 door Fabien Audoooren geschonken aan Amsab-ISG. Het bevat programmabrochures en manuscripten van de talrijke producties van

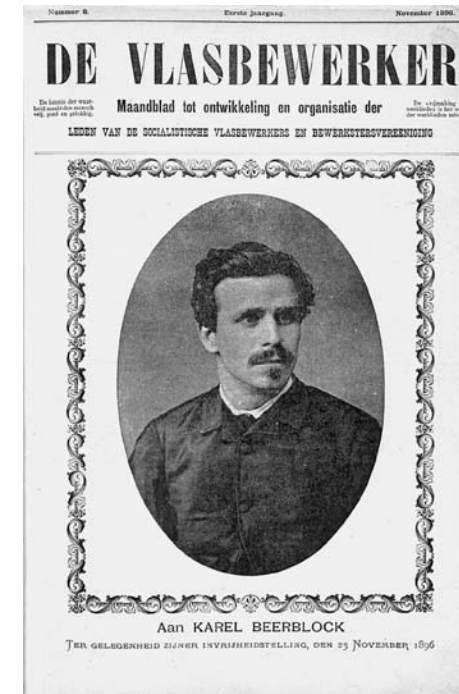
De Vieze Gasten, daarnaast beleidsplannen, dossiers tot het bekomen van subsidies en briefwisseling betreffende uitvoeringsrechten bij Sabam. Ook enkele documentaire bestanden, zoals manuscripten van onopgevoerde producties en stripverhalen maken deel uit van het archief. Foto's, geluidsbanden, singles en elpees werden overgedragen naar het departement Beeld & Geluid, het bibliotheekmateriaal naar het departement Bibliotheek. De stortingslijst beslaat 90 nummers opgeborgen in 6 dozen (0,7 lopende meter) en het archief is toegankelijk voor het publiek.

B
R
O
O
D
&
R
O
Z
E
N

De manuscripten en een brievenboek van Karel Jules Beerblock (1854-1918)

Sofie Vrielynck, Amsab-ISG

Karel Jules Beerblock werd geboren in Gent op 15 juni 1854. Hij werkte reeds op zijn negende als arbeider in de vlasspinnerij La Gantoise en schapte het er tot meestergast. In 1878 huwde hij met Mathilde Vanderhaeghen, ze kregen een zoon, Gust. Karel werd in 1884 lid van de Vlasbewerdersvereniging en zetelde in het bestuur ervan. In datzelfde jaar stelde hij zich kandidaat voor de gemeenteraadsverkiezingen. In 1886

Voorpagina van *De Vlasbewerker*, met een portret van Karel Beerblock, november 1896

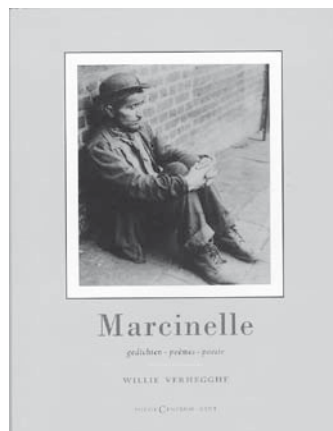
werd hij bediende in de Vooruit, meer bepaald chef van het kledingmagazijn. Enkele jaren later ging hij op een korte coöperatieve missie naar Menen, maar deze eindigde in mineur. Hij keerde terug naar Gent voor de algemene staking van 1893 en werd veroordeeld tot vijf maanden gevangenisstraf wegens de bezetting van de Gantoise. Eind 1895 werd hij weer veroordeeld tot een gevangenisstraf die hij het jaar erop één maand effectief uitzat. Rond de jaarwisseling 1896-1897 werd Beerblock partijsecretaris van de Gentse BWP.

Gedurende zijn politieke loopbaan besteedde hij veel aandacht aan de emancipatie van de vrouw. In 1907 nam hij ontslag als

partijsecretaris en vertrok hij naar Lokeren om er een van zijn sociale gedachten in de praktijk te brengen, namelijk de opbouw van een fabriek voor konijnenvellenbewerking. In het bestuur van de fabriek zetelde Beerblock samen met vijf vakbondsliden. De bedoeling was, in geval van succes, de fabriek over te dragen aan de vakbond. Maar stakingen beslisten er anders over, vier jaar na de oprichting liet hij de fabriek over aan de meestergast Ad. Verbeke en schreef hij een studie over de 'vellennijverheid', waarin hij kritiek uitte op de vakbond en de socialistische coöperatie. Na het verschijnen van deze studie in 1912 kwam het tot een breuk met de socialisten en werd Beerblock lid van de liberale partij. Hij stierf enkele dagen na het einde van de Eerste Wereldoorlog op 24 november 1918 te Saint-Egonat.

Dit archief bevat twee manuscripten en een brievenboek. Het brievenboek werd gerestaureerd en wordt in speciale condities bewaard. Ter consultatie werden de brieven overgetypt. Er zijn ook kopieën bewaard van het dossier betreffende de oprichting van een haarsnijderij of een werkhuis voor vellenbereiding.

Een ingebonden exemplaar van *De Vlasbewerker* (1896-1904) werd overgedragen naar het departement Bibliotheek. Het archief is raadpleegbaar mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

Willie Verhegghe, Marcinelle

Het drama van Marcinelle maakte een diepe indruk op de toen negenjarige Willie Verhegghe. 50 jaar later brengt hij in de drietalige bundel *Marcinelle* een lyrische hommage aan de slachtoffers. In negentien gedichten (gevolgd door vertalingen in het Frans en het Italiaans) geeft de dichter het relaas weer van deze gebeurtenis. Over het begin van de dag, de mijnwerkers die naar het werk (*“de tergende terrils”, “de ondergrondse nacht”*) trekken, de liften (*“ijzeren kooien”*) die hen naar beneden brengen. Over het negenjarig dichtertje ook (*“rust en spel van augustus”*), de Leuvense stoof die vader ’s winters aansteekt. En dan de ramp, de wurgrook, de hel, de dood. Koning Bouwdewijn die op bezoek komt, de redders, de vele Italianen (*“uit Abruzzendorpen van ruwe hoge kalk”*), de laatste overlevende.

En nu, *“met de dag wordt alles stiller.”*

*“We kennen hun namen niet meer,
we gaan voorbij aan been en stof”*

Ter gelegenheid van de tragische vijftigste verjaardag geeft het Gentse PoëzieCentrum een volledig herziene druk uit van de bundel *Marcinelle* die voor het eerst verscheen in 1995.

Willie Verhegghe (°1947) studeerde journalistiek aan het Pershuis te Brussel en was tot 2003 verbonden aan het departement WVC, afdeling Muziek, Letteren en Podiumkunsten. De sociaal geëngageerde Verhegghe publiceerde een vijftientigtal dichtbundels, waarvan drie over en ten bate van mentaal gehandicapten en twee met antioorlogspoëzie. Bij zijn debuut begin jaren 1970 schreef L.P. Boon dat *“Verhegghe met zijn poëzie wellicht niet de literaire hoogte zal bereiken waar Gezelle, Van de Woestijne en Van Ostaïen zich hebben neergezet”*, maar, aldus Boon, *“wat is ten slotte een literaire hoogte: dat iemand langs de poëzie om de trom van de opstand roffelt, lijkt mij belangrijker”*. Paul de Wispelaere typeerde Verhegghe ooit als *“de geëngageerde dichter, de moralist met een warm hart voor het drama van het menselijk leed”* en prof. A.M. Musschoot schreef dat hij een dichter is *“die zijn talent graag ten dienste stelt van een humanitaire boodschap”*. Begin 2004 werd Willie Verhegghe aangesteld als stadsdichter van Ninove. Verhegghe geniet in ons taalgebied vooral bekendheid met zijn wielergedichten. Vorig jaar verscheen bij het PoëzieCentrum de bloemlezing *Ook wij waren winnaars, 150 sportgedichten uit Nederland en Vlaanderen* die hij samenstelde met Pascal Delheye.

Willie Verhegghe, Marcinelle, Gent: PoëzieCentrum vzw,
Nederlands, Frans, Italiaans, ill., paperback, 20 x 15 cm.

Prijs: 15 euro

Bestellen:

PoëzieCentrum vzw, Vrijdagmarkt 36, 9000 Gent

Tel.: 09/225 22 25 / Fax: 09/225 90 54 / e-mail: info@poeziecentrum.be

www.poeziecentrum.be

Marie-Louise De Roeck, Julie Urbain, Paul Lootens, Tutti Cadaveri. Le procès de la catastrophe du Bois du Cazier à Marcinelle

Paul Lootens, federaal secretaris Algemene Centrale

8 augustus 1956–2006. 50 jaar na Marcinelle zijn de herdenkingsplechtigheden voorbij. Emoties alom, droefheid, tranen, verwondering, maar ook vragen, verbittering en zelfs revolutie. Een zwarte bladzijde van onze geschiedenis, 262 werknemers gesneuveld op het slagveld van 'la bataille du charbon' of de steenkolenslag.

"Tutti cadaveri, allen dood!" Die kreet in de nacht van 22 op 23 augustus 1956, geslaakt door een Italiaanse en een Vlaamse redder in de Bois du Cazier, slaat in als een bom. Na 14 dagen moedige reddingsoperaties is alle hoop verloren. Neen, er zijn geen overlevenden meer. De grootste mijnramp ooit in België en West-Europa is een feit.

Dit boek concentreert zich op het proces dat onderzocht welke de oorzaken waren van en wie aansprakelijk was voor dit tragische 'arbeidsongeval'. Geïllustreerd met foto's van de slachtoffers en aangevuld met documenten uit die periode, willen de auteurs aantonen dat de mijnwerkers opgeofferd zijn aan de productie en dat tijdens het proces een hulde aan de slachtoffers zelf nooit aan bod kwam. Voor het eerst wordt het hele juridische dossier uitgepluisd, maar ook de historische context komt aan bod. Uit de debatten in

de rechtszaal en persartikelen daarover wordt duidelijk dat het proces in eerste aanleg (in Charleroi) en in beroep (in Brussel) versmacht in technische details, waardoor de grond van het probleem niet meer ter sprake komt. Na een eerste vrijspraak wordt alleen de ingenieur van de ondergrond veroordeeld tot zes maanden.

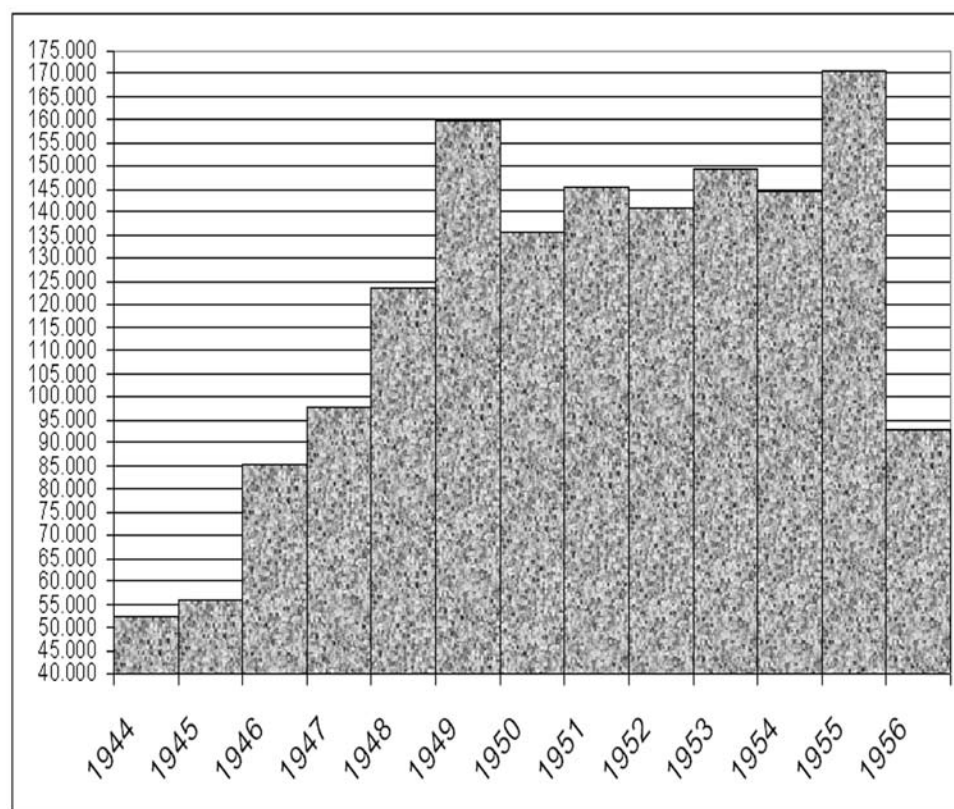
De auteurs: een onderwijzeres, een academica en een syndicalist

Om tot dit boek te komen verenigden een lerares en ACV-déleguée uit Charleroi, Marie-Louise De Roeck, een licentiate geschiedenis van de ULB uit Brussel, Julie Urbain, en ikzelf, nationaal verantwoordelijke voor de mijnwerkers van het ABVV, hun krachten. Elkeen deed zijn eigen onderzoekswerk, schreef zijn stuk, besprak het in de groep.

Marie-Louise De Roeck kreeg toegang tot de archieven van François Collinet, een van de communistische advocaten van het collectief Notre Solidarité dat de weduwen en weeskinderen verdedigde tijdens het proces. Zij had al verschillende initiatieven opgezet rond de Bois du Cazier in middelbare scholen. Zij was de eerste die het idee had om het proces uit te pluizen. Lessen trekken uit het verleden, dat motiveerde haar. Het idee om de geschiedenis van dit proces te schrijven werd voorgelegd aan Anne Morelli, historica en professor aan de ULB. Die stelde het als onderwerp voor een licentiaatsverhandeling voor aan Julie Urbain, studente aan de ULB. Als coauteur heb ook ik een aantal interessante banden met de Bois du Cazier. Ik werd geboren in Vlaanderen (Oostende) maar wel op de dag van nationale rouw voor de ramp in Marcinelle. Op mijn twintigste ging ik in Charleroi wonen en werkte ik in de steenkoolontginning uit de terrils voor een bedrijf in Marcinelle. Ik werd er ABVV-délegué, later vakbondssecretaris in Charleroi en ben nu federaal secretaris bij de Algemene Centrale van het ABVV en onder meer verantwoordelijke voor de mijnwerkers.

Structuur van het boek

Na een voorwoord van mezelf en een algemene inleiding, belicht Julie Urbain in verschillende hoofdstukken de Belgische en internationale context, met de Steenkolenslag en de immigratie (vooral vanuit Italië) en geeft ze een overzicht van de geschiedenis van de steenkoolmijn Bois du Cazier, tot aan de dag van de ramp. Marie-Louise De Roeck geeft het woord aan de arbeiders om de ramp zelf weer te geven: ze citeert uit hun verklaringen zoals die in de verschillende pv's te lezen zijn. Vervolgens belicht Urbain de verschillende enquêtes op administratief, juridisch en politiek vlak. Daarna gaat ze dieper in op de verschillende actoren tijdens het proces en de tactieken en strategieën die door elk van de partijen gevolgd worden: de beschuldigten en hun advocaten, het Mijnwezen aangesteld door de Belgische Staat, de mijningenieurs, het mijnpatronaat, de openbare

Evolutie van de productie in Bois du Cazier

aanklager met zijn juridische experts, de advocaten van families en slachtoffers, de vakbonden enz. Daarna beschrijft De Roeck, als juridisch precedent, de mijnramp van Le Many en maakt op die basis een vergelijking met de besluiten in eerste aanleg in Charleroi. In het proces van Le Many doen de rechters uitspraken over zelfs de lichtste fouten tegen het mijnreglement. Zij gaan tot op het bot en sparen de verantwoordelijken dan ook niet. In het proces van Marcinelle gebeurt juist het tegenovergestelde: de juridische experts duiden vijf fouten aan, maar de debatten zijn complex en de rechters hakken geen knopen door. Op die manier worden zowel de beheerders van de Bois du Cazier als de Belgische Staat (verantwoordelijk voor de veiligheidscontrole) buiten elke vervolging gesteld, maar worden ook alle beschuldigten vrijgesproken (in eerste aanleg). In het nawoord trek ik parallellen met enkele recente industriële ongevallen, zoals bij AZF-Toulouse in 2001, Cockerill-Sambre in Seraing in 2002 en Diamant Board in Ghislenghien in 2004.

Van Lierde, Di Biase, Lodolo, ... hun aanklacht werd genegeerd

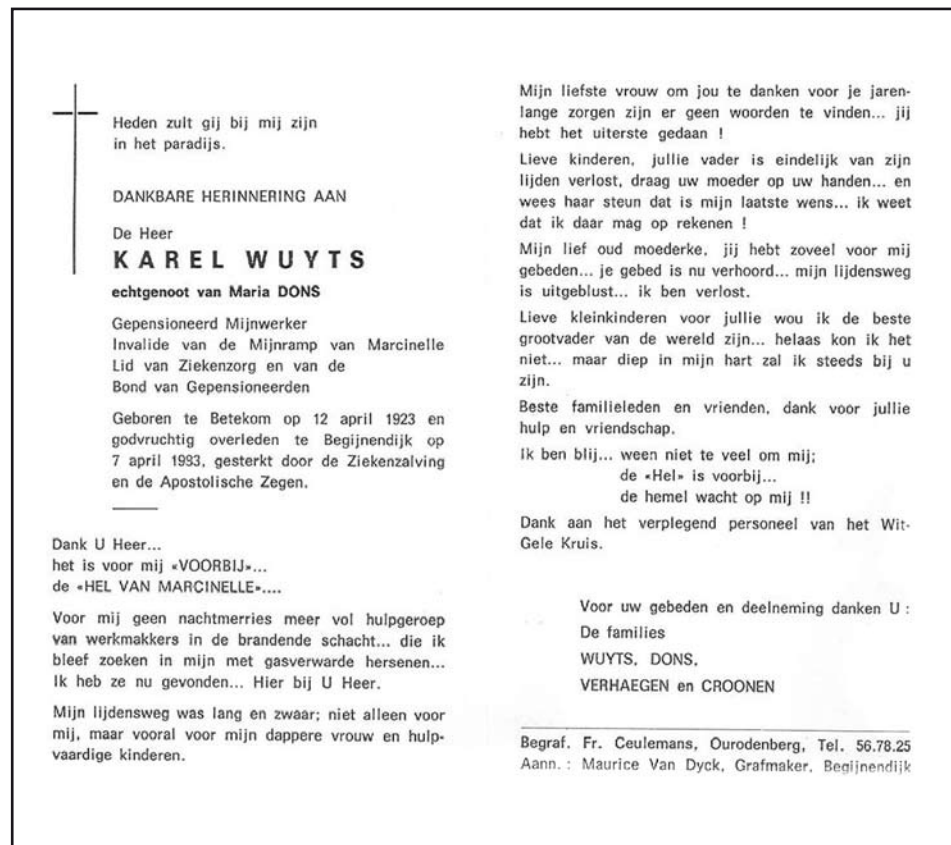
Jaren en maanden voor de ramp klaagden arbeiders en syndicalisten de gevaarlijke werkomstandigheden aan. Niemand luisterde. In 1952 vond de eerste Belgische gewetensbezwaarde, Jean Van Lierde, werk in de Bois du Cazier. Hij schreef een brochure waarvan de titel al boekdelen spreekt: *Six mois dans l'enfer d'une mine belge*. De derde editie kreeg als ondertitel *Le Bois du Cazier à Marcinelle avant la catastrophe du 8 août 1956* en werd uitgegeven door de Jeunes Gardes Socialistes. Datzelfde jaar maakte Giuseppe Di Biase een identiek ongeval mee als dat vier jaar later. Hij zegt daarover dat het precies vuurwerk was, maar dan zonder een brand. Het voorval werd zelfs niet gerapporteerd want de productie werd er niet voor stilgelegd. Zijn getuigenis werd op het proces niet weerhouden want hij was de broer van een van de slachtoffers. Nog slechter af was Gastone Lodolo. Deze Italiaanse gastarbeider kwam in 1952 naar België als mijnwerker met een contract van vijf jaar, en kreeg een tijdelijke verblijfsvergunning (type B). Hij ging in Marcinelle wonen. Als syndicalist sloot hij aan bij het communistische Syndicat Unique des Mineurs. In oktober 1954 klaagde hij in het Maison du Peuple in Dampremy de onveiligheid in de Belgische mijnen aan met als voorbeeld die van Marcinelle. De staatsveiligheid rapporteerde, hij werd aangehouden, opgesloten in de gevangenis, veroordeeld als staatsgevaarlijk element en uiteindelijk het land uitgezet. In een bijlage van het boek vertelt hij zelf zijn verhaal, zoals het verscheen in de Italiaanse krant *l'Unità* op 28 augustus 1956.

Bois du Cazier: even onveilig als de andere mijnen

Dat de productie boven alles stond werd duidelijk met de mijnramp. Een smalle schacht, gegraven om 100 tot 200 ton steenkool per dag te delven, leverde 800 ton op. In 1955 (één jaar voor de ramp) werden alle productierecords gebroken. Het was een oude mijn, met houten schachten, onbeschermde elektrische kabels van 3000 volt die naast een olieleiding lagen, elektrische zekeringen die niet in orde waren, schutdeuren in hout, er was niets voorzien om branden te blussen, er waren geen gasmaskers, enz. Het kon allemaal. In de Bois du Cazier was een derde van de mijnschacht open. Daar gingen de investeringen naartoe, niet naar de praktische naleving van het mijnreglement en de veiligheid.

De ramp kon vermeden worden

Tijdens de enquêtes in verband met de ramp werd iedereen ondervraagd, dit geeft levendige getuigenissen. Zowel die van de arbeiders, de ingenieurs als de redders komen in het boek aan bod om de ramp uit te leggen. Tijdens het proces waren de debatten tegenstrijdig. Wie werd van wat beschuldigd? Hoe bouwde de verdediging haar strategie op? Hoe

Doodsprentje van Karel Wuyts, een van de overlevenden die tot het einde van zijn leven getraumatiseerd bleef door de ramp

werden de aanklachten geformuleerd? En dan waren er de advocaten die de slachtoffers en hun familie verdedigden. Die rol werd opgenomen door een collectief van juristen, hoofdzakelijk bestaande uit communistische militanten. Zij werden bijgetreden door advocaten van de mijnwerkerscentrale van het ABVV en door die van Italiaanse organisaties zoals de socialistisch-communistische INCA of de katholieke ACLI. Zij baseerden zich vooral op de conclusies van de juridische experts, aangeduid door de onderzoeksrechter. Het waren onafhankelijke experts, die de ondervragingen bijwoonden en een belangrijke bijdrage leverden tot het proces. Zij gaven duidelijk aan dat de catastrofe vermeden kon worden, dat er geen sprake kon zijn van noodlot of toeval.

Klassenjustitie!

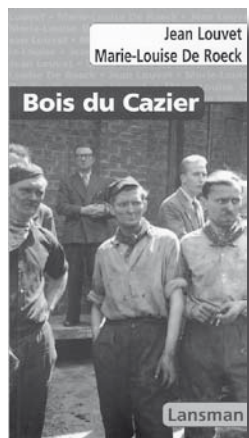
Onder deze titel schreef de toenmalige mijnwerkerssecretaris van het ABVV, Robert Balesse, een artikel in *De Mijnwerker* (1961)², over de uitspraak in beroep van het proces van de Bois du Cazier. Het boek *Tutti Cadaveri* geeft verschillende aanwijzingen die deze uitspraak kunnen ondersteunen. De verschillende enquêtes werden van in het begin door het Mijnwezen georiënteerd, want eigenlijk waren zij rechter en partij. Waarom? Om niet veroordeeld te worden en om te vermijden dat de Belgische Staat miljoenen vergoedingen zou moeten uitbetalen zoals het geval was geweest bij de mijn Le Many in het Luikse. Bij deze catastrofe in 1953 vielen 26 doden, tijdens het proces kwam de waarheid aan het licht en het Mijnwezen en het mijnpatronaat werden streng veroordeeld. De uitspraak in beroep in Luik viel in juli 1956, amper één maand voor de ramp van Marcinelle. Desondanks schonk de regering haar volle vertrouwen aan het Mijnwezen. Dit korps sloot de rangen en bouwde een eigen verdedigingsstrategie uit. Temeer daar de mijningenieurs als staatsambtenaren maar ook als enquêteurs betrokken waren bij de omstandigheden vóór de ramp en bij de reddingswerken. Theoretisch moesten zij dus hun eigen daden onderzoeken, wat had kunnen leiden tot hun inbeschuldigingstelling en veroordeling.

Het boek laat niemand onverschillig, de discussies over de verantwoordelijken voor de grootste Belgische mijnramp ooit laaien - 50 jaar nadien - nog altijd hoog op.

Marie-Louise De Roeck, Julie Urbain, Paul Lootens, Tutti Cadaveri.
Le procès de la catastrophe du Bois du Cazier à Marcinelle, Bruxelles:
Éditions Aden, collection EPO, en partenariat avec l'IHOES, 2006, 251 p., 16 x 20 cm, ill.,

Prijs: 22,00 euro (portkosten: 2,50 euro (België)/ 4,50 euro (buitenland))

Bestellen:
Éditions Aden, 407 avenue Van Volxem, B-1190 Bruxelles
Tel.: 02/534 46 61 / Fax: 02/534 46 62 / e-mail: editionsaden@skynet.be

Jean Louvet & Marie-Louise De Roeck, Bois du Cazier

Marie-Louise De Roeck, lerares

Bois du Cazier is een toneelstuk geschreven ter gelegenheid van de 50e verjaardag van de mijnramp te Marcinelle. De tekst is gebaseerd op historische documenten zoals de processen-verbaal van de Onderzoekscommissie van het ministerie van Economische Zaken, de brochure van Jean Van Lierde ⁽¹⁾, de minuten van het proces van de weduwen tegen de mijnmaatschappij. De meeste dialogen komen rechtstreeks uit deze historische documenten, enkel de verbindingsteksten zijn eigentijds.

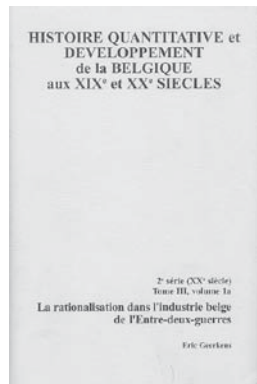
De eerste scène beschrijft een vakbondsvergadering waarin de mijnwerkers hun klachten verwoorden. Dat deden ze inderdaad, maar niet tijdens een vakbondsvergadering; dat was in de sociale context van die tijd ondenkbaar. De mijnwerkers waren hoofdzakelijk buitenlandse arbeiders die als rechtelozen werden behandeld. Ze logeerden in barakken die aan de krijgsgevangenen waren toegewezen tijdens de oorlog en als hun productiviteit niet hoog genoeg was, werd hun salaris zonder pardon ingekort. De syndicale vergadering behandelt onder meer het probleem dat er geen délégué in de mijn was die instond voor de veiligheid. Dat had voor gevolg dat er niemand kon ingrijpen op de werkvloer. De eerste scène eindigt met de verkiezing van een veiligheidsdélégué. De tweede scène brengt de erbarmelijke toestand van de medische zorg bij ongevallen. In de mijn was er altijd een veearts beschikbaar voor de paarden, de mijnwerkers moesten voor verzorging naar een verafgelegen dispensarium gaan (op drie kwartier loopafstand van de mijn). De behandeling die ze daar kregen, wordt beschreven in dit zeer kort toneelfragment. In de derde scène

volgt de mijnramp. Degenen die konden ontsnappen vertellen hun dramatisch verhaal, alsook de redders waarbij de figuur van redder Angelo Galvan op de voorgrond treedt. In de vierde scène wordt het proces in grote lijnen nagespeeld zoals het zich historisch heeft voorgedaan. De mijnwerkers leggen getuigenis af van het systematisch negeren van het mijnreglement. Getuigen opgeroepen door het patronaat doen flagrante uitspraken: bijvoorbeeld een universiteitsprofessor die ook ingenieur is en beweert dat men niet wist dat olie ontvlambaar was; of dat een enkele relais (in plaats van drie volgens het reglement) op een hoogspanningskabel niet noodzakelijk verband hield met de ramp. De rechtbank oordeelde dat ingenieurs lichte fouten mochten maken zonder dat die juridisch bestraft werden. Wat onder het tapijt werd geveegd tart elke verbeelding.

Het toneelstuk werd opgevoerd door een collectief van leraars en leerlingen, vakbondsverantwoordelijken en kunstenaars. De leraars kwamen uit tien scholen van verschillende netten. Dit leraarscollectief is ontstaan tijdens de onderwijsstakingen van 1990 en 1996. Zij zochten toen reeds een nauwere samenwerking met de vakbonden. Gedurende het schooljaar 2005-2006 werkten de leraars het toneelstuk uit als een pedagogisch project. Het bestond uit bezoeken aan de mijnsite in Marcinelle, uit gesprekken met advocaten die de weduwen verdedigden, met mijnwerkers, met de vakbondsverantwoordelijken die het project steunden, uit onderzoek in de bibliotheek van de socialistische vakbond CENFORSOC, onderzoek op internet enz. Heel wat activiteiten vloeiden eruit voort: veel repeteren, voor de enen in het kader van de les toneelopleiding, voor de anderen op vrije woensdagnamiddagen; het ontwerpen van een affiche, van een website, van de kledij; zorg voor het onthaal enz. Dankzij de steun van de Algemene Centrale (FGTB) kon het toneelstuk op de mijnsite zelf opgevoerd worden op 11, 12 en 13 mei 2006. Het collectief werd ook gesteund door het theateratelier van La Louvière van Jean Louvet en door het cultureel centrum La Posterie van Courcelles.

(1) J. VAN LIERDE, *Six mois dans l'enfer d'une mine belge. Le Bois du Cazier à Marcinelle avant la catastrophe du 8 août 1956*, Bruxelles: Jeunes Gardes Socialistes, 1956.

J. Louvet & M.-L. De Roeck, *Bois du Cazier*, Carnières/Morlanwelz: Lansman, 2006, 38 p., 11,5 x 21 cm.

Eric Geerkens, La rationalisation dans l'industrie belge de l'Entre-deux-guerres

Conny Devolder, stafmedewerker Onderwijssteuning Plantijnhogeschool Antwerpen

Twee jaar na zijn promotie (Universiteit Luik, 2002) publiceerde Eric Geerkens zijn doctoraatsverhandeling (promotor: prof. Michel Laffut). Ze werd onderscheiden met de Léon Leclère-prijs van de Koninklijke Academie. Copromotor Aimée Moutet - een autoriteit op het gebied van de rationalisatie van de Franse nijverheid - schreef het voorwoord.

In het begin van de twintigste eeuw, nog voor de Eerste Wereldoorlog, ontstonden er in de VS nieuwe productiesystemen: het taylorisme en het fordisme. De transfer van deze Amerikaanse organisatiemethodes naar Europa - tijdens het interbellum - werd bestudeerd door de reeds genoemde Moutet, door E. Bloemen (Nederland), K. Whitston (Groot-Brittannië), D. Bigazzi (Italië), M. Nolan (Duitsland) e.a.. De rationalisatie van de Belgische industrie bleef echter een blinde vlek in de historiografie. Die is nu ingekleurd door Geerkens, met zijn studie over de periode die de Tweede Industrialisatie tot de Tweede Wereldoorlog omspannt. De klemtoon ligt evenwel op de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw. De studie behandelt drie bedrijfstakken in het bijzonder - de metaalnijverheid, de mijnbouw en de textiel- en kledingsector - maar beperkt er zich geenszins toe.

Geerkens focust op het ondernemingsniveau. Hij slaagt erin om een synthese te maken tussen economische en socio-politieke geschiedenis. De arbeidsorganisatie en het personeelsbeheer vormen de centrale thema's. Eerstgenoemd aspect is een uitgesproken

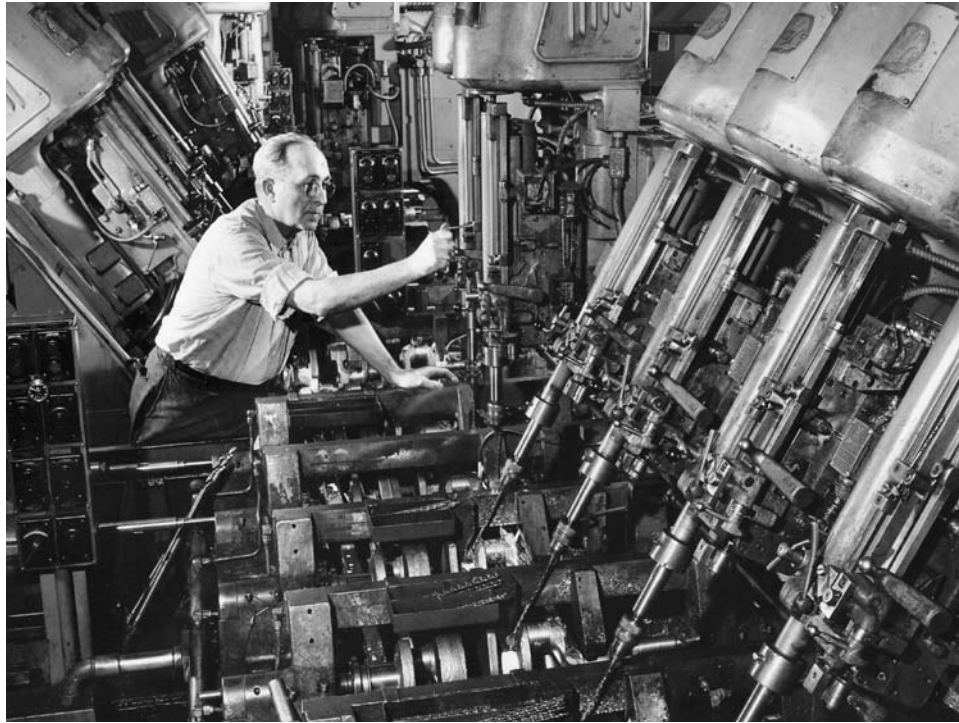
technische materie, waarop verder in deze recensie nog teruggekomen wordt. Het tweede thema focust op de menselijke factor in de onderneming: 'la gestion du facteur humain' (of nog, in eigentijdse terminologie: 'Human Resources Management'. Dit aspect omvat de selectie en opleiding van arbeidskrachten (cf. de psycho-technici van de Ecole d'Ergologie/ Institut des Hautes Etudes de Belgique, 1923), de rol van de meestergasten en illustreert eveneens hoe de patronale sociale werken de arbeidersbeweging beconcurrerden.

Geerkens wil beide aspecten - technische organisatie van de arbeid en personeelsbeheer - linken. Om onnodige herhalingen te vermijden kiest hij voor een chronologisch verhaal, opgedeeld in blokken volgens het conjunctuurverloop. Naast die twee hoofdpolen wordt ook uitgebreid aandacht besteed aan de effecten van de rationalisatiemaatregelen op de beroepsbezigheden van de arbeiders (cf. de dekwalficatie van de arbeid en de vervrouwelijking van sommige taken) evenals aan de reacties van de werknemers (geen grote weerstand, wel verzet tegen een verhoging van de werkdruk zonder financiële compensatie en tegen de aantasting van de waardigheid van de arbeider).

De auteur hanteert een contextueel model. Hij refereert aan de ervaringen die de onderneming in het verleden opdeed, aan vroeger gemaakte keuzes, aan de bedrijfscultuur. Hij bestudeert de houding van de diverse sociale groepen: patronaat en werkgeversorganisaties, ingenieurs, arbeiders en hun syndicale vertegenwoordiging. De rationalisatie op een hoger niveau (deconcentratie en normalisatie) werd door de ondernemers beschouwd als bedrijfsinterne keuken waarmee de patronale beroepsorganisaties geen uitstaans hadden. De bijzonderheid van het Belgische vakbondswezen, getypeerd door een machtsontplooiing (ingezet na de Eerste Wereldoorlog) en tegelijkertijd door een 'reformistische' opstelling (productivisme), resulteerde in een eis tot syndicale controle op de rationalisatie. Ook andere contextelementen zoals de grote mate van financiële concentratie en de rol van de Staat (zie onder meer de controle die de overheid op de (spoorweg)industrie uitoefent via bestellingen), maken dat er zich een rationalisatiepad aftekent dat specifiek is voor België.

Onder andere aspecten is de Belgische rationalisatie dan weer goed vergelijkbaar met het traject van de buurlanden: chronologie, methodes, aanvaarding van massaproductiemethodes maar een patronale loonpolitiek die geen massaconsumptie toestaat, oprichting van een organisme als promotor van de rationalisatiebeweging (Comité National Belge de l'Organisation Scientifique, 1927). Bijgevolg ondersteunt de studie van Geerkens de hypothese van een Europees model van rationalisatie (zie ook de invloeden van de Duitse aanpak en het belang van persoonlijke contacten tussen Belgen en Fransen voor de rationalisatie hier te lande) eerder dan van een klakkeloze imitatie van het Amerikaanse model.

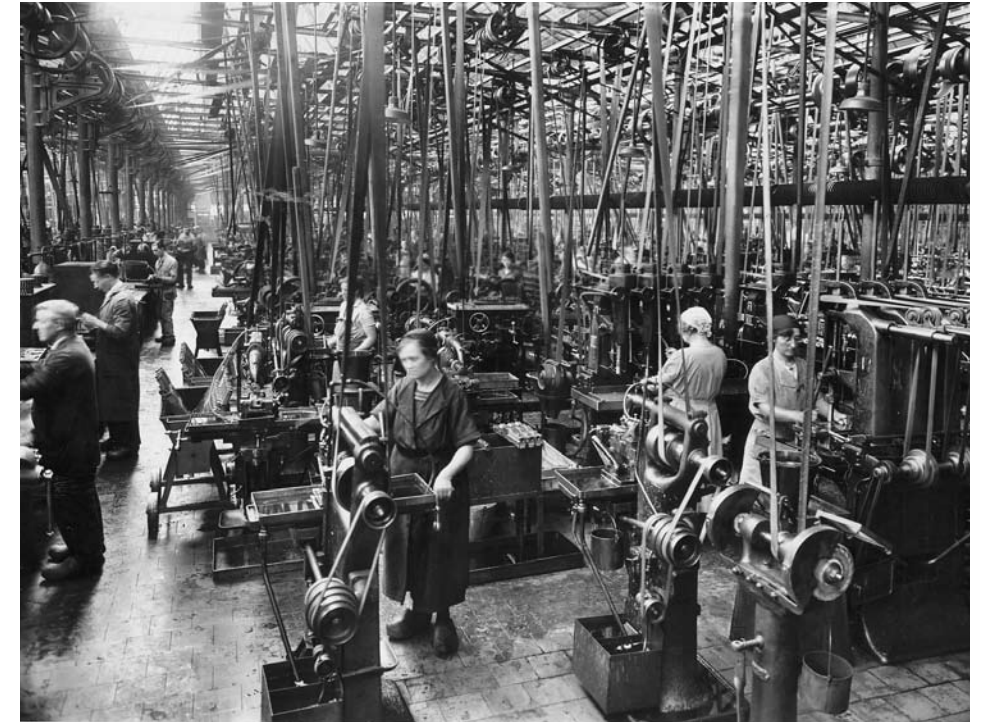
Geerkens beschrijft zowel het proces van uitbreiding als de limieten van de rationalisatie. België had tijdens de Eerste Wereldoorlog geen ervaring opgedaan met massaproductie. Die achterstand werd tijdens het interbellum niet volledig ingehaald. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was de Belgische nijverheid slechts gedeeltelijk getayloriseerd.

Arbeider in de Fordfabriek, Detroit

Geïnspireerd door de Amerikaanse historicus D. Nelson, definieert Geerkens de taylorisatie door volgende sequens. Studie - hoofdzakelijk chronometrerende - van de manuele arbeid door een gespecialiseerde structuur, het planningdepartement. Vervolgens bepaalt dit departement het werk (arbeidsvoorbereiding) door het opleggen van uitvoeringstijden en arbeidsmethoden. Het loonsysteem - differentieel stukloon - beloont het naleven van de voorschriften en fungeert als selectiesysteem: arbeiders die de arbeidsorganisatie niet respecteren worden geëlimineerd. Vlotte doorstroming of continuïteit in het productieproces verwijst naar kettingarbeid, al dan niet gesymboliseerd door een transportband.

Geerkens stelt vast dat de eerste tayloristische experimenten van halverwege de jaren twintig dateren, wanneer de meeste grote bedrijven uit de machinebouw en de constructie van elektrisch materieel, evenals de herstellwerkplaatsen van de spoorwegen, nieuwe organisatie methodes doorvoeren. Ook een aantal middelgrote machinebouwondernemingen worden in zekere mate getayloriseerd. In de metaalbouw en het mijnwezen loopt het niet zo'n vaart. In de textiel is gedurende de jaren twintig helemaal geen sprake van tayloristische organisatie methodes. De crisis van de jaren dertig bevordert de verspreiding

FN Herstal, 1938

van een aspect van het taylorisme dat het mogelijk maakte de kostprijzen te doen zakken zonder zijn toevlucht te moeten nemen tot dure investeringen: de herziening van productienormen door tijdmeting. De tijdmeting breidt zich uit tot sectoren waar deze techniek tot dan toe nauwelijks toegepast werd (mijnbouw, textiel en chemie). Dikwijls wordt ze ingevoerd via het Bedaux-systeem.

Het zijn de Amerikaanse automontagebedrijven die zich begin de jaren twintig in de haven van Antwerpen vestigen, die het bandwerk introduceren. Vanaf 1927 doet het kettingwerk zijn intrede in inheemse fabrieken die motorrijwielen, auto's en klein elektrisch materieel produceren en ook in de NMBS, in de schoennijverheid en de voedingsindustrie. Tijdens de crisis wint de band terrein bij de fabricage van consumptiegoederen: confectie, elektrische huishoudapparatuur, voeding (meer bepaald de verpakking). Onder impuls van de NMBS maakt de productie van rollend materieel kennis met het bandwerk. In de tweede helft van de jaren dertig neemt de kettingarbeid gestaag uitbreiding.

De uitbreiding van de rendementsloonsystemen in de jaren twintig bereidt de taylorisatie van de werkplaats voor, in die zin dat ze tijdmeting stimuleert. Geerkens beschrijft

de verdeeldheid binnen de vakbeweging, zelfs binnen eenzelfde vakcentrale. Van 1919 tot 1921 (cf. wet op de achturedag) wordt binnen de socialistische Metaalcentrale een principieel debat gevoerd over stuklonen. Sommigen zijn eerder voor; mits reglementering wel te verstaan. De Luikse federatie profileert zich als een uitgesproken tegenstander en determineert, door haar gewicht binnen de centrale, het uiteindelijke standpunt van het Congres. Deze verwerping kan door de mislukking van de staking in het siderurgiebedrijf Ougrée-Marihaye evenwel niet afgedwongen worden. Door de feitelijke aanvaarding van een rendementsloonsysteem verwordt de arbeiderscontrole dikwijls tot een controle op de tarifiering.

Geerkens kwalificeert de syndicaten als reformistisch. Deze term is misschien wat ongelukkig gekozen, want een projectie van hedendaagse toestanden op het verleden. Globaal gezien was de vakbondsweerstand tegenover organisatorische veranderingen eerder zwak; principieel toonde de vakbeweging zich een overtuigd voorstander van de toepassing van 'wetenschappelijke' inzichten om zo vooruitgang te genereren. De vakbeweging stond de introductie van het taylorisme geenszins in de weg. De twee grootste Belgische vakbonden (de liberale vakbond valt buiten het bestek van de studie) stemden in met rationalisatie die naar ze hoopten, de werknemers ten goede zou komen onder de vorm van reële loonsverhogingen, vermindering van de arbeidslast en arbeidsduur. Na juni 1936 eiste de vakbeweging niet dat er afstand zou genomen worden van de productiemethodes die tijdens de crisis een gevoelige productiviteitsverhoging hadden bewerkstelligd. De syndicaten aanvaardden zelfs het Bedaux-systeem dat door hun achterban werd afgewezen. Wel wilde de vakbeweging een zekere arbeiderscontrole uitoefenen op de toepassingsmodaliteiten van het taylorisme. Zo vroegen de fabrieksdelegaties van de machinebouwonderneming Cockerill om betrokken te worden bij de introductie en toepassing van nieuwe organisatiemethoden. De samenwerking tussen personeelsafgevaardigden en ondernemingsdirectie resulteerde er in gemeenschappelijke studiereizen naar Nederland en Denemarken. De Vervierse wolnijverheid daarentegen is een schoolvoorbeeld van een autoritair doorgevoerde rationalisatie.

De doctoraatsverhandeling getuigt van wetenschappelijke grondigheid en intellectuele eerlijkheid. Typisch voor het werk zijn de inductieve methode, de ongelooflijk sterke empirische fundamenteën. Vanuit heuristisch oogpunt is de studie compleet. Geerkens bezocht elk denkbaar archiefdepot: rijks- en stadsarchieven, archieven van ministeries, archieven van zuilgebonden organisaties, archieven van vakbonden en werkgeversorganisaties, archieven van mijnsites en productieondernemingen, evenals archieven in het buitenland (onder meer het Centre d'Archives du Monde du Travail in Roubaix en het Nationaal Archief in Den Haag). Geen enkel fonds ontsnapte aan een minutieuze verwerking. Geerkens spoorde nog in leven zijnde actoren op (mondelinge getuigenissen). Zijn verhandeling is erg genuanceerd geschreven, staat wel bol van de citaten; het boek leest ietwat comfortabeler (toch nog ruim 1300 pagina's). De auteur nam een berg

literatuur door, tot en met de in de kelders van het Justitiepaleis opgeslagen eindwerken van sociaal assistenten. Deze bron moet echter met de nodige kritische zin benaderd worden. De informatieve waarde van deze werkjes kan dan wel erg groot zijn, veelal zijn ze ook normatief geladen. De student(e) brengt verslag uit van een observatie die mogelijk geconditioneerd wordt door zijn/haar sociale herkomst (dikwijls meisjes uit de burgerij). Geerkens las ook eindwerken van industrieel ingenieurs, een rekruteringspool voor arbeidsanalisten. Deze thesen zijn dikwijls gebaseerd op bedrijfsstages. Kortom, de studie van Geerkens is uit meer dan een oogpunt een huzarenstuk.

Eric Geerkens, *La rationalisation dans l'industrie belge de l'Entre-deux-guerres, Histoire quantitative et développement de la Belgique au XIX e et XXe siècles, 2e série (XXe siècle), Tome III, 2 volumes, 1329 p.*

Een stuk oude politieke cultuur achteraf bekeken. Memoires van Wim Geldolf

Sylvain Libert, gewezen secretaris SEVI en
gewezen redactiesecretaris Socialistische Standpunten

Een gesprek met Wim Geldolf is zo'n beetje als onder een dubbele waterval staan. Zijn herinneringen 'golven' ononderbroken naar buiten en gelijktijdig beginnen in je eigen hoofd de herinneringen aan je militantentijd zich naar voor te dringen. De vier jaren verschil in leeftijd zijn nog maar een rimpel in de tijd geworden.

Aanleiding tot dit gesprek was de aankondiging die ik ergens las dat Wim zijn memoires op papier had gezet en dat deze binnen afzienbare tijd gepubliceerd zouden worden. Als je mekaar jarenlang haast wekelijks even tegen 't lijf hebt gelopen in de kantoren van de BSP-SP, begroet hebt op tientallen congressen en Algemene Raden en op de tweemaandelijks redactievergaderingen van *Socialistische Standpunten*, dan ben je uiteraard nieuwsgierig om te weten wat zo'n man na al die jaren te vertellen heeft. Bijgevolg contacteerde ik hem en kreeg per omgaande de voorlopige drukproef van de inhoudstafel van zijn boek. Wat me nog nieuwsgieriger maakte. Wat denkt zo'n 'oude' mandataris van mijn generatie over de huidige partijpolitieke situatie? Is er verbittering of onbegrip? Is het schrijven van - uiteraard - biografische memoires een afrekening met het verleden en de kameraden van destijds of is het een poging tot herbeleven van een actief militantenleven? Een afspraak in Antwerpen zou me wellicht wijzer maken. Daar vernam ik van Wim dat zijn boek - een kanjer van ruim 700 pagina's - in september zou verschijnen onder auspiciën van de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Camille Huysmans. Wim heeft in die stichting altijd een zeer actieve rol gespeeld.

Memoires schrijven vereist een uitgebreid archief en bergen documentatie. Wim heeft dat bewaren en archiveren blijkbaar van zijn vader meegekregen. Die was vrijwilliger in de Eerste Wereldoorlog, werkte nadien voor de Post, ging over naar het Zeewezen en hield zich daar bezig met het archief van het Loodswezen. Voor zijn jarenlang opzoekingswerk ging Wim vooral te rade in zijn eigen volumineus archief. Hoe de gegevens verwerkt worden, vergeleken en geïnterpreteerd, is vanzelfsprekend altijd subjectief en eigen aan het schrijven van biografische memoires. Na zijn actieve mandatenperiode begon hij hieraan in 1988 en is dus niet over één nacht ijs gegaan. De enige rechtstreekse contacten die hij nu nog heeft met zijn 'vroeger leven' zijn het lidmaatschap van sp-a, van ACOD en van Pro Lege, de vereniging van oud-parlementariërs van Kamer en Senaat.

Reeds als student aan de ULB bleek hij rad van tong, want het allereerste interuniversitair welsprekendheidstornooi werd door hem en twee Brusselse kompanen in de Gentse Aula gewonnen met een onderwerp volgens de traditionele rederijkerij: *Int sottie* (Leo Geusens), *int amoureuse* (Frans Depauw), *int vroede* (Wim Geldolf). Een ander facet van hem: toen enkele jaren na de Tweede Wereldoorlog in een bioscoop op enkele meter afstand van de Antwerpse cinema Rex, waar zowat 600 doden gevallen waren onder de moordende V 1-raketten, een film ter verheerlijking van raketbouwer Werner von Braun zou vertoond worden, kwam Wim in actie en met enkele honderden medestanders verkregen ze - niet zonder slag of stoot - verbod van die filmvertoning.

Misschien - zo dacht ik - is het onrechtstreeks via zijn moeder dat Wim in de politiek is terechtgekomen. Zij was een Dequeecker en haar broer Maurice was een militant socialist en later zeer lang burgemeester van het rode Deurne en senator. Of zat het in de genen van de familie Geldolf? De broer van overgrootvader Geldolf was burgemeester van Lochristi, maar het was wel atheneumleraar Hugo Mortelmans die van hem een socialist maakte. Voorts hadden vooral Camille Huysmans en Frans Detiège een enorme invloed op Wims ideeën over vredesproblematiek, economie en gemeentebeleid. Duidelijk is ook dat vorming en kaderscholing voor hem altijd heel belangrijk zijn geweest, zowel op syndicaal als op politiek vlak. In 1953 kreeg hij de leiding over de grootste syndicale vormingsschool van het land. Vele, vele uren gaf Wim zelf les en het feit dat hij in een veel latere periode jarenlang de taak op zich nam om *Socialistische Standpunten* in leven te houden en zijn rol bij de voorbereiding van het socialistisch ideologisch congres zijn daar een uitvloeisel van. Ook de hervorming en modernisering van onze staatsstructuur en van de socialistische partij hebben Wim altijd gepassioneerd.

Ik beperk me voorts tot het aanhalen van enkele hoofdpunten uit de inhoudstafel van het boek. En ik kies er welbewust deze uit waarvan ik verwacht dat ze enig vuurwerk zullen opleveren bij een aantal 'compagnons de route'. Dat Geldolf geen hoge dunk heeft van Leo Tindemans, die hem nochtans minister van Binnenlandse Zaken wilde maken, is wel duidelijk. Diens dubieuze houding in verband met de havenproblematiek (Antwerpen-Zeebrugge) is hem in het verkeerde keelgat geschoten. Generaal Close, Etienne Davignon,

Wim Geldolf en Leona Detiège (Archief Wim Geldolf)

Guy Mathot, Hugo Schiltz, Fernand Traen en enkele mindere goden waren niet bepaald Wims vrienden. Ger Schmook, Achilles Reintjens, Vic Thijs, Victor Larock, Willy Claes, Irène Petry, Achilles en Frank Van Acker, Antoon Spinoy, Piet Vermeylen, Karel Van Miert en Leona Detiège waren dat wel. De periode na het overlijden van Craeybeckx, toen hem beloofd werd dat hij bij succesrijke verkiezingen de volgende Antwerpse burgemeester zou worden ligt hem blijkbaar ook zwaar op de maag. Enkele uren voor het zover was moest hij plots vaststellen dat Mathilde Schroyens met het ambt ging lopen. Slechts vele jaren later werd - volgens Wim - het bewijs gevonden dat sommige elementaire politieke spelregels door de entourage van Schroyens vervalst waren om tot dat resultaat te komen. Verschillende schepenambten volgen mekaar in Antwerpen op: in een eerste periode vindt hij vooral de oprichting van een Centrum tegen Lucht- en Waterveroontreiniging heel belangrijk. Voor de manier waarop later het Hooge Macyschandaal werd afgehandeld en waarop de stad als pionier in de strijd voor de verdediging van het leefmilieu buitenspel

werd gezet kan Geldolf alleen maar de neus ophalen. Hij heeft dat probleem trouwens met opzet niet in zijn memoires behandeld. Ook als schepen van Onderwijs, Sport en Cultuur, probeerde hij zijn stempel te drukken op het beleid. Onderlinge concurrentiestrijd tussen de eigen mandatarissen is niet uit te schakelen, maar in Antwerpen nam die soms toch wel extreme vormen aan. De perikelen rond de Antwerpse fusie en de pogingen om die te verhinderen nemen uiteraard een belangrijke plaats in.

Wim maakt veelvuldig gebruik van voetnoten en documenten die in extenso worden afgedrukt. Dit zal het lezen niet altijd eenvoudiger maken maar het zijn de gegevens waarmee hij zijn standpunten ook wil bewijzen.

Memoires zijn uiteraard subjectief. Sommigen zullen vinden dat Geldolf teveel met scherp schiet. Anderen wellicht dat het maar goed is dat iemand die naoorlogse periode eens wat meer gedetailleerd toelicht. Feit is dat er na de publicatie zeker zal over gesproken en geschreven worden: een stuk Antwerpse socialistische geschiedenis dat pro en contra zal oproepen. Was dat indertijd ook niet zo met het boek van Van Laar? ⁽¹⁾ En in het Leuvense met *Ons leven* van Prosper Vanlangendonck? ⁽²⁾

Een stuk oude politieke cultuur achteraf bekeken. Memoires van Wim Geldolf, Antwerpen: Uitgeverij De Vries-Brouwer, 2006, 747 p., ill., 15 x 23 cm.

Prijs: 35,5 euro

Bestellen: C. De Vries-Brauwens, Haantjeslei 80, 2018 Antwerpen
Fax: 03/237 70 01 / e-mail: dvdkantoor@skynet.be

Biografische gegevens over Wim Geldolf in *Brood & Rozen*, *Tijdschrift voor de geschiedenis van Sociale Bewegingen*, (2006)1, p. 74.

(1) A. VAN LAAR, C. HUYSMANS, W. EEKELERS, *Geschiedenis van de arbeidersbeweging te Antwerpen en omliggende: 1860-1925*, Antwerpen: Ontwikkeling, 1926, 582 p.

(2) P. VAN LANGENDONCK, *Ons Leven*, CSC Vormingswerk Leuven/De Proletaar, 1985, 253 p.

Reactie op de recensie van Bob Reinalda in Brood & Rozen, 2006/2

Eric Vanhaute, hoofddocent Vakgroep Nieuwste Geschiedenis,
Universiteit Gent

Een recensie van een wetenschappelijk werk moet het evenwicht bewaren tussen een weergave van de inhoud van het boek en de kritische bespreking ervan. Op basis van de recensie moet de lezer zich een redelijke indruk kunnen vormen van de inhoud en bedoeling van het boek. Tevens moet de context van het verhaal voldoende worden geschetst. De commentaar van Bob Reinalda op het boek van Stephan Vanfraechem *Een sfeer om haring te braden. Arbeidsverhoudingen in de haven van Antwerpen, 1880-1972* (Brood & Rozen, 2006/2, p. 90-98) beoogt dit evenwicht niet. Tevens wordt duidelijk dat Reinalda liever een ander verhaal had gelezen over 'zijn' Antwerpse dokwerkers. Dat is vanzelfsprekend zijn goed recht, maar niet relevant in een boekbespreking voor een breder publiek. Het stuk van Reinalda is bijgevolg geen recensie, maar een vorm van een polemisch schotschrift. Als begeleider en promotor weet ik dat de studie van Vanfraechem beter verdient, daarom deze korte reactie.

Het onderzoek van Vanfraechem was onderdeel van een uitzonderlijk collectief project over de geschiedenis van de haven van Antwerpen, waarin vier invalshoeken werden samengebracht. Arbeidsverhoudingen was hier één van. Al snel groeide binnen het project de consensus dat er geen nieuwe 'Van Isacker' (*De Antwerpse Dokwerker*) nodig was, met de focus op de (al dan niet mythische) rebelseheid van de Antwerpse dokker. De focus werd resoluut gericht op het sociaal overleg, op het verloop van de collectieve onderhandelingen in de overlegorganen. Meer specifiek staat de dynamiek van het overleg centraal, met name de wisselende verhoudingen tussen de diverse spelers in het overleg, in interactie met de verhoudingen op de dagelijkse werkvloer. Onderhandelingstafel versus werkvloer is het spanningsveld in het onderzoek. Om dit te kunnen analyseren bouwt Vanfraechem een concreet onderzoeksmodel uit, vertrekkend van wat hij noemt 'een cluster van mo-

gelijke factoren die een impact kunnen hebben op het verloop van het sociaal overleg', zijnde economische conjunctuur, nationale arbeidsmarkt en overheidspolitiek als externe factoren en machtsverhoudingen tussen sociale groepen, het gebeuren op de werkvloer en de concurrentiegevoeligheid van de sector als interne factoren. Hiermee sluit hij niet alleen aan bij de bestaande literatuur over het sociaal overleg, hij voegt er tevens een extra dimensie aan toe. Door het overleg in de afgesloten vergaderzalen voortdurend te plaatsen binnen de 'werkelijke wereld' van spanningen, angsten en strijd op de werkvloer, van individuele aspiraties en collectieve acties, slaat deze studie de brug tussen drie vaak gescheiden verhalen, deze van de (vaak gesloten) organisatiegeschiedenis, deze van de collectieve arbeidsorganisatie en deze van de individuele dokwerker. Dit is de belangrijkste verdienste van de studie van Vanfraechem.

De wijze waarop het verhaal wordt opgebouwd hangt in een belangrijke mate af van het bronnenmateriaal. Vanfraechem heeft geopteerd voor een exhaustieve lezing van de impressionante reeks van verslagen van het Paritair Comité van de Haven van Antwerpen, aangevuld met verslagen en documenten van de diverse spelers of organisaties. Via een 'dikke beschrijving' komt Vanfraechem tot een bijzonder rijk en vaak revelerend verhaal over de concrete wereld van samenwerking en conflict in de Antwerpse haven. De keuze voor een verhalende benadering is een weloverwogen keuze van de auteur. Andere opties werden besproken, de mogelijkheid om meer modelmatig en theoriegebonden de zaken uit te werken leek hem minder vruchtbaar. Die keuze licht Vanfraechem toe in de eerste bladzijden van de handelseditie van zijn proefschrift. Naast een situering van zijn werk binnen het nationaal historisch onderzoek naar collectief overleg, kijkt hij in een drietal bladzijden even om naar de weg die hij sinds het begin van zijn doctoraatsonderzoek heeft afgelegd. In een aantal inderdaad strijdvaardige quotes rekent hij af met enkele debatten waarmee hij tijdens zijn opleiding werd geconfronteerd (de ambigue plaats van 'het theoretische kader', de toenemende druk van A1-publicaties). Laat het duidelijk zijn dat er veel te zeggen is tegen de opties van Vanfraechem (wat ik tijdens de - aangename - begeleidingstocht van vier jaar bijna voortdurend heb gedaan). Een meer hypothesege-richte benadering zou in mijn ogen een meer heldere, strakker onderbouwde analyse als resultaat hebben gehad. Nu speelt teveel een niet altijd grijpbare 'interne logica', en kan de lezer hoofd- en bijzaken verwarren. Niettemin verdient het onderzoek een beoordeling op de eigen merites en niet op de voorkeuren van de lezer of recensent. De volgende 537 bladzijden van het boek brengen het verhaal zoals hierboven geschetst. Wie de moeite doet ze door te lezen (het is een proefschrift, geen gedenkboek) zal heel wat meer zien dan de door Reinalda gevreesde impressionistische geschiedschrijving. Dit wordt ondersteund door een aantal lovende commentaren die Stephan Vanfraechem kreeg naar aanleiding van de publicatie van enkele deelresultaten in internationale tijdschriften (zoals in *International Journal of Maritime History*). Tevens wordt een beknopte versie van het boek in het Engels gepubliceerd in de reeks van IJMH, uiteraard ook na een strenge peer review.

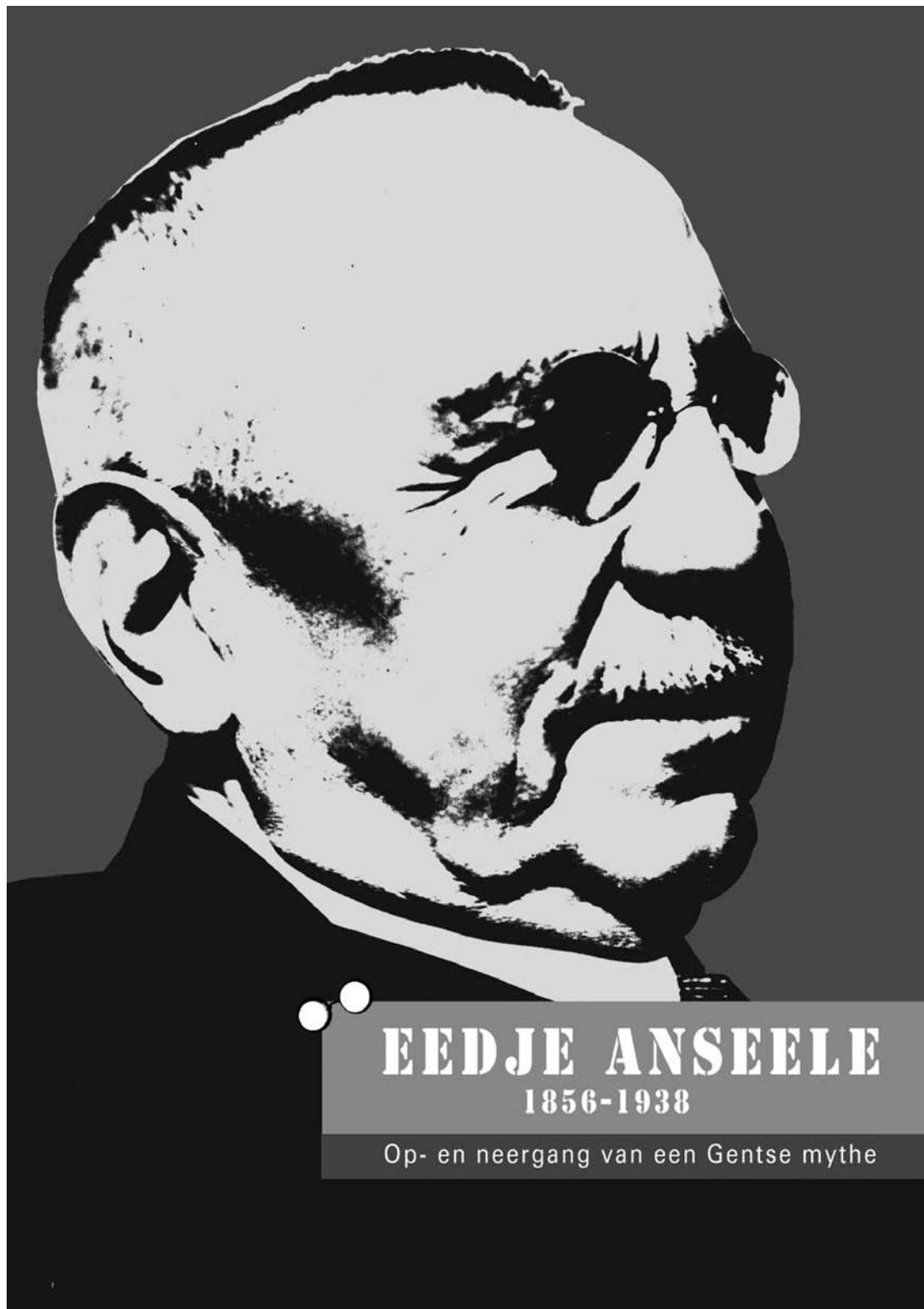
Tot slot, wat de Gentse en bij uitbreiding de Vlaamse historische opleidingen betreft kan ik Bob Reinalda eveneens geruststellen. In het visitatierapport van 2004 krijgen onderwijs en onderzoek prima commentaren, ook wat betreft internationale uitstraling. Na een spectaculaire groei in de jaren 1990 telt de Gentse geschiedenisopleiding nu om en bij de 900 studenten. Jaarlijks studeren 100 tot 150 nieuwe historici af, na het voorleggen van een op origineel onderzoek (en bronnen) gebaseerde afstudeerscriptie. Probleemstelling en heuristiek staan hierin centraal. In de voorbije twee jaren werden alleen al in de Vakgroep Nieuwste Geschiedenis acht doctoraten verdedigd. Momenteel werken in deze afdeling zestien jonge mensen met een contract aan een doctoraatsonderzoek. De onderwerpen lopen van zuiver theoretische traktaten over modelmatig gestroomlijnd onderzoek tot meer verhalende analyses. De begeleiding is intens, de discussies zijn veelvuldig. Dat was in het geval van Stephan Vanfraechem en mezelf niet anders. Maar uiteindelijk is het de promovendus/a die de keuzes maakt. Hij en zij moeten hun keuzes voldoende kunnen verdedigen, het is en blijft tenslotte hun 'meesterproef'. Het is duidelijk dat in het doctoraatsonderzoek in Vlaanderen minder sturing en stroomlijning is dan bij de Nederlandse collega's. Dat dit niet tot minder 'meesterwerken' leidt is bij het doornemen van recente boeken en tijdschriftartikelen evenzeer duidelijk.

A U T E U R S

Sophie Bollen (°1979) is licentiate geschiedenis (VUB). In 2004 voltooide ze de interuniversitaire opleiding Archivistiek en Hedendaags Documentbeheer. Na eerst bij Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis te hebben gewerkt, ging ze aan de slag aan de VUB. Daar werkt ze aan een doctoraatsonderzoek over de naoorlogse epuratie van de voormalige Regie voor Telegrafie en Telefonie (RTT) vanuit een genderperspectief. Ze is verbonden aan het Onderzoekscentrum voor Gender en Diversiteit van de VUB.
Sbollen@vub.ac.be

Raf Custers (°1954) is historicus en freelance-journalist voor pers en tv. Hij volgt vooral de actualiteit en de recente geschiedenis van Congo. Hij publiceerde onder meer *Blinde Cargo* (EPO, 1996) (over verstekelingen uit West-Afrika) en *Media-Activisme* (EPO, 2006). Hij maakte ook een aantal documentaires: *Noodkreet uit Kivu* en *Beulen in Baraka*.
rafcusters@scarlet.be

Julie Urbain (°1981) est licenciée en histoire (ULB). Elle vient de publier avec Paul Lootens et Marie Louise De Roeck aux éditions Aden, *Tutti Cadaveri*, une étude sur le procès qui suivit la catastrophe minière de 1956 au charbonnage du Bois du Cazier.
julie_urbain@hotmail.com

Eedje Anseele (1856-1938). Op- en neergang van een Gentse mythe

Precies 150 jaar geleden werd Edward Anseele geboren in de Lange Penitentenstraat in Gent. Om deze verjaardag te herdenken loopt in de voormalige Bank van den Arbeid, Volderstraat 1 Gent, van 18 november tot 29 december 2006 de tentoonstelling *Eedje Anseele (1856-1938). Op- en neergang van een Gentse mythe*. Het bankgebouw vormde tussen 1923 en 1934 het decor van de triomf en neergang van Anseeles imperium. Na een lange periode van verval krijgt dit beschermd monument stilaan zijn schitterend interieur terug. Het Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, dat eigenaar is van het gebouw, stelt de gerestaureerde patio ter beschikking van Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis voor een rijkelijk gedocumenteerde expositie en een genuanceerd portret.

Edward Anseele stond aan de wieg van de socialistische arbeidersbeweging in Vlaanderen. Zijn grootste verdienste is ongetwijfeld de stichting en ontwikkeling van de Samenwerkende Maatschappij Vooruit, de coöperatie die de prille sociaaldemocratische beweging van de nodige geloofwaardigheid en financiële armslag voorzag. De invoering van het algemeen meervoudig stemrecht in 1893 opende nieuwe perspectieven voor de sociaaldemocratie: Anseele werd volksvertegenwoordiger en zetelde in de Gentse gemeenteraad. Zijn redevoeringen in het zuiverste dialect waren legendarisch en maakten hem in zijn eigen stad mateloos populair. In de nasleep van de Eerste Wereldoorlog was hij korte tijd waarnemend burgemeester. Na de oorlog werd hij minister van Openbare Werken. Ondertussen floreerde de coöperatie Vooruit als nooit tevoren. Deze bloei heeft het gebouwenpatrimonium van de stad Gent verrijkt met parels als Ons Huis, de Feestzaal van Vooruit, de Belgische Bank van den Arbeid en talrijke architecturale juweeltjes zoals de coöperatieve apotheek op het Sint-Pietersplein. In de crisisjaren 1930 begon de tragische neergang. Na de val van de Bank van den Arbeid in 1934 was Anseeles rol definitief uitgespeeld. Hij overleed in februari 1938, twee jaar nadat hij - op 80-jarige leeftijd - onder zachte dwang afscheid had genomen van zijn parlementaire loopbaan.

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis archiveert, ontsluit en onderzoekt het erfgoed van progressief Vlaanderen. Van meet af aan besteedde het instituut veel aandacht aan het promoveren en opwaarderen van het rijke patrimonium van S.M. Vooruit. Amsab-ISG beschouwt het als zijn taak om, vanuit een wetenschappelijk perspectief, de herinnering aan de bezieler van het Gentse socialisme levendig te houden. De viering van de 150e geboortedag van Edward Anseele is een unieke gelegenheid om ook het brede publiek te laten kennismaken met deze man die een blijvende stempel heeft gedrukt op Gent.

Waar en wanneer :

Bank van de Arbeid
Volderstraat 1
9000 Gent
Vanaf 18/11/2006 t/m 29/12/2006

Openingsuren: van 10 u tot 18 u
Sluitingsdagen: elke zondag, maandag en op 25 en 26/12/2006
Met gids: 20 euro (maximum 20 personen per groep)
Dagarrangementen voor groepen mogelijk (contacteer Brigitte De Mulder)
Info: tel. 09/224 00 79
e-mail: brigitte.demulder@amsab.be

A A N K O N D I G I N G

Geschiedenisprijs Theo De Decker

Ter gelegenheid van haar 65-jarig bestaan in 2007 schrijft het Gemeentemuseum een eenmalige geschiedenisprijs uit voor een oorspronkelijk en wetenschappelijk werk over het erfgoed van de gemeente. Het initiatief kreeg de naam *Geschiedenisprijs Theo De Decker*, naar de Temsese vrederechter (1862-1938) die zich ook verdienstelijk maakte als vorser en geschiedschrijver. De prijzenpot bedraagt 1000 euro.

Info: Tel.: 03/710 13 20 (Marijke Dierickx)

Kandidaten dienen hun wetenschappelijk onderbouwd werk over het erfgoed van Temse en deelgemeenten **vóór 1 maart 2007** te bezorgen of op te sturen aan:

Romain Van Hautekerke
Voorzitter Beheerraad Gemeentemuseum
Markt 9
9140 Temse

Reglement

- Art. 1 - Het Gemeentemuseum van Temse schrijft in het kader van het cultuurbeleidsplan 2005-2007 een eenmalige geschiedenisprijs uit voor een oorspronkelijk en wetenschappelijk verantwoord werk met betrekking tot het erfgoed van de gemeente Temse en deelgemeenten (geschiedenis, volkskunde, monumentenzorg, biografie, archeologie, heemkunde, genealogie enz.)
- Art. 2 - Het College van Burgemeester en Schepenen stelt een jury aan op advies van de Beheerraad van het Gemeentemuseum en van de Cultuurraad.
- Art. 3 - De jury bestaat uit vijf deskundige leden, aangevuld met een niet-stemgerechtigde voorzitter die optreedt als moderator.
- Art. 4 - De jury beslist over de al dan niet toekenning van de prijs. Bij bekroning kan de jury ofwel de prijs integraal toekennen aan een laureaat (1000 euro), ofwel de prijzenpot verdelen over een laureaat (750 euro) en één of twee eervolle vermeldingen (respectievelijk 250 euro of 125 euro).
- Art. 5 - Iedereen, met uitzondering van de beheerraadsleden van het museum en het gemeentepersoneel van Temse, kan meedingen naar deze geschiedenisprijs.
- Art. 6 - Het werk dient wetenschappelijk onderbouwd te zijn, het moet leesbaar zijn voor een breed publiek en het moet opgesteld zijn in de Nederlandse taal. Het werk mag niet eerder gepubliceerd of bekroond zijn. Het werk mag een omvang hebben van maximaal 100 getypte bladzijden op A4-formaat met corps 12 en gemiddelde regelafstand 1,5 mm. Bij de beoordeling van het werk zal ermee rekening gehouden worden of het reeds bestaande publicaties niet al te zeer overlapt.
- Art. 7 - Het werk dient vóór 1 maart 2007 in een exemplaar, gedrukt of digitaal bezorgd te worden aan de voorzitter van de Beheerraad van het Gemeentemuseum, Markt 9, 9140 Temse.
- Art. 8 - Het auteursrecht blijft bij de inzender. Ingeval van bekroning verbindt de gemeente Temse zich ertoe het werk binnen de twee jaar na de positieve jurering te publiceren in het jaarboek van het Gemeentemuseum van Temse. De bekroonde auteur kan echter geen auteursrecht doen gelden op de publicatie in het jaarboek zelf.
- Art. 9 - Door hun deelname verklaren de kandidaten, in te stemmen met het reglement en er zich aan te onderwerpen evenals aan de beslissingen die het College van Burgemeester en Schepenen eventueel zou treffen inzake aangelegenheden die niet in dit reglement voorzien zijn.

bank

P&V

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

is tevens te verkrijgen bij:

DE GROENE WATERMAN, Wolstraat 7, 2000 Antwerpen

Boekhandel FORUM, D. Boucherystraat 10, 2800 Mechelen

Boekhandel MARNIX, Nederkouter 209, 9000 Gent

Nieuwscentrum WALRY, Zwijnaardsesteenweg 6, 9000 Gent

Marxistisch Antiquariaat AURORA, Jean Volderslaan 34, 1060 Brussel

amsab
Instituut voor Sociale Geschiedenis

Met steun van de
Vlaamse overheid

